

MASARYKOVA UNIVERZITA
PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
GEOGRAFICKÝ ÚSTAV

**VYUŽITÍ KONCEPTU PERCEPČNÍHO REGIONU
PŘI VÝZKUMU INSTITUCIONALIZACE
A DEINSTITUCIONALIZACE REGIONŮ
NA PŘÍKLADU (NE)EXISTENCE ČESKÝCH ZEMÍ**

Rigorózní práce

Petr MAREK

BRNO 2018

Bibliografický záznam

Autor: Mgr. Petr Marek
Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita
Geografický ústav

Název práce: Využití konceptu percepčního regionu při výzkumu institucionalizace a deinstitutionalizace regionů na příkladu (ne)existence českých zemí

Studijní program: Geografie

Studijní obor: Regionální geografie a regionální rozvoj

Akademický rok: 2018/2019

Počet stran: 105

Klíčová slova: region; regionální identita; hranice; percepční region; české země; Morava; moravský regionalismus

Bibliographic Entry

Author: Mgr. Petr Marek
Faculty of Science, Masaryk University
Department of Geography

Title of Thesis: The usage of a perceptual region concept in research of the institutionalization and deinstitutionalization of regions: The case of (non-)existence of the Czech Lands

Degree Programme: Geography

Field of Study: Regional Geography and Regional Development

Academic Year: 2018/2019

Number of Pages: 105

Keywords: region; regional identity; borders; perceptual region; Czech Lands; Moravia; Moravian regionalism

Abstrakt

Přestože je region již od 80. let 20. století chápán jako prostorová struktura, sociální konstrukt a dynamický proces, těžištěm výzkumů v rámci nové regionální geografie je stále vznik regionu. Vývoj regionu není téměř studován, a proto se mu věnuje tato rigorózní práce. V práci je navrženo propojení teorie institucionalizace regionů s koncepty homogenního, funkčního a percepčního regionu. Právě pomocí posledně jmenovaného typu regionu můžeme zkoumat reprodukci regionu, tedy proces, který je součástí institucionalizace i deinstitucionalizace regionů a jenž je nezbytný pro existenci regionu v budoucnu. Velmi opomíjenou je problematika zániku a (ne)existence regionu, tudíž je v této práci věnována značná pozornost především těmto otázkám. Díky teorii sociálního konstruktivismu mohlo být demonstrováno, že je potřeba rozlišovat existenci regionu jakožto sociálního jevu a „pouhé“ přesvědčení o (ne)existenci regionu. Na základě toho byla formulována typologie regionů podle reflexe jejich (ne)existence, přičemž některá tvrzení bylo potřeba ověřit na empirických datech. Případovou studií z českých zemí a zejména Moravy bylo prokázáno, že se lze v případě těchto regionů setkat s jistou „schizofrenní existencí“, kdy jsou některými lidmi tyto územní jednotky vnímány jako stále existující, zatímco podle jiných již neexistují. Třetí skupinu představují lidé, u nichž lze zaznamenat oba názory. Na empirických datech bylo dále zjištěno, že přesvědčení o neexistenci Moravy a jejích hranic může sytit rezistenci manifestující se v moravském regionalismu. V práci jsou také nastíněny paralely moravanství s regionalismem ve finské obci Nurmo, kde došlo podobně jako v případě českých zemí k silné deinstitucionalizaci ztrátou administrativního statusu, která u mnoha lidí stojí za jejich přesvědčením o neexistenci daných regionů.

Abstract

The region has been understood as a spatial structure, social construct and dynamic process since 1980s. In spite of this, most researches in new regional geography deal with the emergence of region. The development of region is rarely studied and thus this rigorous thesis deals with this issue. The thesis suggests a link between the theory of institutionalization of regions and the concepts of a formal, functional and perceptual region. Perceptual region is very suitable for studying the reproduction of region, which is part of the institutionalization and deinstitutionalization of regions. Regional reproduction is also necessary for the future existence of region. In this thesis particular attention is paid to the issue of the extinction and (non-)existence of region, for this theme is highly neglected. Thanks to social constructionism the need to distinguish between existence of region as a social construct and “mere” belief about (non-)existence of region could have been demonstrated. Based on this distinction a typology of regions according to the reflection of their (non-)existence was proposed. Some claims needed to be verified on empirical data. The case of the Czech Lands and especially Moravia shows that there is a certain “schizophrenic existence”, for some people perceive these regions as still existing, while they no longer exist according others. In the third group of people, both views can be met. On the empirical data, it was also found that the beliefs about the non-existence of Moravia and its borders can saturate the resistance manifested in Moravian regionalism. The thesis also outlines the parallels of Moravian regionalism with the regionalism in the Finnish municipality of Nurmo, where, as in the case of the Czech Lands, there was a strong deinstitutionalization. This deinstitutionalization has happened with the loss of administrative status, which persuades many people to believe in the non-existence of the given regions.

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat všem svým blízkým za veškerou podporu a trpělivost. Dále děkuji panu Jaroslavu Nesibovi za zasvěcování do tajů moravanství. Poděkování patří samozřejmě také mému školiteli doc. RNDr. Milanu Jeřábkovi, Ph.D. za to, že mi vychází ve všem vstříc.

Prohlášení

Prohlašuji tímto, že jsem předloženou rigorózní práci vypracoval samostatně s využitím informačních zdrojů, které jsou v práci citovány.

Brno, 8. 10. 2018

.....
Petr Marek

OBSAH

1 ÚVOD A CÍLE PRÁCE	9
2 VÝVOJ REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE A PŘÍSTUPŮ KE KONCEPTU REGIONU	11
2.1 Tradiční regionální geografie a její kritika	11
2.2 Prostorová věda a její kritika	11
2.3 Nová regionální geografie	13
3 TEORIE INSTITUCIONALIZACE REGIONŮ A REGIONÁLNÍ IDENTITA	21
3.1 Teorie institucionalizace regionů	21
3.1.1 Teritoriální tvar (hranice)	24
3.1.2 Symbolická podoba	26
3.1.3 Instituce	27
3.2 Regionální identita	28
4 TŘI TYPY REGIONU PODLE FORMY A JEJICH PROPOJENÍ S TEORIÍ INSTITUCIONALIZACE REGIONŮ	36
4.1 Koncept homogenního regionu	36
4.2 Koncept funkčního regionu	36
4.3 Výsadní postavení konceptu percepčního regionu a jeho využití nejen při výzkumu reprodukce regionu	37
4.3.1 Koncept percepčního regionu	37
4.3.2 Využití konceptu percepčního regionu při výzkumu reprodukce regionu a regionalismu	42
4.3.3 Výsadní postavení konceptu percepčního regionu mezi ostatními typy regionu podle formy	44
4.4 Propojení tří typů regionu podle formy s teorií institucionalizace regionů	46
5 VÝVOJ REGIONU SE ZAMĚŘENÍM NA PROBLEMATIKU ZÁNIKU A (NE)EXISTENCE REGIONU	48
5.1 Vývoj regionu	48
5.2 Deinstitutionalizace finské obce Nurmo a „zjetí administrativního statusu“	51
5.3 (Ne)existence regionu jakožto sociálního jevu versus „pouhé“ přesvědčení o jeho (ne)existenci	54

6 VÝZKUMY ČESKÝCH ZEMÍ A JEJICH HRANIC Z POHLEDU NOVÉ REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE SE ZAMĚŘENÍM NA EXISTENCI TĚCHTO SOCIÁLNÍCH JEVŮ	63
7 ÚZEMNĚ SPRÁVNÍ ČLENĚNÍ ČESKÝCH ZEMÍ PO ROCE 1918	69
8 METODY PRÁCE	72
9 REFLEXE (NE)EXISTENCE ČESKÝCH ZEMÍ A JEJICH HRANIC A REZISTENCE S NÍ SPOJENÁ	76
9.1 Reflexe (ne)existence českých zemí a jejich hranic v analyzovaných textech	76
9.2 Rezistence vůči přesvědčení o neexistenci Moravy a jejích hranic na příkladu dvou vybraných aktivit	82
9.2.1 Vyvěšování moravské vlajky	82
9.2.2 Péče o hraniční kameny na česko-moravské hranici	84
9.2.3 Shrnutí obou rezistenčních aktivit a jejich finská paralela	86
10 ZÁVĚREČNÉ SHRnutí	90
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH PRAMENŮ	94

1 ÚVOD A CÍLE PRÁCE

„Morava je podivuhodná země už proto, že je a není.“

(Jan Skácel, 1988)

Stěžejním teoreticko-metodologickým východiskem této rigorózní práce je teorie institucionalizace regionů finského geografa Anssi Paasiho. Jako čelný představitel nové regionální geografie chápe Paasi region jako prostorovou strukturu, sociální konstrukci a dynamický proces, který vzniká, je reprodukován, transformován a může i zaniknout. Regiony jsou tedy institucionalizovány a následně také deinstitucionalizovány. Zatímco pozornost různých výzkumů se soustřeďuje především na téma vzniku regionu, jeho následný vývoj není téměř studován. Velkým přínosem Paasiho (1986) teorie je vedle formulace čtyř fází vzniku regionu také propojení starých konceptů regionu a hranic s novým konceptem regionální identity. V případě jedné z dimenzí regionální identity – subjektivních obrazů regionu – se nabízí její ztotožnění s konceptem percepčního regionu, přičemž snoubení těchto konceptů spolu s větším důrazem na zkoumání identity regionu se zdá být velmi užitečné pro studium následného vývoje regionu. Jedním ze tří hlavních cílů této rigorózní práce je tedy (I) diskutovat možnost využití konceptu percepčního regionu při výzkumu institucionalizace a deinstitucionalizace regionů. S tím se pojí čtyři cíle vedlejší, totiž (1) diskutovat vzájemný vztah dimenzí regionální identity, (2) představit opomíjený koncept percepčního regionu, (3) nastínit jeho využitelnost také pro pochopení a vysvětlení regionalismu a (4) propojit Paasiho konceptualizaci regionální identity se třemi typy regionu podle formy (homogenní, funkční a percepční).

Příkladem regionů, které lze velmi vhodně využít při zkoumání vývoje regionu (regionální identity), jsou české země, jejichž historie sahá do prvního tisíciletí našeho letopočtu, ale s nimiž se i přes řadu zásadních událostí v historii setkáváme dennodenně dodnes. Prozatím poslední klíčové změny spojené s těmito regiony se odehrály ve 20. století, kdy došlo nejprve ke sloučení Moravy se Slezskem a následně ke zrušení zemí coby administrativních jednotek a jejich nahrazení kraji nerespektujícími zemské hranice. Kvůli těmto událostem dnes není neproblematické jak vymezení Čech, Moravy a (Českého) Slezska (přitom po staletí měly přesně stanovené hranice), tak ani otázka jejich existence. Obě tato témata, jež nejsou v české geografii příliš reflektována, jsem podrobil zkoumání a řada výzkumů probíhá i nadále. Domnívám se, že před tím, než budou prezentovány výsledky týkající se vymezení historických zemí, je potřeba vyjasnit otázku existence těchto regionů. Podle některých lidí dnes již Čechy, Morava a Slezsko neexistují, zatímco dle mnoha jiných jsou země v České republice stále přítomny. Třetí skupina lidí pak na existenci těchto regionů nemá vyhraněný názor a lze se u ní setkat s jistým „schizofrenním“ či minimálně nekonzistentním postojem. Ten je vyjádřen i v poměrně známém citátu básníka Jana Skácela: „Morava je podivuhodná země už proto, že je a není.“

Rozhodnutí zaměřit se v této rigorózní práci právě na téma zániku a (ne)existence regionu jakožto sociálního konstruktů (sociálního jevu) lze vysvětlit i tím, že jde o dosud téměř opomíjenou problematiku. Druhým hlavním cílem předložené práce je proto (II) diskutovat otázku zániku a (ne)existence regionu z pohledu sociálního konstruktivismu, a zaplnit tak jednu z mezer ve výzkumu vývoje regionu. Třetím hlavním cílem je pak (III) přispět k zaplňování bílých míst ve výzkumu a v poznání regionální identity českých zemí a jejich projevů, jako je zejména moravský regionalismus. Vedlejšími cíli jsou: (5) poukázat na aktuálnost problematiky českých zemí, (6) diskutovat zánik a (ne)existenci českých zemí a jejich hranic, (7) analyzovat, jak se téma (ne)existence Moravy a jejích hranic odráží v moravském nepolitickém regionalismu a (8) komparovat moravanství s regionalismem ve finské obci Nurmo (jež byla podrobena výzkumům v kontextu deinstitucionalizace). Díky diskuzi problematiky zániku a (ne)existence regionu z pohledu sociálního konstruktivismu (Berger – Luckmann 1999) bylo možné navrhnout typologii regionů podle reflexe jejich (ne)existence, přičemž některá tvrzení spojená s touto typologií bylo potřeba ověřit. Z toho důvodu byly formulovány následující výzkumné otázky, jejichž zodpovězení

zároveň pomohlo naplnit několik z výše uvedených cílů práce: (a) došlo u některých lidí k přesvědčení o neexistenci Čech, Moravy, Slezska a zemských hranic se zánikem jejich administrativní funkce a jsou od té doby tyto regiony a hranice popisovány přídavnými jmény odkazujícími k minulosti?, (b) lze se v případě moravanství setkat s rezistenční identitou čerpající ze skutečnosti, že jsou Morava a její hranice některými lidmi považovány za neexistující? Zodpovězení první výzkumné otázky je založeno na kvalitativní analýze vybraných textů publikovaných v posledních více než sto letech. K získání odpovědí na druhou výzkumnou otázku bylo využito několika metod, mezi něž patří zejména etnografický výzkum a kvalitativní analýza vybraných příspěvků na webových stránkách.

Výše formulovaným cílům odpovídá i struktura práce. Nejdříve je nastíněn vývoj regionální geografie a přístupů ke konceptu regionu s důrazem na novou regionální geografii. Následně je diskutována Paasiho teorie institucionalizace regionů, kde je velký prostor věnován konceptu regionální identity a jejím dimenzím. V další kapitole je pak řešeno možné propojení dimenzí identity regionu s koncepty homogenního, funkčního a percepčního regionu. Důraz je kladen na posledně jmenovaný typ regionu a jeho využití pro studium vývoje regionu, ale i regionalismu. Otázka vývoje regionu je představena v následujícím textu – inovativním způsobem z pohledu sociálního konstruktivismu je v něm diskutována především problematika zániku a (ne)existence regionu (zmíněný teoretický přístup je sice využíván i jinými autory nové regionální geografie, avšak nedůsledně). Následující kapitoly se týkají případové studie českých zemí. V první z nich jsou po přehledu výzkumů týkajících se českých zemí a jejich hranic optikou nové regionální geografie formulovány výše uvedené výzkumné otázky. V druhé je představeno územně správní členění českých zemí po roce 1918 a třetí přibližuje metody práce. Kapitola před závěrečným shrnutím základních poznatků zodpovídá výzkumné otázky a zároveň si všímá paralel mezi moravanstvím a regionalismem ve finské obci Nurmo.

2 VÝVOJ REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE A PŘÍSTUPŮ KE KONCEPTU REGIONU

Regionální geografie a s ní i koncept regionu¹ prodělaly spletitý vývoj jdoucí ruku v ruce se změnami geografického myšlení (viz např. Cresswell 2013, Daněk 2013, Matlovič – Matlovičová 2015, Johnston – Sidaway 2016). Pro přehlednost bývají vyčleňovány tři etapy ve vývoji regionální geografie: (1) tradiční regionální geografie, (2) prostorová věda a (3) nová regionální geografie (Chromý 2009, Kučera 2011). Tyto tři fáze regionální geografie jsou charakterizovány v následujících kapitolách, přičemž je kladen důraz na novou regionální geografii, která je základním východiskem této rigorózní práce. Zároveň jsou níže v textu diskutovány měnící se přístupy k jednomu z klíčových konceptů geografie, jímž region bezpochyby je.

2.1 Tradiční regionální geografie a její kritika

Regionální geografie, která měla až do 50. let 20. století převahu nad ostatními geografickými disciplínami, je dnes označována jako tradiční regionální geografie (v kontrastu s novou regionální geografii představenou níže). Přestože zahrnuje několik do značné míry rozdílných koncepcí, jež se vytvořily v různých jazykových prostředích (ovšem se značnými vlivy na autory odjinud) na základě textů významných geografů, jako byl kupříkladu ve Francii Paul Vidal de la Blache, v Německu Alfred Hettner či ve Spojených státech amerických (dále jen USA) Richard Hartshorne (Warf 2006, Lauko 2007, Paasi 2009b, Tomaney 2009, Kučera 2011, Cresswell 2013, Daněk 2013, Matlovič – Matlovičová 2015, Johnston – Sidaway 2016), existuje i mnoho společných rysů. Charakteristický je malý důraz na teorii, přičemž dle Chromého (2009: 4) se řeší především odpovědi na otázky „kde?“, „co?“ a „kdy?“ (otázky „jak?“ a „proč?“ jsou zdůrazňovány až pozdějšími přístupy). Místo snahy vysvětlovat, zobecňovat a tím budovat teorii je tedy v tradiční regionální geografii kladen důraz na popis, jehož cílem je „podat co nejvěrnější a nejúplnější charakteristiku zkoumaného regionu, aby ho i ostatní lidé mohli poznat tak, jako by v něm přímo žili nebo jej alespoň navštívili“ (Kučera 2011: 17).

Tento idiografický přístup zabývající se specifickými a jedinečnými charakteristikami regionů byl později silně kritizován proponenty prostorové vědy jako nevědecký (Daněk 2013). Za následným zavržením regionální geografie (viz níže) stála právě její nevědeckost, nikoli to, že by byla nepotřebná (Lauko – Kasala 2009). Mezi hlavní body kritiky tradiční regionální geografie patřila se zmíněnou nevědeckostí související přílišná popisnost (bez důrazu na vysvětlení) a s tím spojená malá intelektuální ambicióznost (pouhý popis není dostačující), archaičnost (neřešení relevantních problémů), negeneralizovatelnost výsledků (a tudíž jejich problematická aplikovatelnost na jiné regiony) a častá absence jakékoli teorie (Cresswell 2013, Matlovič – Matlovičová 2015) plynoucí i z tehdejší neexistence propracované teorie regionu.

2.2 Prostorová věda a její kritika

Rozsáhlá kritika tradiční regionální geografie v 50. letech nebyla jedinou skutečností, která předznamenala nový vývoj v (regionální) geografii, resp. v geografickém myšlení. K zavržení (tradiční regionální) geografie přispěla například i její diskreditace jako disciplíny sloužící za druhé světové války státním zájmům (Daněk 2013, Matlovič – Matlovičová 2015). Také přijetí pozitivistické filozofie a kvantitativních (matematických a statistických) metod poskytujících alternativu ke stávajícím přístupům šlo ruku v ruce s nespokojeností s tradiční regionální geografii (Paasi 2009b, Johnston – Sidaway 2016). Osobou často spojovanou s novým přístupem prostorové

¹ Kořeny regionální geografie (která je někdy nazývána královnou geografie) i konceptu regionu sahají až do antického Řecka (Chromý 2003, Warf 2006, Klapka – Tonev 2008, Matlovič – Matlovičová 2015).

vědy (někdy nazývané také jako kvantitativní geografie či teoretická geografie) je Friedrich Schaefer, jehož text z roku 1953, kritizující Hartshornovu koncepci regionální geografie jako naivní, arogantní a nedospělou, bývá označován za jeden ze základů tzv. kvantitativní revoluce (Warf 2006, Cresswell 2013, Johnston – Sidaway 2016). Schaefer byl přesvědčen, že věda má vysvětlovat, k čemuž je potřeba vědeckých zákonů a teorií budovaných pomocí testovatelných hypotéz (Johnston – Sidaway 2016). Idiografický přístup k regionům byl nahrazen přístupem nomotetickým, který je charakteristický zájmem o odhalení zákonitostí prostřednictvím různých modelů schopných generalizace (Cresswell 2013, Daněk 2013), ale i užitečných k prognózám. Kromě nahrazení kvalitativních metod (typických pro tradiční regionální geografii) těmi kvantitativními (Lauko – Kasala 2009), tedy došlo i k přechodu od „studia všech aspektů jednoho místa ke studiu jednoho aspektu mnoha míst, [...] od konkrétního k abstraktnímu, od indukce k dedukci, od zájmu o specifické k honbě za univerzálním“ a zájem o regiony bez vysvětlujících zákonů se změnil na posedlost zákony, které se příliš nezajímaly o regiony (Warf 2006: 406). Geografie jakožto prostorová věda zdůrazňovala studium procesů a také se více zabývala prostorem a prostorovými strukturami než konkrétními a jedinečnými regiony či místy (Daněk 2013). Regionální geografie, která byla až do poloviny 20. století téměř synonymem pro geografii (Lauko – Kasala 2009), tak postupně ustoupila jiným geografickým disciplínám zabývajícím se dílčími složkami prostředí (Paasi 2009b, 2011a, Kučera 2011, Johnston – Sidaway 2016).

Kromě kritiky ze strany zastánců tradiční regionální geografie se již od konce 60. let 20. století stala prostorová věda terčem nové vlny nesouhlasu, jež pramenila jednak z diskuze uvnitř geografie, jednak z vývoje ve světě (Daněk 2013). Přestože ani prostorová věda nepředstavuje jeden jediný proud, lze hlavní problémy s ní spojené shrnout do následujících bodů: domnělá objektivita pozitivistického přístupu (vědec je chápán jako objektivní, neutrální a nezúčastněný pozorovatel), odlidštěnost (uvažuje o lidech jako o racionálně jednajících bytostech), neřešení etických otázek (rezignace na to být normativní vědou a řešit aktuální problémy) a s tím související přílišné zdůrazňování či fetišizace prostoru a prostorových struktur přispívající ke ztrátě sociální relevance (Daněk 2013, Matlovič – Matlovičová 2015).

Zejména v reakci na kritiku prostorové vědy vznikly dva dominantní proudy geografie, resp. geografického myšlení. Jedním byly humanistické geografie, které prostorové vědě vyčítaly hlavně její odlidštěnost. Prostorová věda totiž při studiu sociálních jevů používala metody přírodních věd (založené na měřitelnosti a kvantifikovatelnosti), čímž mj. opomíjela subjektivitu (významy, zkušenosti apod.) zkoumaných i výzkumníků (Cresswell 2013, Daněk 2013, Paasi – Metzger 2017). S pomocí různých modelů sice dokázala nalézt podobnosti mezi regiony, ale nebyla schopna je, ani související společenské procesy, dostatečně vysvětlit (Tomaney 2009, Kučera 2011). Kromě úsilí navrátit lidi zpět do centra pozornosti se humanističtí geografové snažili také o znovuobjevení důležitosti specifických míst. Obojí vedlo k preferenci kvalitativních metod výzkumu a idiografického přístupu (ovšem s cílem zabývat se obecnými vlastnostmi, ne tolik partikulárními). Druhým proudem byly radikální, později konkrétně marxistické, geografie, které kritizovaly neschopnost prostorové vědy řešit společensky relevantní otázky jako například sociální nespravedlnost či nerovnoměrný rozvoj. Jedním z dědictví marxistických geografí je angažovanost a důraz na etické otázky (Cresswell 2013, Daněk 2013). Samozřejmě i oba zmíněné směry byly později kritizovány. Přesto můžeme tvrdit, že významně přispěly k dnešní podobě nové regionální geografie.

Přestože se postupně od poloviny 20. století začala geografie více zabývat dodnes aktuálními a často diskutovanými koncepty, jako jsou například prostor², místo³ a teritorialita⁴,

² Jak již bylo uvedeno výše a jak také napovídá její název, prostorová věda se věnovala více studiu prostoru než regionů. Prostor byl dlouho považován za „pasivní arénu, ve které se procesy prostě odehrávají“ (Daněk 2013: 135) či za „abstraktní kontejner, ve kterém se objevují věci, které lze měřit a modelovat“ (Cresswell 2013: 220). Tento absolutní prostor byl klíčovým tématem prostorové vědy (Daněk 2013). Také marxistické geografie měly zájem o prostor. Jeho chápání se ale proměnilo (viz též dále v textu) – prostor byl identifikován jako výsledek lidské činnosti (je tedy společensky vytvářen) a zároveň jako aktivní činitel v produkci společnosti (Cresswell 2013, Daněk 2013).

³ Pojem „místo“ je používán již dlouhou dobu, avšak jako koncept zakořenil v geografii až díky humanistickým geografům. Ti zkoumali lidmi vytvářený význam konkrétních míst a naopak upozadovali roli abstraktního prostoru

zájem o regiony (a také o regionální geografii – viz níže) nevyhasl. Je sice pravdou, že v období prostorové vědy byl koncept regionu upozaděn a někteří dokonce uvažovali o „smrti regionu“ (Thrift 1994: 210), skutečnost, že byly mnohými geografy studovány (především, ale nejen) funkční regiony (viz kapitola 4.2) však jasně ukazuje, že i prostorová věda měla o regiony zájem⁵. Je ale potřeba připomenout, že prostorová věda (podobně jako tradiční i nová regionální geografie) nebyla jednotným proudem. Ke konceptu regionu se tudíž přistupovalo (nejen) v různých jazykových prostředích a v různou dobu poněkud odlišně. Stručný přehled vývoje regionální geografie (přičemž prostorová věda vlastně není fází regionální geografie, nýbrž důležitou etapou ve vývoji regionální geografie) představený v této kapitole odráží především situaci v anglofonním světě. Regionální přístup se v 50. a 60. letech 20. století rozvíjel například ve Francii, konkrétně v rámci ekonomické geografie (Claval 2007), a také kupříkladu v Sovětském svazu zůstal koncept regionu klíčovým ještě dlouho poté, co zájem o něj v anglofonním světě opadl (Cresswell 2013).

2.3 Nová regionální geografie

Již od 50. let 20. století (kdy přestala být tradiční regionální geografie dominantní geografickou disciplínou) se ozývaly hlasy (zejména) politických geografů volající po rekonstruování regionální geografie. Ta zažila návrat v 80. letech v podobě nové regionální geografie (někdy uváděno i v plurálu), která na rozdíl od tradiční regionální geografie věnovala pozornost teorii. S importem sociální teorie (ze společenských a humanitních oborů) do geografie⁶ začali jako první již v 70. letech marxističtí geografové (Cresswell 2013) a právě oni začali konstruovat nový druh regionální geografie (Thrift 1994, Paasi 2009b, 2011a).

Velmi důležitou se stala teorie strukturace britského sociologa Anthonyho Giddense (Giddens 1984), která nabízí kompromis mezi důrazem na tvořivé lidské jednání (humanistické geografie) a důrazem na struktury (marxistické geografie) (Daněk 2013). Na jedné straně stojí humanističtí geografové přeceňující roli jednotlivců (jejich jednání je dobrovolné, ničím nesvázané), na straně druhé stojí marxističtí geografové (strukturalisté) tvrdící, že struktury jsou určujícím prvkem lidského konání (Matlovič – Matlovičová 2015). Klíčovým pojmem teorie strukturace je „dualita struktury“ odkazující ke skutečnosti, že strukturální vlastnosti sociálních systémů (struktury) jsou jednak výsledkem a jednak prostředkem (či nástrojem nebo dokonce podmínkou) činností (lidských jednání), které tyto systémy vytvářejí. Struktury sice omezují lidské jednání, ale na druhou stranu ho také umožňují (Giddens 1984). Dle Giddense „lidé přetvářejí svět zpravidla neúmyslně. Naše každodenní jednání není výsledkem působení nějakých skrytých struktur, ale je aktivním prvkem, který tyto struktury vytváří“ (Daněk 2013: 123).

(Paasi 1991, Cresswell 2013, Daněk 2013). Přestože bývají pojmy „místo“ a „region“ mnohými autory chápány víceméně jako synonymum (Paasi 1986, 1991, 2002b, 2009b, 2011b, Chromý 2003a), např. Paasi (1986, 1991, 2001, 2002b, 2011b) je rozlišuje (nikoli však na základě měřítka či rozlohy). Region chápe tento autor jako ohraničený a kolektivní s dlouhým trváním, zatímco místo jako otevřené, nesvázané s jedinou lokalitou a individuální, které zaniká se smrtí člověka. Paasi (1991) nicméně popisuje koncept generace, který umožňuje propojení kolektivního regionu s životy jednotlivců.

⁴ Zatímco v anglofonních státech bylo v 70. let 20. století studium regionů z velké části nahrazeno studiem míst, ve státech mluvících románskými jazyky se stal populárním pojem „teritorium“. Důležité přitom je, že teritorialita má politickou dimenzi (Claval 2007). Mnozí frankofonní geografové nicméně kladli rovnítko mezi teritoria a regiony (Gilbert 1988). Paasi (2009c: 124) uvádí, že „všechna teritoria jsou regiony, ale ne všechny regiony jsou teritoria“ (teritorium je tedy užší pojem – jde o region spojený právě s politickou dimenzí, resp. s mocí) a v některých svých pracích preferuje pojem teritorium před termínem region (např. Paasi 2001).

⁵ Zájem o regiony podle Entrikina (2011) přetval jednak proto, že je region nadále užitečným konceptem pro základní rozlišení prostoru, a také díky spojení s kartografií – mapy totiž umožňují čitelným způsobem reprezentovat regiony. Dalším důvodem může být těsné spojení regionu a státu, neboť stát zůstává klíčovým pojmem v současném světě a regiony bývají konceptualizovány jako části státu (Paasi – Metzger 2017).

⁶ To vedlo k prohlubování propasti mezi fyzickou geografii a geografii humánní (v českém prostředí často ztotožňovanou se sociální). Humánní geografie je dnes pokládána za společenskou vědu, zatímco fyzická geografie je nadále vědou přírodní, převážně nomotetickou, ukotvenou ve filozofii pozitivismu (Daněk 2013, Osman 2014).

Z teorie strukturace vzešla myšlenka, že prostor (prostorové struktury⁷) je (jsou) výsledek i prostředek činností (re)produkcujících společnost – existuje vzájemný vztah „sociální produkce prostoru⁸ a prostorové konstrukce společnosti“ (Johnston – Sidaway 2016: 221). Dle sociálně-prostorové teorie nelze uvažovat společnost a prostor odděleně, neboť jsou vzájemně závislé – „prostor spoluvytváří sociální praxi a ta se zároveň podílí na tvorbě svého prostoru“ (Osman 2014: 34). Vztáhneme-li toto na regiony jakožto konkrétní části prostoru, lze konstatovat, že se regiony a společnost vzájemně ovlivňují. Například Tomaney (2009: 140) uvádí, že regiony jsou „prostředkem i výsledkem sociálních procesů“⁹. Slovy Gilbert(ové) (1988: 217) jsou regiony „podmínkou i výsledkem sociálních vztahů mezi jednotlivci, skupinami a institucemi“. Konkrétním příkladem může být Východočeský kraj, který byl vytvořen (lidmi) v roce 1960 a který svým názvem silně reprodukoval (východo)českou identitu, takže se například někteří jeho obyvatelé (z území Moravy) mohli začít cítit být Čechy místo Moravany (Marek 2015). Jiným příkladem oboustranné závislosti prostoru a společnosti (a s ní spojených procesů) může být rozdělení Anglie (ale i Itálie či USA) na jih a sever. To je podle Cresswella (2013) výsledkem ekonomických procesů spojených s nerovností, ale zároveň je i jejich nástrojem, neboť zmíněné rozdělení Anglie na jih a sever je jakožto sociální produkt obsaženo (implikováno) v (re)produkci procesů (konkrétně systémů nerovnosti), které jej vytvářejí. Totéž platí například i pro dichotomii východ – západ na Slovensku (Matlovič – Matlovičová 2015). Skutečnost, že jsou regiony (nebo obecně jakékoli prostorové struktury) aktivními silami v tvorbě ekonomických, sociálních, kulturních a jiných procesů, „transformuje geografii z předmětu, který jednoduše popisuje koncové produkty, v disciplínu, která je v centru vysvětlování vzniku takových abstraktních pojmů, jako jsou ‚ekonomický‘, ‚kulturní‘, ‚sociální‘ a dokonce i ‚přírodní‘“ (Cresswell 2013: 71).

Popularizátory teorie strukturace v geografii byli například britští geografové Derek Gregory (považován za největšího popularizátora) a Nigel Thrift, oba volající po ustanovení nové regionální geografie (právě Thrift tento termín v roce 1983 navrhl) (MacKinnon 2009, Paasi 2002b, 2009b, Daněk 2013, Matlovič – Matlovičová 2015). Z teorie strukturace a (podobně jako Giddens) také z Hägerstrandovy geografie času přímo vycházel americký geograf Allan Pred. Právě zahrnutí dimenze času Predovi umožnilo vypracovat teorii místa (či regionu – autor pojmy nerozlišoval) jako historicky nahodilého (kontingentního) procesu, který není nikdy ukončený (Pred 1984). Region již tedy není pokládán za něco statického, nýbrž za dynamicky se měnící. Za vyvrcholení konceptualizace regionu můžeme pokládat teorii institucionalizace regionů finského geografa Anssi Paasiho (Paasi 1986), která navazuje na Giddensovu i Predovu teorii. Přestože byla podrobena kritice i od samotného autora, zůstává „velmi užitečným nástrojem pro dekonstrukci regionu“ (Semian 2016a: 182). Paasiho teorie je pro tuto rigorózní práci klíčová, proto je jí věnována pozornost v samostatné kapitole (kapitola 3).

Kromě směru, kam by bylo možné zařadit nejen zmíněné geografy (Gregory, Thrift, Pred, Paasi) vycházející především z Giddensovy teorie strukturace a často zdůrazňující otázku moci (politický pohled na region), identifikovala Gilbert(ová) (1988) již koncem 80. let 20. století další dva proudy nové regionální geografie. Zatímco jeden měl blíže k humanistické geografii (větší uplatnění našel tento proud, jehož hlavním objektem výzkumu byla kultura, mezi frankofonními autory), druhý vycházel z marxismu (politicko-ekonomický přístup typický zejména pro anglicky

⁷ Také regiony mohou být vnímány jako (prostorové) struktury (Gilbert 1988, Paasi 1986, 1991, 2001, 2002a, 2002b, 2009b, 2009c, 2011b). Viz též kapitola 3.1.

⁸ K teorii o sociální (re)produkci prostoru významně přispěl francouzský marxistický filozof a sociolog Henri Lefebvre, jehož stěžejní publikace z roku 1974 měla od 80. let (a zejména po vydání knihy v angličtině v roce 1991) velký vliv na radikální geografy zabývající se hlubším teoretizováním prostoru (Cresswell 2013, Daněk 2013, Osman 2014, Matlovič – Matlovičová 2015). Lefebvrouv ambicí bylo „opustit analýzu produktů v prostoru a začít analyzovat sociální (re)produkci samotného prostoru“ (Osman 2014: 39). Podobné argumenty jsou citovány v textu této kapitoly ještě v souvislosti se sociálním konstruktivismem. Zdá se přitom, že některými autory (např. Paasi 2010) není vždy dostatečně rozlišováno, týkají-li se dané výroky sociální produkce prostoru/regionu, či sociální konstrukce prostoru/regionu. Někdy však toto směřování může být i záměrné, neboť oba procesy spolu úzce souvisejí. Každý nicméně pojednává o něčem jiném, a to je třeba mít na paměti!

⁹ A „porozumění regionu“ je zároveň „prostředek k porozumění společnosti“ (Tomaney 2009: 140).

píšíci geografie). Pro všechny tři směry nové regionální geografie nicméně dle Gilbert(ové) platilo, že nahlížely na region jako na strukturu a proces.

Vedle teorie strukturace byl pro konstituování nové regionální geografie velmi významný také sociální konstruktivismus, aneb jak píše například Cresswell (2013: 71), „ústřední pro nové regionální geografie byla víra, že regiony jsou sociální konstrukty“. Základní myšlenkou sociálního konstruktivismu je, „že sociální realita není daná, ale je neustále konstruovaná v procesu sociální interakce a komunikace“ (Matlovič – Matlovičová 2015: 191). Podle Petera Bergera a Thomase Luckmanna – autorů zásadní publikace k teorii sociálního konstruktivismu – je důležitým úkolem sociologie vědění (ale v podstatě i jiných společenských věd) analyzovat procesy, kterými k této konstrukci reality dochází (Berger – Luckmann 1999). Jde tedy o objasnění toho, „jak lidé dospívají k přesvědčení, že je něco reálné, a jak tuto ‚realitu‘ zároveň sami vytvářejí“ (Giddens 2013: 256). Cílem sociálněvědního výzkumu je „přestat sociální jevy¹⁰ (tedy i sociální prostor) pojímat jako přirozenosti, ale rozkrývat, jak jsou vyjednávány, utvářeny, respektive vnímány jako skutečné“ (Osman 2014: 36). Sayer (2006: 100) doporučuje zajímat se o to, „kým“ byla konstrukce uskutečněna, „z čeho a s jakými výsledky“¹¹. Také například Kasala – Lauko (2009) či Semian (2016b) zmiňují důležitost výzkumů aktérů či sítí aktérů a jejich cílů¹². Podobně Daněk (2013) za zajímavější pokládá studium samotného procesu konstruování (např. českého a německého národa) a jeho kontextu než mapování rozmístění výsledků tohoto procesu (tedy např. rozmístění Čechů a Němců). V této souvislosti lze konstatovat, že se v rámci nové regionální geografie upřednostňuje výzkum sociální organizace prostoru před zkoumáním prostorové organizace společnosti (Chromý 2009, Kučera 2011). To rovněž souvisí s rozpoznáním role „společnosti jako hlavního činitele formování regionu“ (Gilbert 1988: 210) a zavedením společnosti coby třetího pilíře do tradiční regionální geografie studovaného vztahu „člověk – příroda“ (pouze o dvou pilířích), nově tedy „člověk – společnost – příroda“ (Gilbert 1988, Kasala – Lauko 2009). Do jisté míry můžeme však tvrdit, že nová regionální geografie zůstala u dvou pilířů, neboť přírodu nahradila společností, a studován je tak hlavně vztah „člověk – společnost“ (Kasala – Lauko 2009, Kasala – Šifta 2017).

Důležité je si také uvědomit, že sociální jevy jsou reálné (čili skutečné), existující, neboť jak zmiňuje Daněk¹³ (2013: 110) při popisu postmoderní geografie, „odmítnutí představy, že věci mají nějakou základní podstatu, neznamená, že neexistují. Důvodem jejich existence ale není nějaká skrytá a konstantní esence, ale naše sdílená představa existence těchto věcí“. Velmi podobně hodnotí sociální konstrukty také Osman (2014: 47–48), odkazující se na Bergera a Luckmanna: „To, co je sociálně produkováno, je reálné. [...] Skutečnost (objektivita¹⁴) sociálně produkováno je založena na tom, že se na ní všichni shodneme.“ Rozhodně se ale na této realitě nemusíme shodnout všichni, jak upozorňují Berger – Luckmann (1999: 10), „realita“ a „vědění“ (čili

¹⁰ Právě sociální jevy (jež jsou sociálně produkovány a na rozdíl od přírodních jevů ovlivnitelné výzkumníkem) jsou předmětem zájmu společenských věd, a tedy i humánní geografie (Sayer 2006, Osman 2014). Také region lze označit za sociální jev (Paasi 2002a, 2002b, 2009b), neboť je sociálně produkováno a konstruováno a představuje určitý výsek sociálního prostoru. Konkrétně například Morava může být chápána (zkoumána) jako společensky konstruovaný sociální jev. Stejně lze ale nahlížet například i na moravské hranice, moravský zemský patriotismus, moravský nacionalismus, moravský národ apod.

¹¹ Hledání odpovědí na podobné otázky je velmi důležité, neboť rozkrytí povahy regionů jakožto sociálních konstrukcí může být vnímáno dokonce jako „hlavní cíl geografie“ (Johnston – Sidaway 2016: 216).

¹² Vedle toho ale Semian (2016a) poznamenává, že pro výzkum regionů jsou důležité také regionální komunity. Jsou to totiž běžní lidé, v jejichž myslích regiony přetrvávají (viz kapitola 4.3).

¹³ Daněk (2013: 144) také vystihuje, jak přistupují zastánci různých myšlenkových směrů k těmto dvěma otázkám: „Existuje (sociální) realita mimo naši mysl? Nebo ji vytváříme naším myšlením a jazykem? Humanisté, někteří feministé, postmodernisté a post-strukturalisté (vedle dalších) si myslí, že můžeme studovat jen to, jak lidé svým myšlením a jednáním vytvářejí smysluplné světy. Pozitivisté, marxisté nebo realisté (vedle jiných) věří, že reálný svět existuje nezávisle na našem myšlení (i když například pro kritické realisty není existence ‚reality‘ zdaleka tak evidentní, jak předpokládali pozitivisté).“ Od toho se tedy odvíjejí dodnes rozdílné názory například na ontologickou podstatu regionů (viz níže v textu).

¹⁴ Objektivita nicméně není totéž co realita (čili skutečnost) (a také není totéž co pravdivost) – „pouze na základě o[bjektivit] není [...] možné rozhodnout, zda je něco pravdivé nebo skutečné. [...] Stejně tak z toho, že je něco pravdivé nebo skutečné neplyne, že je to objektivní“ (Maříková – Petrušek – Vodáková 1996: 701–702). Ostatně také Berger – Luckmann (1999) popisují společnost jako objektivní realitu i jako subjektivní realitu, z čehož jasně plyne, že objektivita není to samé co realita.

„znalost“), tedy dva klíčové pojmy pro tvrzení, že je realita sociálně vytvářena (viz kapitola 5.3), „jsou sociálně relativní. Co je ‚realitou‘ pro tibetského mnicha, nemusí být ‚realitou‘ pro amerického podnikatele. ‚Vědění‘ kriminálního se liší od ‚vědění‘ kriminalisty. Z toho vyplývá, že určité druhy ‚reality‘ a ‚vědění‘ jsou vázány na jisté sociální kontexty“. Berger – Luckmann (1999) identifikovali několik procesů, které vytvářejí a udržují objektivní realitu, přičemž jedním z nich je kupříkladu ustalování (v podstatě rutinizace) našich činností. Slovy Sayera (2006: 99) lze dodat, že přestože jsou představy lidí o světě vždy konstrukcemi, „jakmile jsou věci konstruované, získávají stupeň nezávislosti na svých tvůrcích a následných pozorovatelích“. Například disciplína geografie byla kdysi konstruována lidmi, ale v současnosti existuje převážně nezávisle na nich – jednotliví geografové ji mohou ovlivnit pouze nepatrně (Sayer 2006).

Zatímco tradiční regionální geografie chápala (a chápe) regiony spíše jako dané, přirozeně existující¹⁵ (Chromý 2009, Fouberg – Moseley 2015), a představuje tak opozici k sociálnímu konstruktivismu – tedy esencialismus (Cresswell 2013), pro následující přístupy jsou regiony již konstrukcemi¹⁶ (Chromý 2009, Semian 2016a). Přechod od esencialistického ke konstruktivistickému přístupu tedy znamená, že nově již regiony nejsou chápány jako přirozeně existující územní jednotky „čekající na objevení, zmapování a kvantifikaci“ (Cresswell 2013: 71) a od nové regionální geografie se již neočekávají vyčerpávající popisy regionů, ale spíše „hlubší teoretické rozpracování konceptu regionu“ (Matlovič – Matlovičová 2015: 216). **Také delimitace (neboli vymezení hranice) a hodnocení regionu již nepatří mezi klíčové prvky výzkumu – nahradil je výzkum regionu coby procesu** (Semian 2016b). Popisovaná transformace má souvislost také s objektem a měnícím se předmětem regionálněgeografického výzkumu. Za objekt se tradičně považuje region (objekt je tedy stálý). Předmět studia regionální geografie se ale proměňuje, a to z toho důvodu, že je (na rozdíl od objektu) závislý na výzkumníkovi a požadavcích praxe (Lauko 2007), a tedy i na aktuálním geografickém myšlení¹⁷. Zájem o regiony (jakožto objekt studia) přetrvává v geografii od samého počátku a postupně se regiony staly také součástí jiných vědních oborů. Do jisté míry lze tvrdit, že takto pojímaný region je pouze (nejen výzkumným) nástrojem pro sběr, organizaci a prezentaci jevů na zemském povrchu¹⁸, a že změnu přinesla až nová regionální geografie, kdy se stal region také předmětem výzkumu¹⁹ (konkrétně jde o studium regionu jako procesu, který vzniká, je reprodukován, transformován a může i zaniknout). Změna předmětu výzkumu regionální geografie se však logicky týká téměř výhradně (regionálních) geografů, neboť většina ostatních vědců využívá region i nadále jen jako nástroj. To tedy dodává (regionální) geografii exkluzivní postavení, poněvadž je to právě ona, jež hraje klíčovou úlohu v poznání regionu coby dynamického procesu. Komplexnější pohled na v tomto odstavci velmi zjednodušenou problematiku nabízí kupříkladu Paasi (2002b, 2009b, 2010, 2011a). Například vedle toho, že může být (je) region chápán jako sociální konstrukce, se uplatňuje nejnověji také přístup vnímající region jako diskurs (Paasi 2001, 2009b, 2010, 2011a, Tomaney 2009, Semian 2016a, 2016b), přičemž cílem je tento diskurs dekonstruovat (Tomaney 2009).

¹⁵ Výjimku představoval například Richard Hartshorne, který již v první polovině 20. století chápal regiony jako konstrukty (Warf 2006, Lauko – Kasala 2009, Paasi 2009b, Kasala – Šifta 2017).

¹⁶ Kupříkladu v sovětské geografii ale přetrvávalo silné přesvědčení v ontologickou existenci regionů i v druhé polovině 20. století (viz též poznámka pod čarou č. 54), což byl jeden z důvodů výše zmíněného přetrvávajícího zájmu o regiony v tehdejší Sovětském svazu (Cresswell 2013). V současnosti pohled na regiony coby sociální konstrukty mezi geografy stále sílí (Paasi 2002a, Paasi – Metzger 2017) anebo již u většiny vědců převládá (Gregory *et al.* 2009, Paasi 2010, 2011b). Přesto jsou často (nejen) z praktických důvodů uvažovány regiony jako dané (viz dále v textu).

¹⁷ Pokud srovnáme například první regionálněgeografické texty s pracemi Vidala de la Blache, objektem studia zůstal region, avšak zatímco předmětem nejstarších prací byl zejména popis krajiny, předmětem Vidalových textů je studium vzájemných vazeb člověka a přírody (Lauko 2007).

¹⁸ Nezáleží přitom na skutečnosti, jde-li o region definovaný *ad hoc* k určitému účelu (v tomto případě píše Nir 1990: 61 o „nástroji“), či o nalezení komplexního regionu (to pokládá Nir 1990: 61 za „cíle“). Oba takto stanovené regiony totiž slouží pouze pro sběr, organizaci a prezentaci jevů na zemském povrchu – oba lze pokládat za nástroj.

¹⁹ Cresswellova (2013: 113) myšlenka týkající se konceptu místa („geografové se vždy zajímali o místa, ale ne o „místo“), by se dala parafrázovat jako „geografové se vždy zajímali o regiony, ale ne o region“. Region (jakožto předmět studia) je až v zájmu nové regionální geografie.

Na tomto místě je nutné zmínit ještě kritický realismus²⁰, který řeší rozpor mezi naivním empirismem prostorové vědy (tvrdícím, že naše poznání je prostým odrazem reality) a idealismem humanistické geografie a postmodernismu (tvrdícími, že sociální jevy jsou pouze sociálními konstrukcemi) (Daněk 2013). Podle čelného představitele filozofie kritického realismu²¹, Andrew Sayera, se svět a naše znalosti o světě liší, což ale právě neuznává ani pozitivismus (resp. naivní empirismus), ani idealismus. Zatímco „svět existuje převážně nezávisle na našich znalostech o něm, [...] naše popisy světa nikoli, neboť ty čistě závisejí na dostupných znalostech“ (Sayer 2006: 98). Dále Sayer tvrdí, že sociální jevy jsou sice konstrukcemi, vždy jsou však založeny na něčem materiálním – nejen na fyzickém ale například i na lidských myšlenkách a činech (Sayer 2006). „Nemohou být [tedy] vytvářeny zcela libovolně, bez závislosti na ‚reálném‘ světě“ (Daněk 2013: 124). Například de Blij *et al.* (2010: 10) připouštějí, že „regiony mohou být intelektuální konstrukty“, ale pokračují konstatováním, že „nejsou abstrakcemi: existují v reálném světě a zaujímají prostor na zemském povrchu“. Rovněž Paasi (2009c: 143) podotýká, že „ačkoli jsou regiony ‚sociální konstrukty‘, tato konstrukce má také materiální základ“. Dle tohoto autora mají na vznik regionů vliv například fyzickogeografické podmínky (1986, 1991). Velmi podobné je i tvrzení dvojice Kasala – Šifta (2017: 5), že „vznik regionu je úzce spojen s fyzickým prostředím, v němž je region konstruován“. Také stanoviska dalších autorů podřývají ideu, že jsou regiony pouhými sociálními konstrukcemi. Skloubení obou přístupů k regionům – jako reálných (v prostoru přirozeně existujících) a mentálních (pouze v lidských myslích konstruovaných) – navrhuje například Nir (1990: 60), Roth (2007: 21) či Fouberg – Moseley (2015: 7). Posledně uvedení autoři připouštějí, že prezentované regiony v jejich publikaci jsou jejich vlastními konstrukty, jsou však založeny na fyzických a kulturních znacích. Zatímco uvažováním regionů pouze jako přirozeně existujících bychom opomenuli aktivní roli lidských myšlenek a činů při přetváření světa, chápáním regionů jen jako mentálních konstrukcí bychom nezahrnuli místní podmínky a důležitá místa ovlivňující lidské myšlení a jednání (Fouberg – Moseley 2015). V citovaných argumentech se tedy jasně zrcadlí filozofie kritického realismu, jejímž cílem je překlenutí překážek mezi různými zdánlivě neslučitelnými přístupy v geografickém myšlení (vč. nalezení „společných metodologických hodnot“ fyzických a humánních geografů) (Matlovič – Matlovičová 2015: 203). Zároveň je ale potřeba dodat, že regiony existují, až když jsou konstruovány (viz kapitola 3.2).

S novou regionální geografii je jednoznačně svázáno oživení zájmu o specifické regiony a s tím související kontext. Podle Gilbert(ové) (1988) se obnovení zájmu o „specifické“ pojí jednak s poznáním, že příliš komplexní skutečnosti nelze zahrnout pod různé modely typické pro prostorovou vědu, jednak s přetrvávající regionální diverzitou navzdory modernizačním tendencím²². Za oživením zájmu o regiony nestojí dle Paasiho (2009c, 2011b) jediný důvod, nýbrž různé faktory jako „nerovnoměrný rozvoj, hrozby pro regionální jazyky a kultury a decentralizace, regionalizace či federalizace jakožto prostředek k redukci moci [center] nebo jako prostředek řízení separatistických aspirací a konfliktů“ (Paasi 2009c: 126). Oživení regionů v teorii (diskutované v předchozích odstavcích) bylo doprovázeno pozorováním rozličných forem tzv. nového regionalismu²³ (Cresswell 2013). A právě nový regionalismus byl podle některých autorů tím, co

²⁰ Kritický realismus se v geografii rozšířil v 80. letech 20. století a společně s teorií strukturace patří do druhé vlny post-pozitivistických přístupů – nevychází tedy přímo z kritiky prostorové vědy, ale z diskuze mezi post-pozitivistickými směry první vlny, zejména mezi humanistickými a marxistickými geografiemi (Daněk 2013). Jak kritický realismus, tak i teorie strukturace se snaží o sblížení humanistických a marxistických přístupů – zatímco teorie strukturace po stránce ontologické (teorie bytí), kritický realismus po stránce epistemologické (teorie poznání) (Daněk 2008).

²¹ (Kritický) realismus je filozofií sociální vědy, nikoli sociální teorií (Sayer 2006).

²² Studium této diverzity může být přítom dle autorky viděno jako „prostředek k pochopení, jak společnost opravdu funguje“ (Gilbert 1988: 214).

²³ Nový regionalismus, který se začal objevovat od konce 70. let 20. století, je svázán se vznikem různých druhů regionů často za účelem využít jejich vnitřního potenciálu k budoucímu rozvoji. Kupříkladu v případě Evropy souvisí s procesem budování tzv. Evropy regionů – jde například o regiony NUTS ustanovené „shora“ či euroregiony vzniklé „zdola“. Nový regionalismus přitom může být vnímán jako logická reakce na sílící procesy globalizace a unifikace (Chromý 2009, Paasi 2001, 2009b, 2009c, 2011b, Kasala – Šifta 2017). Přestože je nový (či „moderní“) regionalismus stavěn do protikladu ke starému regionalismu, který lze spojovat s provincionalismem a nekritickým patriotismem, nově vzniklé regiony jsou podobně jako regiony v minulosti prezentovány coby

„vdechlo nový život do konceptu regionu“ (Entrikin 2011: 352, Frisvoll – Rye 2009, Tomaney 2009). Tato empirická pozorování totiž v řadě případů vedla k (re)formulaci teorií o vzniku regionu (Cresswell 2013). Lze konstatovat, že zájem o „specifické“ přivedl regionální geografii zpět k idiografické tradici. Nejde však o popis jedinečností (jak tomu bylo v tradiční regionální geografii), výsledky výzkumů specifických regionů a jejich kontextů jsou totiž interpretovány nomoteticky, tedy se zájmem o obecné znaky a zákonitosti. Prostřednictvím nich se mohou jedinečné regiony podobat co do vzniku, reprodukce, transformace či zániku (Kasala – Lauko 2009, Kučera 2011, Kasala – Šifta 2017).

Ve vztahu k nové regionální geografii dále nelze opomenout fakt, že tato fáze regionální geografie může být považována za výsledek tzv. kulturního obratu, někdy označovaného jako sociální obrat (Chromý 2009). Jedním z jeho hlavních cílů přitom bylo poukázat na výše diskutovanou skutečnost, že sociální jevy nejsou přirozené, ale konstruované (Rose 2001). Kulturní obrat je od konce 80. let 20. století spojen se vzrůstem zájmu (nejen) geografů o kulturu, což se projevilo jednak ve vzniku nové kulturní geografie, ale i ve větším reflektování kulturních procesů i v dalších subdisciplínách humánní geografie (Daněk 2013). Velký důraz byl (a je) kladen na problematiku identit (jejich reprezentací, konfliktů či mobilizací) (Kučera 2011, Paasi 2009b, 2011a), což dokonale ilustruje například Paasiho teorie institucionalizace regionů (Paasi 1986) zabývající se také konceptem regionální identity (viz kapitola 3).

S novou regionální geografii je, zejména od 90. let, spojen také tzv. relační (či vztahový) přístup k regionům (k prostoru), který je v mnohém v kontrastu s dřívějším teritoriálním pojetím (Paasi 2009b, Cresswell 2013, Jones – Paasi 2013). Například Paasi (2009b, 2011a) spatřuje relační přístup sice již u Hartshorna (což souvisí s Hartshornovým přesvědčením, že jsou regiony jen konstrukty) či v zájmu prostorové vědy o funkční regiony, hlavními představiteli vztahového přístupu jsou nicméně až geografové a geografky nové regionální geografie. Velký přínos pro etablování tohoto přístupu měli zejména představitelé toho proudu nové regionální geografie, který výše citovaná Gilbert(ová) (1988) označila jako politicko-ekonomický a který se zajímal především o procesy spojené s kapitalismem (např. práce britské geografky Doreen Massey). Zatímco regiony chápané tradičním teritoriálním přístupem můžeme charakterizovat jako s určitým prostorem svázané, vnitřně jednotné, navenek ohraničené, uzavřené a neměnné, optikou novějšího relačního přístupu jsou viděny naopak jako nespojitě, vnitřně diferencované, neohraničené, otevřené a měnící se (ale i vznikající) v důsledku propojenosti s ostatními regiony prostřednictvím toků (MacKinnon 2009, Paasi 2009b, Tomaney 2009, Entrikin 2011). Propojení regionů do sítí vztahů sice významně posílila globalizace (MacKinnon 2009, Tomaney 2009), avšak dle Gregoryho *et al.* (2009: 635) nebyly regiony nikdy (ani před nástupem kapitalismu) uzavřené a ohraničené – naopak vždy byly „vytvářeny prostřednictvím svého zapojení do nadlokálních a nadregionálních sítí“. Relační přístup tedy významně zpochybňuje (mimo jiné) roli hranic. Jak ale bude diskutováno v kapitole 3.1.1, podle oponentů je i teritoriální chápání regionů dodnes relevantní. Také promoravské aktivity toto dokládají (viz kapitoly 9.2.1 a 9.2.2).

Zařazení nové regionální geografie do geografického myšlení není zcela jednoznačné, neboť ji různí autoři řadí mezi různé proudy. Například Johnston – Sidaway (2016) popisují novou regionální geografii v rámci vývoje geografického myšlení v kapitole o radikální geografii, Matlovič – Matlovičová (2015) ji přibližují v kapitole „Obrat k postmoderní geografii“ (až následující kapitola je o postmodernismu a post-strukturalismu) a kupříkladu Daněk (2013) zmiňuje (avšak pouze velmi stručně) novou regionální geografii zejména v rámci postmodernismu²⁴. Nicméně nejen na základě Daňkem (2013: 115, 139) uváděných klíčových slov

---

unikátní a přirozená společenství odlišná od ostatních. Regionalismus je tedy ideologií ne nepodobnou nacionalismu (Chromý – Janů 2003, Chromý 2008, 2009). Pojem „nový regionalismus“ je nicméně poněkud zavádějící, neboť v řadě případů jsou pod něj řazeny nejen regiony spojené s regionalismem (tedy zahrnující vztah lidí k danému regionu), ale i regiony spojené pouze s regionalizací (tedy často regiony vymyšlené mimo daný region a odtržené od vnímání a citění jeho obyvatel). Viz též kapitola 3.1.

²⁴ Například Cresswell (2013) ve své knize o geografickém myšlení věnuje celou jednu kapitolu konceptu regionu – sice z ní tedy není patrné, do jakého proudu autor novou regionální geografii řadí, avšak takto koncipovaná kapitola dokládá klíčovou roli regionu v geografickém myšlení, potažmo v geografii (žádnému jinému konceptu není v jeho knize věnována celá jedna kapitola).

charakterizujících postmodernismus (např. sociální konstrukce, anti-esencialismus či kontext) a post-strukturalismus (např. moc, diskurs či relační prostor) můžeme konstatovat, že je nová regionální geografie úzce spjata s těmito oběma směry geografického myšlení. Také mnohé regionálněgeografické publikace z posledních let to dokládají. Nová regionální geografie ale může čerpat prakticky i ze všech předešlých přístupů. Přestože je následující tvrzení značně zjednodušující, vývoj geografického myšlení lze charakterizovat jako „proces zpřesňování a rozšiřování poznání“, neboť etablování nového přístupu či teorie (alespoň co se týče společenských věd) vede pouze výjimečně k opuštění těch starých – spíše jde o nový zpřesňující pohled snažící se překonat nedostatky předchozích (Daněk 2013: 142). Zcela jistě se v nové regionální geografii může uplatnit například koncept situovaného vědění představující jeden z klíčových pojmů feministických geografii²⁵. Situované vědění je spojeno s přiznáním dílčího, subjektivního pohledu, je si vědomo kontextu, ve kterém vzniká (jde tedy o protiklad k předchozím „objektivním“ pohledům „odnikud“), a za významné pokládá i poznání názorů marginalizovaných skupin (Daněk 2013). Také odkaz humanistických (např. zájem o idiografický výzkum) i marxistických (např. angažovanost) geografii se v nové regionální geografii zrcadlí (či může zrcadlit). Se širokou škálou přístupů, z nichž může diskutovaný směr čerpat, souvisí i pestrá paleta metod. Ta je v podstatě neomezená, a volba konkrétních výzkumných postupů tak závisí *de facto* pouze na cíli výzkumu a výzkumné otázce.

Výše zmíněné hlasy volající již od 50. let 20. století po rekonstruované (nové) regionální geografii nebyly jedinými, které se zabývaly otázkou regionální geografie. Také například Hart (1982) vyzýval své kolegy k navrácení se k regionální geografii, v níž viděl záchranu před možným rozpadem geografie na jednotlivé subdisciplíny. Jeho záměrem byl však víceméně návrat k tradiční regionální geografii. Jiný hlas zase říkal, že „nepotřebujeme regionální geografii, potřebujeme regiony v geografii“ (Johnston 1990 cit. v Johnston – Sidaway 2016: 217). Entrikin (2011: 344) připouští, že „regionální geografie může být spící metodologickou orientací v geografii, ale koncept regionu, proces regionalizace a téma regionalismu nadále vzkvétají“. Také jiní autoři (Paasi 2011b, Jones – Paasi 2013) ve spojitosti s často diskutovaným oživením regionů (přestože zájem o regiony nikdy zcela nevyhasl – viz výše) konstatují, že region, hranice, regionální identita a regionalismus se rychle staly důležitými klíčovými slovy ve společenských vědách, což se projevuje nejen na akademické půdě, ale i v praxi (např. v plánování). Relevanci těchto konceptů lze demonstrovat také na příkladu českých zemí (viz kapitola 9.2).

Navzdory výše popsaným změnám v geografickém myšlení a přes množství rozdílných pohledů a názorů na regionální geografii lze konstatovat, že se dodnes vedle nové regionální geografie uplatňují i přístupy obou dvou starších fází ve vývoji regionální geografie – tedy tradiční regionální geografie a prostorové vědy²⁶. Podle Kučery (2011: 17) „nelze říci, že některé z přístupů ke studiu regionů jsou jednoznačně lepší a jiné horší, jsou zkrátka odlišné a slouží různým cílům. [...] Záleží jen na našem vlastním rozhodnutí na tom, co a proč (!) chceme ostatním ukázat, jaký přístup ke studiu regionů si zvolíme“. Tradiční regionální geografie zůstává nadále popisnou, což sice může být vnímáno jako její největší nevýhoda (kvůli tomu byla označována za nevědeckou – viz výše), ale také ji to činí vhodným nástrojem při tvorbě cestovních průvodců nebo regionálních vlastivěd či syntéz (Chromý 2009, Cresswell 2013, Matlovič – Matlovičová 2015) poptávaných laickou veřejností. Přístupy tradiční regionální geografie (resp. ty pohlížející na region jako daný) nicméně nacházejí uplatnění také u odborné veřejnosti, neboť se hodí například pro aplikovaný či komparativní výzkum nebo pro plánování²⁷ (Paasi 2002b, 2009b, 2010, Kasala – Šifta 2017). Díky

²⁵ Například Daněk (2013) řadí feministické přístupy, spolu s humanistickými a radikálními (marxistickými), k první vlně post-positivistických směrů.

²⁶ Pokud jde o současné uplatnění prostorové vědy, vedle přetrvávajícího zájmu o funkční regiony (viz kapitola 4.2) se jedná hlavně o její propojení s geografickými informačními systémy (GIS), které přineslo velký aplikační potenciál a může přispět množstvím užitečných zjištění (Cresswell 2013, Daněk 2013, Matlovič – Matlovičová 2015, Johnston – Sidaway 2016). Snoubení kvantitativní geografie s geografickými informačními systémy v 80. až 90. letech 20. století tedy znamenalo renesanci prostorové vědy (Matlovič – Matlovičová 2015, Johnston – Sidaway 2016).

²⁷ Konkrétním příkladem ze současné praxe v České republice může být dokument „Rozbor udržitelného rozvoje území“ sestavovaný v rámci „Územně analytických podkladů“.

tomu bude tento přístup pravděpodobně i nadále sílit (Paasi 2010). Tradiční regionální geografie je dodnes svázána také se školstvím (svědčí o tom nejen množství učebnic) a právě její důležitá úloha ve vzdělávání znamenala přetrvání regionální geografie i v období 50. a 60. let 20. století, přestože byla některými zastánci prostorové vědy označována za „mrtvou“ (Paasi 2009b: 221). Přes značené rozdíly jsou tradiční a nová regionální geografie komplementární, a podle autorů Kasala – Šifta (2017) tak mohou být propojeny. To v ideálním případě povede k překonání nevýhod obou přístupů, jako jsou u tradiční regionální geografie zejména popisnost či malý důraz na společnost, zatímco u nové regionální geografie lze za největší nevýhodu pokládat její nekomplexnost z důvodu opomíjení přírody (Kasala – Šifta 2017).

3 TEORIE INSTITUCIONALIZACE REGIONŮ A REGIONÁLNÍ IDENTITA

V této kapitole je diskutována teorie institucionalizace regionů finského geografa Anssi Paasiho, kterou, jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, lze pokládat za vyvrcholení konceptualizace regionu a za velmi vhodný nástroj pro dekonstrukci regionu. Velký prostor je věnován také konceptu regionální identity, který Paasi zahrnul do zmíněné teorie. Využit je především autorův původní příspěvek z poloviny 80. let (Paasi 1986), jenž je i vzhledem ke svému rozsahu nejpracovanější a neucelenější. Diskutovány jsou taktéž některé z následných Paasiho textů (jež jsou doplněny o poznatky jiných autorů), v nichž tento autor určité informace neúnavně opakuje, zpřesňuje a rozvádí, avšak na druhou stranu se ne vždy drží dříve definovaných pojmů a zavedených klasifikací. Tím spíše nelze očekávat precizní používání Paasiho termínů jinými autory, což zajisté není ku prospěchu věci, je-li cílem rozvoj poznání o regionech, jejich hranicích a identitách. Proto je níže kladen důraz také na terminologii.

3.1 Teorie institucionalizace regionů

Paasiho teorie institucionalizace regionů, formulovaná i díky empirickým výzkumům ve finském prostředí, inspirovala řadu studií, které z ní čerpaly a dále ji rozvíjely v kontextech mnohých států světa. Jde tak o jednu z dodnes nejcitovanějších konceptualizací regionu v pracích týkajících se (nové) regionální geografie. Sám Paasi (2009c) si všímá, že byly na základě jeho teoretického rámce analyzovány například regiony v Dánsku, Německu, Itálii, Španělsku či v USA. Jak ukazují některé publikace zmiňované v této rigorózní práci, velký ohlas zaznamenala teorie institucionalizace regionů logicky ve Finsku (vedle Paasiho ji využívají např. Zimmerbauer 2011, Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Zimmerbauer – Paasi 2013, Riukulehto 2015, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017), ale využita byla také v Estonsku (Raagmaa 2002), Norsku (Frisvoll – Rye 2009), Spojeném království (např. MacLeod – Jones 2001, Jones – MacLeod 2004) či ve Francii a Itálii (Antonsich 2010).

Velmi populární je tato teorie v posledních letech také v českém a slovenském prostředí (jak dokládají texty některých autorů citovaných v této práci). Pro jistý (ovšem nekompletní) přehled prací českých a slovenských autorů vycházejících z Paasiho teorie lze odkázat na příspěvek Semiana (2016a). Na Slovensku se o této teorii zmínil již v 90. letech například Kasala (1996), a to při charakterizování nové regionální geografie. V českém prostředí byla Paasiho teorie podrobněji představena Chromým (2003a: 176), který považuje studium regionální identity za nezbytnou součást geografických výzkumů: „Poznání regionální identity, jakož i procesu jejího formování a důsledků jejího utvoření, by mělo být významnou součástí geografických výzkumů.“ Také na společném setkání českých a slovenských geografů v roce 2008 byla při diskuzi postavení regionální geografie řešena teorie institucionalizace regionů (Kasala – Lauko 2009). Lze tvrdit, že v českém a slovenském prostředí je výzkum regionální identity stále oblíbenější, avšak rozhodně ne všichni autoři vycházejí z Paasiho konceptualizace regionu a regionální identity (Odehnal – Šerý 2012). Na tomto místě je ještě potřeba zdůraznit, že převážná většina publikací, které z teorie institucionalizace regionů vycházejí, a to včetně prací zahraničních, řeší zejména otázku vzniku regionu, neboť především té se tato teorie týká (viz níže). Vývoj (reprodukce, transformace a zánik) regionu je studován na základě Paasiho teorie prozatím pouze nemnohými autory (viz kapitola 5).

Jak bylo uvedeno v kapitole 2.3, Paasi navázal na inovativní myšlenky Giddense a Preda. Na základě Giddensovy teorie strukturace chápe (nejen) tento autor regiony jako struktury (Paasi 1986, 1991, 2001, 2002a, 2002b, 2009b, 2009c, 2011b). Takto pojímané regiony jsou tedy produktem lidského jednání, ale zároveň mohou „generovat akci tak dlouho, dokud v ně lidé věří“ (Paasi 2002a: 139, 2002b: 805) či „tak dlouho, dokud lidé věří v jejich existenci“ (Paasi 2009b:

226)²⁸. Region může být použit jako nástroj (zbraň) v ideologických bojích o moc a zdroje (Paasi 1986, 1991, 2001, 2009c, Antonsich 2010), a to například v regionálním plánování, regionálním rozvoji, propagaci a v tzv. *place marketingu* či *place branding*, tedy v procesech často spojených (pod vlivem neoliberalismu) s ekonomickým úspěchem a konkurenceschopností, kdy jsou regiony stále více transformovány na produkty (Paasi 1991, 2001, 2009b, 2009c, 2011a, 2011b, MacLeod – Jones 2001, Jones – MacLeod 2004, Frisvoll – Rye 2009, Tomaney 2009, Zimmerbauer 2011, Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Jones – Paasi 2013, Zimmerbauer – Paasi 2013, Kasala – Šifta 2017, Paasi – Metzger 2017, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017). Regiony mohou být zároveň důležitými konstituenty (zdroji) regionálního vědomí lidí (viz kapitola 3.2), s čímž souvisí jejich role coby hnacích motorů regionalistických hnutí (Paasi 1991, 2002b, 2009b, 2009c, 2011a, 2011b, Jones – MacLeod 2004, Jones – Paasi 2013). Pojem „regionalismus“²⁹ je definován různými autory různě – například může popisovat situace, v nichž často dochází ke „sdílení silných pocitů kolektivní identity“ (Knox – Marston 2013: 24), a tedy může jít o „kolektivní pocit i individuální oddanost k regionu, v němž člověk žije“ (Nir 1990: 157). Regionalismus lze však chápat i jako „aktivní podporu regionálních perspektiv, [...] aktivně uplatňované přesvědčení, že regiony jsou užitečné koncepty pro dosažení široké škály cílů“ (Soja 2009: 260). V Paasiho terminologii tedy může být dán regionalismus jednoznačně do souvislosti s regionální identitou (regionálním vědomím) lidí, avšak nejen regionální identita stojí v pozadí regionalismu. Regionální aktivismus (v podstatě součást regionalismu) může být vyvolán a poháněn také identitou rezistenční (viz kapitoly 3.2, 5.2 a 9).

Pred (1984) si uvědomoval potřebu zohlednit historickou perspektivu³⁰, což se promítlo i v Paasiho pojmání (ale i v pojmání jiných autorů) regionu jakožto historicky nahodilého (kontingentního) procesu (Paasi 1986, 1991, 2001, 2002a, 2002b, 2003, 2009a, 2009b, 2009c, 2010, 2011a, 2011b), který vzniká a může i zaniknout (regiony v Predově chápání byly sice procesy, ale bez začátku a konce). Takovýto region již tedy není statický, ale dynamický a neustále „se stávající“ (*becoming*)³¹ (Pred 1984: 279, Paasi 1986: 113, 2002a: 143, 2009c: 133, 2010: 2299, 2011a: 170, 2011b: 13, Paasi – Metzger 2017: 23, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017: 2). Kromě samotného regionu se mohou proměňovat také jeho funkce a významy, jak demonstruje Paasi (2002a, 2009c) na příkladu finských provincií po vstupu Finska do Evropské unie (dále jen EU). Jakožto představitel nové regionální geografie byl Paasi (ale opět samozřejmě nejen on) ovlivněn také sociálním konstruktivismem (viz kapitola 2.3), takže tento autor nevnímá region jako daný, ale popisuje ho (i když explicitně zejména až ve svých pozdějších publikacích) jako sociální konstrukt/konstrukci (Paasi 2001, 2002a, 2002b, 2003, 2009a, 2009c, 2010, 2011a, 2011b). Regiony jsou dle Paasiho vyjádřením (výsledkem) „neustálého boje o významy“ (Paasi 2001: 13, 2002b: 805, 2009b: 223) či „výsledky mocenských vztahů“ (Paasi 2009c: 133). Paasi tedy ve svých pracích operuje jak se sociální produkcí regionu (související s teorií struktury), tak i se sociální konstrukcí regionu (sociální konstruktivismus), ovšem ne vždy (např. Paasi 2010) oba procesy dostatečně rozlišuje.

Zároveň je třeba poznamenat, že Paasi rozumí regionem územní jednotku na jakékoli měřítkové (neboli hierarchické, řádovostní) úrovni. Přestože bývá region chápán (zejména geografy či regionálními aktivisty) jako prostorová jednotka mezi úrovní lokální (čili místní) a státní, případně (především ekonomy či představiteli politické vědy) jako nadstátní kategorie, regionem může být podle Paasiho část města zrovna tak jako celý stát či kontinent (Paasi 1986, 1991, 2001, 2002b, 2009c, 2011b). Ostatně lze konstatovat, že obdobný názor (region na jakékoli řádovostní

²⁸ Jak ale bude diskutováno v kapitole 5.3, Paasi zde vychází z mylné teze, že pro existenci regionu je potřeba, aby v tuto existenci lidé věřili, resp. aby byli přesvědčeni o existenci regionu. Výše citovaná tvrzení lze tedy poupravit tak, že regiony mohou generovat akci tak dlouho, dokud existují (přičemž existují do té doby, dokud jsou ve vědomí lidí).

²⁹ Někdy bývá regionalismus zaměňován za regionalizaci – ta se však týká především vymezení regionu a jeho hranic.

³⁰ Historický pohled akcentuje například také Hart (1982) či Riukulehto (2015). Paasi (1991) vedle historické perspektivy zdůrazňuje ještě kulturní přístup.

³¹ V textu této rigorózní práce raději v některých případech uvádím v závorkách i originální slova či spojení, jejichž překlad do češtiny nemusí být vždy jednoznačný.

úrovni) sdílejí i mnozí další autoři (např. Ivanička 1987, Lauko 2007, Roth 2007, Klapka – Tonev 2008, Chromý 2003a, 2009, Tomaney 2009, MacKinnon 2009, Antonsich 2010, Cresswell 2013, Kuby – Harner – Gober 2013, Rubenstein 2014, Riukulehto 2015, Semian 2016c). Je však nutné upozornit, že dle Paasiho (2001: 8) „měřítka nejsou neutrální, přirozeně daná, nýbrž materiálně reálné rámce společenské praxe a produkty společenské aktivity a zápasu“. Paasi dále poznamenává, že regiony nemusejí být nutně svázány s jedním určitým měřítkem (Paasi 1986, 2002b, 2009b). Jsou totiž „výsledkem procesů odehrávajících se v [...] různých měřících“ (Paasi 2009c: 122), a tak i „porozumění regionům vyžaduje rozpoznat a analyzovat procesy, které probíhají v různých měřících a mezi nimi“ (Paasi 2009b: 222)³².

Paasiho zásadní přínos spočívá ve formulaci teorie vzniku regionu v procesu institucionalizace, který můžeme analyticky rozdělit na čtyři fáze: (1) vznik teritoriálního tvaru (hranic), (2) vznik symbolické podoby, (3) vznik institucí a (4) *de facto* vznik regionální identity (Paasi 1986). Jednotlivé fáze, jejichž obsah bude představen v následujících kapitolách, mohou probíhat v jakémkoli pořadí nebo (částečně či zcela) souběžně (Paasi 1986, 1991, 2009c). Dalším podstatným přínosem Paasiho (1986) je konceptualizace regionální identity (i proto je této fázi institucionalizace věnována v předložené práci větší pozornost než ostatním třem), kterou, jak bylo uvedeno výše, integruje autor do procesu institucionalizace regionů. Paasi tedy propojuje staré koncepty regionu a hranic³³ s novým konceptem regionální identity. Region, hranice a regionální identita bývají často brány jako spojitý nádoby, ale Paasi (2001: 22) upozorňuje, že „toto spojení rozhodně není všeobecně platné“, neboť například hranice států a identity obyvatel těchto států se ne vždy „potkávají“. Dalším problémem je podle Paasiho (2009c) skutečnost, že ač mají regiony, hranice a identity stále důležitější místo v akademických debatách i ve společenském životě, bývají studovány odděleně a navíc jsou často brány jako dané. I tyto problémy se tedy Paasi ve svých pracích snaží překonat. Pro lepší pochopení vzájemných vazeb se jeví jako užitečné okomentovat spojení mezi jednotlivými prvky pomyslného trojúhelníku³⁴ region – hranice – regionální identita zvlášť (vztah regionu a hranic a také vztah hranic a regionální identity bude stručně nastíněn v kapitole 3.1.1, vztah regionální identity a regionu potom v kapitole 3.2).

Institucionalizací regionu chápe Paasi (1986: 121) „sociálně-prostorový proces, během kterého vzniká určitá teritoriální jednotka jako část prostorové struktury společnosti a stává se ustanovenou a jasně identifikovatelnou v různých sférách společenské praxe a společenského vědomí“. Složitost tohoto procesu je závislá na měřítku daného regionu – čím větší region, tím je proces komplikovanější (Paasi 1986). K institucionalizaci regionů dochází v sociální praxi prostřednictvím množství různých (zejména mocenských, politických, ekonomických, kulturních a administrativních) individuálních a institucionálních praktik a diskursů³⁵ (Paasi 2001, 2002b, 2009c, 2010, 2011b, Paasi – Metzger 2017). Regiony jsou tedy podmíněny, ale zároveň (jakožto struktury) podmiňují mocenské vztahy, politiku, ekonomiku, kulturu a vládnutí (Paasi 2010, 2011b). Za (re)produkcí a konstrukcí regionů stojí sociální aktéři (individuální či kolektivní), přičemž významnými jsou vedle geografů a jiných výzkumníků zejména politici, podnikatelé, úředníci, novináři a učitelé. Tito aktéři mohou působit uvnitř daného regionu či vně, jejich motivace může být od čistě kulturních zájmů po zájmy mocensko-politické a původ této motivace lze spatřovat v minulosti či v přítomnosti nebo dokonce i v budoucích očekáváních. Zapojení aktérů do procesu institucionalizace se může lišit v čase, přičemž na začátku mohou mít značnou roli jednotlivci – regionální aktivisté. Někteří aktéři regiony aktivně produkují (a konstruují),

³² Změnu chápání měřítka lze spatřovat také ve spojitosti s relačním přístupem, přičemž některými autory bylo dokonce navrženo, jak uvádějí Matlovič – Matlovičová (2015: 252), „vyloučit měřítko jako koncept z humánní geografie“.

³³ Nejen problematika regionu (viz kapitola 2), ale také „otázka určení hranic vždy přitahovala pozornost geografů“ (Wokoun 2008a: 67).

³⁴ Poněkud stranou tohoto trojúhelníku tak stojí symboly a instituce, které Paasi ve svých textech diskutuje daleko méně než region, hranice a regionální identitu. I jejich vztahy s ostatními prvky by však bylo možné a žádoucí hlouběji zkoumat.

³⁵ Tyto individuální a institucionální praktiky a diskursy dělají prostředníka lidskému jednání a sociálním strukturám, tedy těm tvůrčím silám, kterým přikládaly důraz humanističtí resp. marxističtí geografové (Paasi 2010, Paasi – Metzger 2017).

zatímco jiní je spíše reprodukují. Pro reprodukci regionů se nicméně jako zásadnější jeví instituce – viz kapitola 3.1.3 (Paasi 1986, 2001, 2002b, 2009c, 2010, 2011b, Zimmerbauer 2011, Paasi – Metzger 2017). Pro někoho může být budování regionu záměrný a smysluplný projekt, jiní mohou proti vzniku regionu vzdorovat či vůbec nemusejí pociťovat jeho smysluplnost (viz kapitoly 5.2 a 9.2.3). Zejména běžní lidé nemusí vnímat daný region jako pro ně důležitý, přesto i oni se často svými každodenními aktivitami nevědomě (implicitně) účastní na jeho (re)produkci a konstrukci (Paasi 2010).

Navzdory výše uvedenému Paasi (2010: 2301) konstatuje, že k zodpovězení (jež bude jistě velmi kontextuální) prostřednictvím konkrétních výzkumů zůstávají tyto klíčové otázky: „kdo nebo co konstruuje regiony a hranice, a jak, prostřednictvím jakých sdružení/sítí, a pro jaké účely?“. Vzhledem k výše uvedenému faktu, že Paasi ne vždy jasně rozlišuje sociální konstrukci a produkci, lze dodat, že obdobné otázky můžeme uplatnit i ve vztahu k (re)produkci regionů. Je tedy potřeba se ptát i na toto: „kdo, co, jak a proč produkuje a reprodukuje regiony?“. Relevanci těchto dotazů (ale např. i otázek ohledně role různých typů hranic v (re)produkci regionů) v podstatě dokládá jiné Paasiho (2009c: 131) tvrzení: „Navzdory jejich stále větší důležitosti je málo známo o produkci a reprodukci regionů a o rolích lokálních, regionálních a státních hranic, symbolů a různých příběhů o identitách [(identity narratives)].“ Více explicitní v doporučení studovat mj. reprodukci regionu je Semian (2016a: 185, 2016b: 64), který si zároveň uvědomuje tlak na aplikovatelnost výstupů regionální geografie³⁶: „Proto by se diskuze regionu měly více zaměřit na pochopení procesu formování a reprodukce regionu, místo pouhého vymezování regionů a jejich hodnocení.“ Právě otázkou reprodukce regionu a možnostmi jejího studia se zabývá i tato rigorózní práce (viz kapitola 4.3). Řadu dalších otevřených otázek spojených s konceptem regionu nastiňují například autoři Paasi – Metzger (2017), kteří si zároveň uvědomují, že konceptualizace regionu nemůže být nikdy u konce, neboť vývoj konceptu nesměruje k nějaké univerzální pravdě. Podobně hodnotí situaci i Semian (2016a: 185, 2016b: 64): „univerzální konceptualizace není ani potřebná, ani možná“.

3.1.1 Teritoriální tvar (hranice)

Vznik teritoriálního tvaru představuje první fázi v Paasiho teorii institucionalizace regionů. Přijetí hranic je tedy jedním z nejdůležitějších stavebních kamenů v procesu vzniku regionu (jistě zpochybnění tohoto tvrzení přinesl relační přístup – viz níže). Hranice mohou být fixní (ostré, liniové; např. u administrativních či územně správních jednotek), nebo vágní (rozostřené, zonální, fuzzy; často např. u regionů nesoucích ve svém názvu označení světové strany) a nemusejí být přitom lokalizovány pouze na okrajích regionů, nýbrž i všude ve společnosti (na celém území regionu, ale dokonce i mimo něj) v množství praktik a diskursů (Paasi 1986, 2001, 2002b, 2009a, 2009b, 2009c, 2011b, Dokoupil 2004). Jako příklad takových praktik a diskursů uvádí Paasi (2009b: 225–226) „„vlajkové dny“, regionální média, festivaly, muzea a archivy, školství, regionální romány, volební obvody a volby nebo sportovní události“ a vzápětí dodává, že „tyto všechny praktiky vytvářejí region, regionální identitu a vskutku i hranice!“ Jde tedy spíše o to, že dané praktiky (re)produkují hranice, než že by hranice nějakým způsobem ohraničovaly tyto praktiky (Paasi 2009b).

Co lze dle Paasiho o hranicích dále tvrdit, je skutečnost, že jsou vyjádřením (výsledkem) neustálého boje o významy a jejich vymezení a ustanovení je aktem či manifestací moci (Paasi 1991, 2001, 2002b, 2009a, 2009b, 2009c). Hranice tedy nejsou přirozené a dané (takto jsou však stále často brány), ale vytvářené lidmi – jde o sociální konstrukce (Paasi 2001, 2009a, 2009c, Zimmerbauer – Paasi 2013). Kromě toho je můžeme vnímat i jako „diskursivní útvary a procesy“ (Paasi 2009a: 226). Chápání hranic jako procesů pak jasně implikuje jejich nestálost. Nejen z textů Paasiho (1986, 2001, 2002a, 2009a, 2009b, 2009c) je zřejmé, že hranice, ale i jejich (rozličné) funkce a významy³⁷ se mohou měnit v čase (např. díky rozšiřování EU a schengenského prostoru)

³⁶ Pokud jde o uplatnění poznatků regionálního výzkumu v praxi, lze zmínit především strategické rozvojové plánování, regionální rozvoj či turistický management (Semian 2015, 2016a, 2016b).

³⁷ Kupříkladu Chromý (2000) se zabývá změnou funkcí a významu hranic na území dnešního Česka.

či v závislosti na kontextu (např. v otázce ekonomiky může být hranice otevřená, zatímco z pohledu imigrační politiky relativně uzavřená). Paasi (2001: 22) dále poznamenává, že významy hranic „nejso vytvářeny pouze lokálně v pohraničních oblastech, ale v sociálních praktikách a diskurzech, které mohou mít svůj původ v různých prostorových měřítcích, nejčastěji – ale ne výlučně – v národních centrech“. Proto lze hranice pokládat také za instituce a symboly (Paasi 2001, 2009a, 2009b, 2010).

Hranice můžeme *de facto* označit také za (prostorové) struktury, neboť jsou výsledkem i prostředkem lidského konání. Kromě toho, že jsou důležité ve vládnutí a kontrole společenské praxe, mohou hranice jakožto instituce (a symboly) v podstatě reprodukovat regiony a rovněž mohou být významným impulzem pro regionální aktivismus či přímo ideologickým nástrojem v rukou představitelů různých regionalistických hnutí (Paasi 2001, 2009a, 2009b, 2009c, 2010, 2011a, 2011b). To ostatně souvisí s jednou ze základních funkcí hranic – odlišením „nás“ od těch ostatních (od „nich“). Před diskuzí vztahu hranic a regionální identity je však třeba se zastavit u vztahu hranic a regionu.

Mezi často uváděné charakteristiky regionů (např. de Blij – Murphy 1999: 13, Fellmann – Getis – Getis 2003: 17, de Blij *et al.* 2010: 10) patří poloha, prostorový rozsah (území) a ohrazení (hranice). Jak ale bylo uvedeno v kapitole 2.3, pod vlivem relačního přístupu byl vztah hranic a regionu zpochybněn. Relační přístup je podpořen skutečností, že se „většina současných regionů ‚rozpíná‘ [(*stretch*)] v prostoru, aby byly jejich sociální obsah a vztahy zasíťovány přes hranice“, přičemž toto propojení přes hranice zároveň regiony i hranice přetváří (Paasi 2009b: 225). Někteří zastánci vztahového přístupu, jak píše například Paasi – Metzger (2017: 23), jdou ještě dále a ohrazený region považují za „mylné pojetí“. Paasi (2009b: 225) ale poukazuje na fakt, že „zatímco v některých případech jsou hranice celkem nevýznamné, v jiných případech jsou trvalejší a nelze je snadno vymazat“³⁸. Je tedy potřeba zkoumat kontext konkrétních ohrazení (pomocí empirických dat) namísto pření se o to, který z pohledů je lepší (Paasi 2011a, 2011b, Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Zimmerbauer – Paasi 2013, Paasi – Metzger 2017). Oba přístupy lze tedy vnímat jako relevantní a zároveň komplementární, přičemž spolu s relevancí teritoriálního přístupu zůstávají důležitými i hranice (Jones – MacLeod 2004, Paasi 2011a, 2011b, Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Jones – Paasi 2013, Zimmerbauer – Paasi 2013, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017).

K přetrvání teritoriálního přístupu významně přispěla pozorování různých regionalistických hnutí, pro která se nejen regiony (viz kapitola 3.1), ale i hranice staly hnacím motorem (Jones – MacLeod 2004, Paasi 2009b, 2009c, 2011a, 2011b, Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Jones – Paasi 2013, Zimmerbauer – Paasi 2013, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017). Přestože mohou být hranice a regionální identita pokládány za dvě strany téže mince, neboť se pomocí hranic stává region identifikovatelnou a odlišnou prostorovou jednotkou (vzniká tedy identita regionu) a často se díky nim tvoří také rozlišení mezi „my“ versus „oni“ (vzniká tak regionální vědomí lidí)³⁹ (Paasi 1986, 2001, 2002a, 2009a, Chromý 2003a, Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012), je potřeba konstatovat, že vztah mezi hranicemi a regionální identitou není tak jednoduchý. Paasi (2001: 22) upozorňuje, že „identita‘ nemusí být nevyhnutelně založena na ohrazené zkušenosti“. Je také otázkou, jak je ohrazenost identit ovlivněna stále větší mobilitou lidí (Paasi 2002a, 2003).

K hranicím je ještě potřeba uvést, že představují tradiční koncept politické geografie. Jsou tedy velmi významné nejen v geografii regionální, ale také právě v geografii politické a rovněž v geografii kulturní (Paasi 2009a). Jak ale konstatuje Paasi (2009a), hranice byly prozatím

³⁸ Za přetrváváním hranic vidí Paasi (2009b) například mapy (i díky nim se udržuje povědomí o hranicích mezi regiony) či skutečnost, že mohou být hranice rovněž institucemi a symboly. Ani do budoucna tento autor zmizení hranic neočekává (Paasi 2009a, 2009c).

³⁹ Vzhledem k tomu, že je regionální identita založena na odlišení se od ostatních, jak tomu bylo například v případě budování finské národní identity v opozici k identitě ruské/sovětské (Paasi 2009c), lze konstatovat, že by pro další rozvoj poznání regionální identity mělo být pracováno také s koncepty diference či jinakosti. Například doc. Alois Hynek tvrdí (jak uvádějí Kasala – Lauko 2009), že je přeceňován význam identity právě na úkor diference.

studovány v jednotlivých subdisciplínách geografie zejména bez vzájemného propojení⁴⁰. Až do 80. let 20. století se političtí geografové zaměřovali na empirické, spíše popisné a ateoretické výzkumy, což sice vedlo ke vzniku různých typologií a klasifikací hranic, avšak promítlo se to i do neexistence obecnějších teorií⁴¹. Teoretizování se v politické geografii uplatňuje až od 90. let, kdy došlo s koncem studené války k rozmachu výzkumů hranic (Paasi 2009a). Přestože i hranice existují na všech měřítkových úrovních, největší pozornosti (politických) geografů se těší hranice státní, a to zejména v kontextu evropské integrace (Paasi 2001, 2009a). Výsadní postavení státních hranic (a pohraničí) lze jasně doložit také články v časopise *Geografie* a v jeho předchůdcích (viz kapitola 8), z nichž se některé, zejména kolem roku 2000, týkají právě hranic států, zatímco hranice jiných regionů příliš řešeny nejsou.

3.1.2 Symbolická podoba

Druhým stádiem Paasiho teorie institucionalizace regionů je vznik symbolů. Mezi nimi má výsadní postavení název regionu (Paasi 1986, 1991, Raagmaa 2002, Semian 2012b, 2016b), který propojuje obrazy regionu s regionálním vědomím lidí (Paasi 1986, 1991). Toponyma⁴² jsou důležitá také proto, že se jejich prostřednictvím tvoří naše mentální mapa daného regionu a zároveň mohou evokovat percepce (Fouberg – Moseley 2015). Názvy regionů rovněž umožňují používat regiony v každodenním životě (Paasi 2001), a tak se „mohou stát důležitými prvky kolektivní identity“ (Paasi 2009c: 135). Přejmenování regionů tedy může být i politickým tématem (Paasi 2009c). Studium toponym si proto zaslouží další výzkum (Semian 2016b, 2016c). Identifikace s regionem však může probíhat i prostřednictvím ostatních symbolů (Semian 2012b). Zejména název (ale může to platit i pro ostatní symboly) je často vyjádřením (výsledkem) mocenských vztahů a neustálých politických či kulturních bojů o významy, což lze dokonale doložit na příkladu názvu „Makedonie“ (Paasi 2009b, 2009c, 2011b).

Ostatními regionálními symboly mohou být kupříkladu znaky, vlajky, rituály (jako např. průvody či přehlídky), mýty, písně, básně, romány, filmy, měna (např. euro), rostliny, živočichové (Paasi 2001, 2002a), monumenty (MacLeod – Jones 2001), jídlo a pití (Marek 2015, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017), festivaly (Frisvoll – Rye 2009) nebo i lidé jako například politici, spisovatelé či vědci (Raagmaa 2002). Důležitými jsou také různé přírodní charakteristiky či prvky krajiny, které mohou získat symbolickou roli (Paasi 1986, 1991, 2011b, Chromý 2003a, Chromý – Janů 2003, Zimmerbauer 2011, Semian 2015, 2016b, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017). Rovněž regionální historie a historické události se mohou stát symbolem důležitým pro identifikaci lidí, přičemž interpretace historických událostí se může velmi lišit (Riukulehto 2015, Semian 2016b). Některé symboly můžeme pokládat za tradiční, jiné vznikají nově (Paasi 2002a), například za účelem nalákání investic či nových obyvatel. Tento „módní symbolismus“ může být také spojen s turismem (Paasi 2001, 2009c: 135). Jak bylo uvedeno výše, za symboly lze pokládat rovněž hranice (Paasi 2001, 2009a, 2009b, 2010). Roli symbolů regionu ale mohou *de facto* zastávat také instituce⁴³ a regionální aktéři.

Semian (2012b) k symbolům regionu ještě poznamenává, že stejně jako celý region, jsou i ony dynamické, a může tedy docházet k jejich změnám. V případě názvu jde dle tohoto autora nejčastěji o proměnu ve třech rovinách: lingvistické (v souvislosti s vývojem jazyka), prostorové

⁴⁰ Žádoucím propojením by v budoucnu mohlo být například hlubší studium vlivu zemských hranic na moravanství (přesah do kulturní geografie) a moravismus (přesah do politické geografie) – viz poznámka pod čarou č. 128.

⁴¹ Přes svůj prvotní zájem především o hranice (Marek 2015) jsem se z tohoto důvodu začal soustředit více (i) na regiony a regionální identity, kde se jako vhodná teorie jeví právě ta Paasiho o institucionalizaci regionů. Navíc Ištók (2004: 327) upozorňuje na skutečnost, že „při výzkumu politických hranic musí být zohledněn faktor identity“ a „analýza problematiky současných hranic musí proto vycházet z výzkumu vzniku a vývoje teritoriálních identit“.

⁴² Skupinu toponym, tedy vlastních jmen zeměpisných, která označuje regiony, lze nazvat jako choronyma (Semian 2016c).

⁴³ Kupříkladu romány uvádí Paasi (2001) jednou jako symboly, podruhé jako instituce.

(tentýž název je v průběhu doby používán pro různá území)⁴⁴ a významové (při vzniku nového regionu s již používaným názvem ponese tento region jiný, nový význam). Časté změny symbolů regionu přitom mohou oslabit regionální identitu a vést i ke konfliktům uvnitř regionu (Semian 2016b).

3.1.3 Instituce

Třetí fází institucionalizace regionů podle Paasiho je tvorba institucí. Jejich role spočívá zejména v tom, že reprodukuje (ale i produkuje) region – jeho teritoriální tvar, symbolickou podobu, regionální vědomí lidí atd. (Paasi 1986, 1991, 2001, 2002a, 2009c, 2011b). Tuto reprodukci je přitom možné pokládat za klíčovou pro existenci regionu v budoucnu (viz 5.3). Je důležité zmínit, že institucionální podobou regionu Paasi rozumí nejen instituce formální (tedy zhruba instituce v užším slova smyslu, resp. ve významu organizace), ale také různé neformální praktiky, které jsou reprodukovány skrze socializaci (Semian 2016b). Instituce v širokém slova smyslu (s nimiž Paasi, ale i tato rigorózní práce pracuje) tedy zahrnují kupříkladu masmédiu (např. v případě finských provincií či norského „Horského regionu“ sehrávaly klíčovou roli noviny), školství, kulturu, dialekty, chování (formované nejen výchovou v rodině), literaturu (včetně např. edukačních materiálů), elektronická média, armádu, policii, pohraniční stráž, firmy, finanční instituce, obchodní komory či místní úřady (Paasi 1986, 1991, 2001, 2009c, Frisvoll – Rye 2009). Jak bylo zmíněno v předchozích kapitolách, institucemi mohou být rovněž hranice (Paasi 2001, 2009a, 2009b, 2010), ale vlastně také symboly, jak nejen z výše uvedeného vyplývá⁴⁵. Všechny tyto instituce (vedle nespočtu dalších) produkují a hlavně reprodukuje regiony. Z textu výše nepřímě plyne, že hranice, symboly a instituce jsou vzájemně zástupné, tedy že jeden prvek (např. instituce) může být zároveň i druhým (symbolem) či může představovat třetí (hranici). Paasi tedy ve své teorii tyto tři elementy rozlišuje opravdu pouze pro analytické účely – pro možnost dekonstrukce regionu.

Velmi důležité jsou dle Paasiho (1986) různé organizace (vč. firem), které nesou ve svém jméně název (či jiný symbol) daného regionu. Jejich prostorové rozložení je dle Paasiho (1986: 130) „dobrým indikátorem úrovně regionálního vědomí“. Kromě toho Paasi (1986, 1991) naznačuje také vliv spádových oblastí těchto organizací na ohraničení regionálního vědomí lidí. Lze tedy tvrdit, že nejen název regionu (což souvisí s homogenními regiony – viz 4.1), ale i jeho spádová oblast (viz funkční regiony v kapitole 4.2) slouží k reprodukci daného regionu (viz též kapitola 4.4). Za efektivní prostředek reprodukce regionu můžeme dle Paasiho (1991) pokládat také samotné regionální komunity.

Zatímco některé instituce mohou mít dlouhé trvání (např. školství či média), „některé jiné mohou operovat více na *ad hoc* bázi (kulturní události)“ (Paasi 2001: 18). Paasi (2002a, 2011b) dále připomíná, že ne všechny instituce musejí být lokalizovány uvnitř dotčeného regionu a také že jsou instituce stále důležitější, neboť lidem stále více organizují život. Stejně jako regiony, hranice a symboly jsou i instituce „vyjádřením neustálého boje o významy“ (Paasi 2009b: 233).

Kromě institucí produkují a reprodukuje regiony také sociální aktéři (individuální a kolektivní), jak bylo uvedeno v kapitole 3.1. Příklady aktérů (zejména individuálních, ale i kolektivních) zmiňuje kupříkladu Semian (2015) – mezi tyto individuální nositele identity řadí mj. obyvatele, návštěvníky, podnikatele, umělce či vědce. Kolektivními aktéry rozumí například Paasi (2009c: 136) „asociace, plánovací orgány a firmy“. Jde tedy o subjekty, které lze rovněž označit za instituce ve smyslu třetí fáze Paasiho teorie institucionalizace. Ostatně sám Paasi (1986) upozorňuje na skutečnost, že jsou individuální a institucionální sféra silně provázané a jejich striktní rozlišování se jeví jako neúčelné či neúčelné. Vedle pojmů „aktér“ a „instituce“ se tedy jeví jako vhodné používat souhrnný termín „aktant“, který podle teorie aktér-síť (*actor-network theory*) může zahrnovat prakticky cokoli: lidi, zvířata, věci (Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017).

⁴⁴ Například jako Český ráj (resp. *Paradies von Böhmen*) bylo až do tzv. odsunu Němců označováno také území na Litoměřicku (Semian 2012a, 2015).

⁴⁵ O (re)produkci regionu pomocí symbolů se zmiňují kupříkladu Zimmerbauer – Paasi (2013).

3.2 Regionální identita

Čtvrtou fází institucionalizace regionů podle Paasiho původního textu představuje „ustanovení jako části regionálního systému a regionálního vědomí společnosti“ (Paasi 1986: 121), přičemž tato fáze „dává regionu identitu“ (Paasi 1986: 130). Explicitně do souvislosti s identitou však dává tento autor čtvrtou fází institucionalizace pouze v několika svých dalších pracích (např. Paasi 2002a, 2011b), přestože i v mnoha jiných teoriích institucionalizace regionů představuje. Existují ovšem jiní autoři (Raagmaa 2002, Riukulehto 2015, Semian 2016a, 2016b), kteří čtvrtou fází regionální identitou výslovně nahrazují. To lze pokládat za krok velmi vhodný a logický. Tato fáze nicméně prostupuje všechna tři předchozí stádia (Paasi 1986, 1991), takže je možné tvrdit, že regionální identita vzniká jak díky hranicím, tak i díky symbolům a institucím.

Již bylo uvedeno v kapitole 3.1, že jedním z hlavních přínosů Paasiho bylo propojení konceptu regionální identity s koncepty regionu a hranic právě prostřednictvím teorie institucionalizace regionů, kde má regionální identita důležitou roli. Paasi (1986, 2002a) si byl totiž vědom toho, že byla regionální identita v geografii – a zejména v kontextu (vzniku) regionu – přehlížena. Podobně jako vyčlenil několik fází institucionalizace regionů, pro analytické účely a možnost dekonstrukce regionální identity rozlišil Paasi i tento koncept na několik dimenzí. Především si uvědomoval, že nelze regionální identitu redukovat na pouhé regionální vědomí jeho obyvatel (jak bylo typické), ale že je potřeba zohlednit také další členy společnosti a rovněž charakteristiky regionu (Paasi 1986, 1991). Klíčové je tedy rozdělení na (1) regionální vědomí lidí (čili regionální identitu lidí) a (2) identitu regionu. Obě tyto části zahrnují několik dalších dimenzí regionální identity, které budou představeny v následujících odstavcích.

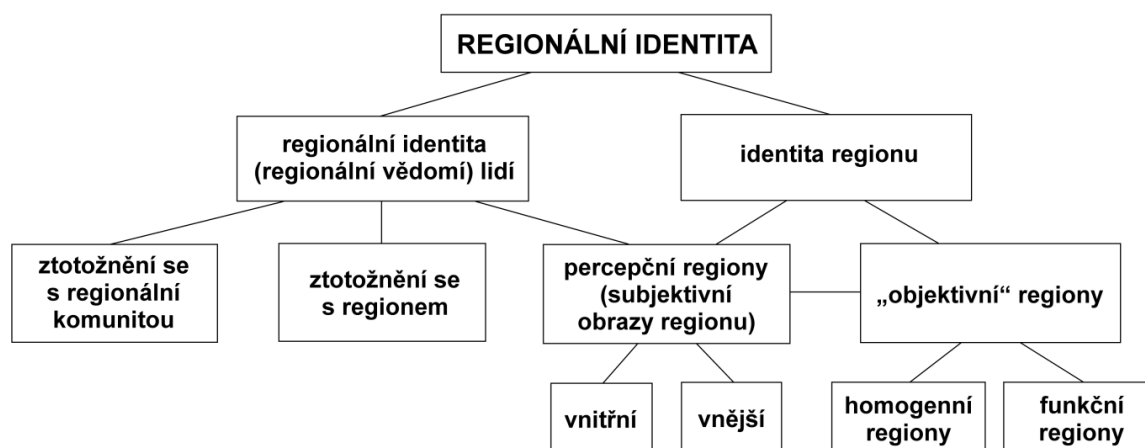
Ve svém původním textu píše Paasi (1986) pouze o regionálním vědomí či regionální identitě „obyvatel“. V některých ze svých pozdějších prací (např. Paasi 2002a, 2003, 2009c, 2011b) však uvádí, že může jít i o lidi žijící mimo daný region. S tímto názorem lze nejen na základě empirického výzkumu podél česko-moravské hranice (Marek 2015)⁴⁶ souhlasit. Níže proto bude pracováno s regionálním vědomím (regionální identitou) „lidí“. Tuto dimenzi regionální identity Paasi (1986: 133) ve své původní práci dále dělí na „dvě části: (1) ztotožnění se s regionální skupinou či komunitou⁴⁷ a (2) roli regionu v hierarchii regionálního vědomí, tj. ztotožnění se s určitým regionem“. V některých pozdějších pracích ale tento autor (např. Paasi 2002a, 2003, 2009c, 2011b) již zmíněné členění regionálního vědomí lidí nedodrжуje a úplně opomíjí identifikaci (neboli ztotožnění) s regionální komunitou (píše tak pouze o ztotožnění se s regionem), s čímž nelze souhlasit. Lidé se totiž jistě mohou ztotožňovat nejen se svým regionem, ale i (nebo pouze) se skupinou lidí v daném regionu žijící. Regionální vědomí lidí je hierarchický mnohvrstevný fenomén – lidé se mohou ztotožňovat například s regiony na více měřítkových úrovních, avšak s rozdílnou intenzitou (Paasi 1986, 2002a, 2003, 2009c, 2011b, Raagmaa 2002, Chromý – Janů 2003, Siwek – Bogdová 2007, Chromý – Kučerová – Kučera 2009, Zimmerbauer 2011, Odehnal – Šerý 2012, Šerý 2015). Chromý – Janů (2003) upozorňují, že sounáležitost s regionem nemůže nikdy spojit všechny lidi – spojuje jen určité sociální skupiny, a tak můžeme vymezit regionální komunity. Paasi (1986, 2011b) dále propojuje regionální vědomí lidí s identitou regionu, přičemž lze konstatovat, že ta je v podstatě podmínkou pro vznik tohoto vědomí (viz níže).

Identitou regionu rozumí Paasi charakteristiky přírody, kultury, historie či populace (lidí), na jejichž základě lze odlišit jeden region od druhého (Paasi 2001, 2002a, 2003, 2009c, 2011b). Jde přitom o různé diskursy a klasifikace vytvořené například vědci, politiky, kulturními aktivisty či podnikateli v podobě rozličných regionálních členění či politických regionalizací (Paasi 2003, 2009c, 2011b). Takovýto popis identity regionu se ale zdá být nedostačující a lze ho proto vhodně

⁴⁶ Bylo totiž zjištěno, že se s Moravou ztotožňují i někteří obyvatelé Čech.

⁴⁷ Tu ještě dále v některých svých pracích (např. Paasi 1986, 1991) dělí na faktuelní (skupiny, v nichž se lidé mezi sebou zpravidla znají) a ideální (komunity utvořené prostřednictvím institucionálních praktik na větší vzdálenost – např. národy). Pro tuto rigorózní práci však není zmíněné dělení podstatné a ani Paasi ho v pozdějších pracích již neakcentuje, proto není zachyceno ani na Obr. 1. Navíc Paasi (1986) upozorňuje na skutečnost, že seznam jím vyčleněných dimenzí identity není kompletní. Ostatní části regionální identity podle původní autorovy práce (Paasi 1986) se nicméně zdají být velmi užitečné, a proto na nich i tato rigorózní práce staví.

rozšířit paradoxně pomocí nejstarší citované Paasiho práce. Paasi (1986) sice i ve své původní práci víceméně takový popis identity regionu uvádí a označuje jej za „objektivní“, kromě toho však popisuje také obrazy (image) regionů. Identitu regionu tedy v této publikaci (Paasi 1986: 132) dělí na (1) „vědecké⁴⁸ klasifikace“ (tedy „objektivní“ dimenzi identity regionu) a (2) „obrazy regionu“ (subjektivní část identity regionu). „Objektivní“ část identity regionu je níže v této práci (viz též Obr. 1) reprezentována „objektivními“ regiony a zahrnuje regiony homogenní a funkční (viz kapitoly 4.1 a 4.2), zatímco subjektivní část identity regionu představují percepční regiony – subjektivní obrazy regionu (viz kapitola 4.3). Obrazy regionu jsou pak po vzoru Paasiho (1986: 137) členěny na (a) „vnitřní“, přetrvávající v myslích obyvatel, a (b) „vnější“, v hlavách lidí žijících mimo region.

Obr. 1: Základní dimenze regionální identity
(Vlastní návrh na základě: Paasi 1986)

Na tomto místě je potřeba se zastavit u terminologických nevyjasněností souvisejících s pojmem „regionální vědomí (lidí)“. Jak z výše uvedeného plyne, v této práci je dané spojení používáno jako synonymum pro „ztotožnění se“ („identifikaci“) s regionem či regionální komunitou. V češtině však může slovo vědomí (a snad ještě více slovo povědomí) evokovat pouhou znalost. I tento význam obě zmíněná slova opravdu mají (ÚJČ 2011)⁴⁹ a pravděpodobně je dále podpořen významem podobného spojení – „být si vědom“, které skutečně odkazuje pouze ke znalosti. Angličtina (jazyk originálních textů, z nichž bylo výše citováno) má pro termín „být si vědom“ (*be aware of*) zcela odlišný pojem než pro „vědomí“ (*consciousness*). Mohlo by se tedy zdát, že v česky psané literatuře o regionálním vědomí panuje více nejasností než v anglicky psaných textech, ovšem i v nich není terminologie ustálená (neboť i anglické „consciousness“ může mít oba významy jako české „(po)vědomí“), a zde lze proto doporučit dodržování termínů, které používá Paasi ve své původní práci (Paasi 1986). Kvůli dvojímu významu pojmů „vědomí“ a „povědomí“ je, zdá se, ono rozdělení na identitu regionu odkazující pouze ke znalosti a na regionální vědomí lidí vyjadřující ztotožnění či citění vztahu poněkud zamlžené. Kupříkladu Semian (2010, 2012b) píše o (regionálním) vědomí či (sebe)identifikaci s regionem, avšak (přestože si je vědom rozdílných dimenzí regionální identity dle Paasiho) ve skutečnosti popisuje obrazy regionu, neboť právě ty ve svém výzkumu pomocí mentálních map zjišťoval. Obdobnou záměnou trpí i jeho anglicky psaný text na podobné téma (Semian 2012c). Chromý (2003a: 168) zase subjektivní část identity regionu označuje jako „regionální povědomí“. Stejně je tomu i v anglickém článku s podobným zaměřením (Chromý – Janů 2003). V tomto ohledu obdobně problematickým je kupříkladu i článek autorů Chromý – Semian – Kučera (2014). Nelze proto než

⁴⁸ Přestože významnými tvůrci jsou nejen vědci, ale například i politici či podnikatelé (viz kapitola 3.1).

⁴⁹ Podle Slovníku spisovného jazyka českého (ÚJČ 2011) nese pojem „vědomí“ mj. význam „stav člověka, kt. si něco uvědomuje, je si něčeho vědom, něco ví; vědění“ a zároveň význam „stav poznané, vědomé příslušnosti k urč. kolektivu, ke společenské skupině“. Podobně termín „povědomí“ má oba významy: „jistá povšechná znalost něčeho“, ale i „vědomí vztahu k jistému kolektivu“.

doporučit striktní rozlišování významů výše uvedených pojmů, a tedy sousloví „regionální vědomí“ (a případně „regionální povědomí“) používat jen jako synonymum ke slovu „ztotožnění“, „identifikace“, a odkazovat jím tak pouze na regionální identitu lidí spojenou s cítěním vztahu (k regionu či regionální komunitě). Samotný pojem „(po)vědomí“ lze pak použít pro znalost (čili vědění), která implikuje existenci (obrazu) regionu (viz kapitola 5.3). Zmíněné rozlišení lze ospravedlnit Paasiho (2009c: 139) tvrzením, že identifikace by měla odkazovat k cítění spíše než ke znalosti. Také zařazení regionální identity do pyramidy potřeb podle Maslowa, které představil Raagmaa (2002)⁵⁰, napovídá, že regionální identita lidí je něco víc než jen znalost, neboť autor píše o potřebě někam patřit⁵¹. Do třetice, navrhované rozlišení plyne také z citace Keatinga (1998) níže v této kapitole. Bez důsledného dodržování významů zmíněných pojmů nelze očekávat potřebný rozvoj v poznání konceptů regionální identity a regionu. Jako ještě více nešťastné (než neodlišování významů „znalost“ a „cítění“) lze pokládat velmi časté používání souhrnného termínu „regionální identita“ bez jakéhokoli rozlišení, která konkrétní dimenze je jím myšlena (to paradoxně není výjimkou ani u Paasiho) či jakého konkrétního regionu, resp. regionu na jaké řádovostní úrovni (země? kraje?, okresu?, atd.) se týká (např. Šerý – Šimáček 2010, 2012, 2013).

Dále je nutné upozornit, že zmíněné dělení na „objektivní“ a subjektivní součást identity regionu je velmi relativní a je možné, že by obě kategorie mohly být pojmenovány výstižněji. Toto dělení, vycházející z Paasiho teorie (1986), se nicméně zdá být dostačující, pokud chceme v rámci konceptu regionální identity diskutovat tři zmíněné typy regionu. „Objektivní“ dle Paasiho (1986: 136) znamená, že tyto regiony vznikly na objektivních kritériích, avšak výběr těchto kritérií je víceméně subjektivní, neboť zohledňuje výzkumný problém⁵² – uvozovky před a za slovem „objektivní“ jsou zde tedy z tohoto důvodu⁵³. Tato „objektivita“ nicméně podle Paasiho (1986) neodkazuje k ontologické podstatě regionů, resp. k jejich přirozené existenci, jak se někteří autoři domnívají. Kupříkladu Ivanička (1987: 348 a 359), Klapka – Tonev (2008: 372–373) či Kasala – Lauko (2009: 95) píše o regionech jako o „objektivní realitě“ či „objektivně existujících“⁵⁴, přičemž vycházejí podobně jako Paasi z toho, že tato „objektivita“ plyne ze skutečnosti, že jsou regiony založeny na objektivní realitě.

Naprosto klíčové je si ale uvědomit, že skutečnost, že nějaký jev na zemském povrchu přirozeně existuje (např. moravanství), ještě neznamená, že přirozeně existuje i region (např. region Morava) vymezený právě na základě tohoto jevu. Tento region existuje až tehdy, je-li konstruován! Nir (1990) sice uvádí příklad megalopole (urbanizované oblasti mezi Bostonem a Washingtonem protkané vztahy mezi jejími různými částmi), která podle autora existovala již před tím, než byla v roce 1961 popsána (a tedy dříve, než začala být jako megalopole vnímána), Entrikin (2011: 350) však upozorňuje na nemožnost směřovat ontologické a epistemologické argumenty a uvádí, že například „regionalismus a region jsou odlišné ale přesto související pojmy, jejichž významy se někdy překrývají. [...] Důležitým rozdílem však je, že regionalismus je fenomén ve světě, zatímco region je většinou uznáván jako koncepční konstrukce. Regionalismus vyžaduje vysvětlení a regiony jsou koncepty pro vysvětlení“. Je tedy potřeba rozlišovat mezi ontologickou objektivitou (teorie bytí) značící „vlastnost objektu být [...] zcela nezávislý na subjektu“ (což je tedy v případě

⁵⁰ Raagmaa (2002) píše pouze o „regionální identitě“, avšak z kontextu je zřejmé, že má tímto pojmem na mysli regionální identitu lidí.

⁵¹ O sounáležitosti/patření (*belonging* či *belong*) v kontextu regionálního vědomí lidí píše mj. také Paasi (1986, 2009c, 2011b).

⁵² Ostatně faktu, že čistě objektivní regionalizace není možná právě kvůli zahrnutí subjektivního pohledu badatele ovlivněného výzkumnými úkoly a cíli, si všímají i jiní autoři (např. Ivanička 1987, Norton 2004, Siwek – Bogdová 2007, Wokoun 2008a, Gregory *et al.* 2009, Kasala – Lauko 2009, Entrikin 2011). Kupříkladu stanovení procentuální hranice pro vymezení Moravy na základě objektivních dat o moravské národnosti závisí čistě na subjektivním rozhodnutí výzkumníka či na subjektivně stanoveném cíli výzkumu. Mimoto ona „objektivní data“ o moravské národnosti jsou spíše „objektivizovaná subjektivní data“, neboť se zakládají na subjektivních pocitech jednotlivců.

⁵³ Navíc, jak upozorňují Maříková – Petrušek – Vodáková (1996a: 701), objektivita neznamená pravdivost – i „omyl může být objektivní“. I proto je vhodné v případě tohoto pojmu používat uvozovky.

⁵⁴ Všichni tito autoři jsou patrně ovlivněni ruskými geografy, u nichž podle Skokana (1998) přetrvává názor o objektivní existenci regionů především (viz též poznámka pod čarou č. 16).

regionů coby sociálních konstruktů nemyslitelné) a epistemologickou objektivitou (teorie poznání), která označuje vlastnost objektu „být nezávislý jen zčásti na některém druhu poznání“ (Maříková – Petrušek – Vodáková 1996a: 701). Idea, že regiony založené na objektivní realitě, jsou objektivně existující, je tedy mylná. Touto logikou by navíc byly objektivními i regiony percepční (tedy subjektivní obrazy regionu), neboť i tyto regiony (stejně jako regiony homogenní a funkční) jsou sociálními konstrukcemi, o nichž díky kritickému realismu (viz kapitola 2.3) můžeme tvrdit, že jsou založeny na reálném světě (na objektivní realitě). Je ale pravdou, že do percepčních regionů se více promítají subjektivní hlediska navíc ovlivněná kupříkladu nedokonalostí vnímání či neúplnou znalostí. To potvrzuje také charakteristika percepčních regionů od autorů Getis – Bjelland – Getis (2014: 14), kteří o těchto regionech píší mj. to, že „reflektují pocity a obrazy spíše než objektivní data“. Kromě objektivní reality je tedy potřeba uvažovat i realitu subjektivní, jejichž dialektický vztah rozpracovávají Berger – Luckmann (1999).

Velmi zjednodušeně lze tvrdit, že hlavní rozdíl mezi subjektivními obrazy regionu (percepčními regiony) a „objektivními“ (homogenními a funkčními) regiony je ten, že subjektivní odpovídají jednotlivým percepčním regionům v hlavě každého jednoho člověka⁵⁵, zatímco v případě regionů „objektivních“ se na jejich existenci shoduje větší počet lidí. Klapka – Tonev (2008: 373) ale konstatují, že „percepční region nemusí existovat v tolika podobách, kolik je jeho možných hodnotitelů. Ve skutečnosti se názory jednotlivců seskupují do větších skupin a to je do značné míry objektivizuje“. Můžeme tedy tyto percepční regiony stále nazývat subjektivními? A naopak, vytvoří-li například nějaký geograf regionalizaci na základě objektivních dat, ale nechá si ji pouze pro sebe (o její existenci tedy ví jen on), mohou být jím vymezené regiony označeny jako „objektivní“? Tyto otázky jasně ukazují, že výše nastíněné dělení identity regionu na subjektivní a „objektivní“ je potřeba více diskutovat a tyto kategorie eventuálně nazvat jinak – zejména proto, že pojmy „subjektivita“ a „objektivita“ mají hned několik významů. Případně je možné regiony homogenní, funkční a percepční na „objektivní“ a subjektivní vůbec nečlenit. I bez tohoto členění totiž můžeme zkoumat vzájemné vztahy mezi těmito třemi typy regionu.

Přestože má jistě smysl řešit i otázku, který ze tří typů regionu podle formy (homogenní, funkční a percepční) v rámci konkrétního regionu (např. regionu Morava) je primární (toto lze zkoumat samozřejmě jen v případě těch regionů, u nichž můžeme vymezit kromě percepčního regionu alespoň i region homogenní, či region funkční), v této práci bude pouze nastíněn vliv, jaký mají „objektivní“ regiony na regiony percepční (viz kapitoly 4.3 a 4.4). Obecně lze konstatovat, že se percepční regiony a regiony „objektivní“ vzájemně ovlivňují. Ze subjektivních obrazů regionu se mohou stát relativně snadno regiony „objektivní“ a naopak, což jen poukazuje na zmíněnou relativní hranici mezi oběma kategoriemi. Jak regionální členění vědců (např. geomorfologické regiony), tak i politiků (např. administrativní členění⁵⁶) a snad ještě více podnikatelů (např. regiony pro správu konkrétní firmy) či jiných aktérů odrážejí kromě objektivních kritérií, na nichž jsou zpravidla založeny, mj. také subjektivní postoje jednotlivců (viz výše) a jejich percepční regiony. Zda se výsledné regiony stanou „objektivními“, záleží na moci těchto aktérů. Dojde k tomu tehdy, když se aktérům podaří dostat „své“ regiony i do (po)vědomí jiných lidí. Tyto regiony, případně přímo (bez zprostředkování) jevy, na nichž jsou dané regiony založeny, se pak mohou (vedle množství dalších institucí v širokém slova smyslu) zpětně promítnout do percepčních regionů jednotlivců, což opět souvisí s mocí daných regionů (jevů, institucí).

Otázku moci při tvorbě regionů a regionálních identit – i ty jsou tedy sociálními konstrukcemi – akcentuje kromě jiných Paasi (2001, 2002a, 2003, 2009c, 2011b), který tvrdí, že regiony, jejich identity, ale i regionální identity lidí vzniklé v různých diskurzech a (často stereotypních) klasifikacích jsou vždy vyjádřením (aktem) moci, jež typicky odráží představu

⁵⁵ Zde je však otázkou, zda by takový subjektivní region neměl být nazýván spíše místem – viz poznámka pod čarou č. 3. Podle Paasiho (2011b) bylo věnováno dosud málo pozornosti důležité otázce, co je to region. Paasi – Metzger (2017) pak mj. zmiňují, že je potřeba analyzovat, kdy a proč lidé popisují něco jako „region“. Jak ale dokládá například výzkum Antonsicha (2010), lidé pojmem „region“ běžně chápou území spojené se svými osobními zkušenostmi, které navíc nemusí být svázáno s měřítkovými úrovněmi ani administrativními jednotkami. I tato subjektivní území lze tedy považovat za regiony.

⁵⁶ Při tvorbě územně správního členění se mohou uplatnit také percepční regiony běžných lidí, kteří dostanou šanci se k budoucím „objektivním“ regionům vyjádřit (viz kapitola 4.3.1).

dominantních aktérů a slouží (jim) k různým účelům. Podobně jako je potřeba zkoumat, kdo, co, jak a proč (re)produkuje a konstruuje regiony (viz kapitola 3.1), je podle Paasiho (2002a, 2009c: 146) potřeba se ptát i po tvůrcích (aktérech) regionálních identit, po jejich záměrech a po způsobech, jak k tvorbě dochází, a „nejen [zkoumat], zda daná identita existuje a jak se projevuje“⁵⁷. Paasi nicméně není jediný, kdo volá po výzkumu aktérů (viz kapitola 2.3). Někteří autoři v této souvislosti píší raději o reprezentacích než o obrazech spojených s „naivní percepcí“ (Bassin – Berdoulay 2004: 75), neboť v reprezentacích je obsažena i záměrnost tvorby obrazů sloužící k dosažení určitých cílů (Bassin – Berdoulay 2004, Barford 2014, Crang 2014). Tato rigorózní práce pracuje s obrazy regionů (což odpovídá Paasiho teorii), avšak ty lze často vnímat opravdu spíše jako reprezentace, které implikují i záměrnost aktérů (často s cílem prosadit je za „objektivní“ regiony). Ostatně i Paasi (1986: 137) uvádí, že obrazy regionu (vnitřní i vnější) mohou být „významným prostředkem pro společenskou kontrolu a manipulaci“.

Obrazy regionu „mohou být chápány také jako součást regionálního vědomí“ lidí (Paasi 1986: 136), neboť to na nich může být v podstatě založeno (Paasi 2011b: 14). Paasi však vztah obrazů (a potažmo identity) regionu s regionálním vědomím lidí více nerozvádí. Obecně lze konstatovat, že subjektivní dimenzi identity regionu nevěnuje tento autor příliš pozornosti a v podstatě pouze odkazuje na práci jiných: „behaviorální geografové studují obrazy regionů již dlouho“ (Paasi 1986: 123) – i díky tomu se nicméně nabízí možnost ztotožnit (subjektivní) obrazy regionů s regiony percepčními. Ani identita regionu jako celek není v Paasiho publikacích příliš diskutována – autor se více soustředí na regionální identitu (vědomí) lidí. Identitu regionu můžeme přitom pokládat za klíčovou součást, resp. za samotnou esenci regionu a *de facto* podmínku pro vznik regionálního vědomí lidí. Z logiky věci totiž vyplývá, že aby lidé mohli s regionem začít cítit, resp. aby se s ním mohli ztotožnit (regionální vědomí lidí), musí o něm nejdříve vědět (subjektivní obraz regionu). Na skutečnost, že je identita regionu prvotní, jasně odkazuje i již citovaný (viz kapitola 2.3) poznatek z výzkumu podél česko-moravské hranice. Vzhledem k tomu, že se s územně správní reformou v roce 1960 změnily v myslích mnohých lidí obrazy českých zemí, někteří obyvatelé z území Moravy nově zahrnutého do Východočeského kraje se začali cítit být Čechy namísto Moravany, neboť s reformou začali vnímat, že již žijí v Čechách (Marek 2015). Pokud by k transformaci jejich percepčních regionů nedošlo, jejich regionální vědomí by se nezměnilo. Fakt, že je obraz regionu primární a představuje podmínku pro vznik regionálního vědomí, nepřímou vyplývá i z elementů pro analýzu vztahu regionální identity a politické akce podle Keatinga (1998). První prvek je kognitivní, což znamená, že lidé si jednoduše musí být regionu vědomi, aby jej mohli odlišit od regionů ostatních. Až druhý element je citový odkazující na skutečnost, jak lidé s regionem cítí a jak ten jim poskytuje rámec pro společnou identitu a solidaritu. Třetí prvek je pak instrumentální a poukazuje na to, „zda je region využit jako základ pro mobilizaci a kolektivní akci“ (Keating 1998: 86). Třetí element tedy jasně odkazuje k regionalismu (viz kapitola 3.1). Více explicitní ohledně primárnosti identity regionu je Zimmerbauer (2011: 245): „Smysl pro identifikaci s regionem je v zásadě založen na vědomí existence regionální entity [...] a to se stává evidentním v povědomí, cítění a akcích obyvatel a může dokonce vést k regionálnímu aktivismu.“ Mimochodem i pro tohoto autora je tedy regionalismus (regionální aktivismus) v podstatě jakýmsi třetím stupněm. Jinými slovy, regionalismus se nemůže objevit tam, kde není regionální vědomí lidí, regionální identita lidí zase nemůže vzniknout bez subjektivních obrazů regionu a tyto percepční regiony jsou zase závislé na znalosti úzce spojené s vnímáním (viz kapitola 4.3.1).

Na základě výše uvedeného je možné konstatovat, že k existenci regionu postačuje pouze identita regionu. Fakt, že pro existenci regionu není nutné regionální vědomí lidí, dokládá také výzkum Antonsicha (2010), který ukazuje, že přestože jsou současné italské regiony obdařeny velkým stupněm autonomie, lidé se s nimi neztotožňují, resp. na příkladu Lombardie byla

---

⁵⁷ Výše uvedené tak jen dokládá v kapitole 2.3 citovaný názor Cresswella (2013: 71), že geografie nepopisuje pouze koncové produkty, ale stojí v popředí při „vysvětlování vzniku takových abstraktních pojmů, jako jsou ‚ekonomický‘, ‚kulturní‘, ‚sociální‘ a dokonce i ‚přírodní‘“.

prokázána absence regionálního vědomí lidí⁵⁸. Neexistence regionální identity lidí by jistě mohla být prokázána empirickým výzkumem například i u velkého množství (resp. pravděpodobně u většiny) geomorfologických jednotek (regionů). Zcela jistě se lidé ztotožňují s regiony, jako jsou Krkonoše či Jeseníky, avšak v regionu s názvem Krkonoško-jesenická soustava se pravděpodobně nevytvořilo regionální vědomí lidí. Není však vyloučeno, že se v případě některých geomorfologických jednotek nevyvine regionální identita lidí v budoucnu. Zvláště pravděpodobné je to tam, kde dojde ke vzniku dalších institucí odkazujících (prostřednictvím názvu) k témuž regionu – například díky vyhlášení chráněného území, turistické oblasti apod. Přestože se tedy s mnohými geomorfologickými jednotkami lidé (prozatím) neztotožňují, tyto regiony existují. Velký vliv na vznik takových územních jednotek mají přitom geografové, neboť jak explicitně uvádí kupříkladu Hromádka (1956: 167) při představování orografického členění Československa, „vzhledem na podrobné třídění museli jsme utvořit mnoho nových názvů“ (a tedy regionů).

Pokud souhlasíme s Paasiho dělením regionální identity na identitu regionu a regionální vědomí lidí, lze tvrdit, že regionální identita, konkrétně tedy identita regionu, je podmínkou existence regionu. Ještě konkrétněji to jsou subjektivní obrazy regionu, díky nimž můžeme hovořit o existenci daného regionu (viz kapitola 5.3). Do jisté míry lze tedy regionální vědomí lidí pokládat za pouhou „nadstavbu“ regionu. Je však nutné upozornit, že vztah mezi identitou (zejména obrazy) regionu a regionální identitou lidí není jednosměrný, jak diskutuje například Zimmerbauer (2011). Přestože tedy není regionální identita lidí pro existenci regionu nezbytná, může ji a identitu regionu významně ovlivňovat. Je koneckonců logické, že lidé, kteří se ztotožňují s regionem (cítí s ním), si (většinou) vytvářejí jiný (a lepší) obraz tohoto regionu, než lidé, pro něž je region cizí. Na základě ztotožnění se lidí s daným regionem či regionální komunitou lze také vymezit „objektivní“ homogenní regiony (konkrétně např. Moravu založenou na určitém podílu osob hlásících se k moravské národnosti). Především ale, jak si všimají někteří autoři (např. Paasi 1991, Semian 2012b, 2012c, Šerý 2014b), regionální vědomí zajišťuje lepší reprodukci regionu, a tak i větší odolnost regionu vůči zániku. K tomu v podstatě přispívají zpravidla neúmyslně všichni lidé, u nichž se vytvořilo regionální vědomí. Z nich se ovšem často „rekrutují“ aktéři působící v procesu (re)produkce a konstrukce daného regionu záměrně, tedy často významní aktéři v regionalismu (regionálním aktivismu). Nejen na základě Paasiho (2001, 2009c, 2010) textů, se dá tvrdit, že zejména staré regiony přispívají k silné regionální identitě lidí, zatímco nové (*ad hoc*) regiony (jako např. regiony přeshraniční) mohou být pro běžné lidi takřka cizí⁵⁹. Nicméně i nové regiony, a to zejména ty, jež využívají instituce a symboly regionů starých⁶⁰, se mohou v budoucnu stát důležitými územními jednotkami s velkým dopadem na životy lidí. Avšak musejí k tomu být příhodné podmínky. Jak totiž demonstrují Frisvoll – Rye (2009) na příkladu nově vzniklého „Horského regionu“ (*Fjellregionen*) v Norsku, existují rozmanité vlivy zapříčiňující, zda se stane region úspěšným (a přetrvá), či neúspěšným (a v budoucnu eventuálně zanikne). Vedle politiky státu je to například lokální patriotismus (spojený se starými regiony), který může bránit novým regionům v úspěchu. Problematické podle autorů také je, že se tvůrci regionů nesoustředí na budování regionální identity lidí, ale často upřednostňují ekonomické ukazatele (viz též kapitola 5.2).

⁵⁸ Ve výzkumu Antonsicha (2010) měli respondenti ze čtyř států Evropy (Itálie, Francie, Spojené království a Finsko) pojmenovat regiony, v nichž žijí. Paradoxně právě v Itálii uváděli lidé velmi často administrativní jednotky (ve Francii a ve Finsku pouze minimálně). Lombardie má tedy silnou identitu regionu, avšak, jak autor zjistil pomocí rozhovorů, regionální vědomí lidí jí chybí.

⁵⁹ Příkladem regionů, s nimiž se lidé málo ztotožňují (a o jejichž existenci dokonce ani mnozí nevědí), mohou být územní jednotky, které vznikly v roce 1994 ve Finsku v hierarchické úrovni mezi provinciemi a obcemi v souvislosti se vstupem Finska do EU. Situace se však liší v jednotlivých regionech – silnější regionální identitu mají například ty, jejichž název má dlouhou historii (Zimmerbauer 2011). Velmi podobnou situaci bychom zřejmě mohli zdokumentovat rovněž u českých NUTS 2 regionů. Také „Horský region“ v Norsku je příkladem regionu, o němž lidé sice vědí, ale téměř se s ním neztotožňují (Frisvoll – Rye 2009).

⁶⁰ Na tomto principu v podstatě staví i tzv. místní akční skupiny – nově vzniklé regiony v Česku za účelem spolupráce obcí, veřejného a soukromého sektoru pro dosažení rozvoje daného území. Naprostá většina z nich totiž přebrala již existující názvy (Semian 2016c), čímž *de facto* reprodukuje i staré regiony.

Jak někteří autoři (Paasi 2002a, 2003, Odehnal – Šerý 2012, Šerý 2014a, 2014b, 2015, Semian 2016a, Paasi – Metzger 2017) poznamenávají, implicitní zájem o regionální identitu byl v geografii již dávno a později se více explicitně vztahem lidí a prostoru zabývali konkrétně humanističtí geografové. Byl to nicméně až Paasi (1986), který jakožto jeden z čelných představitelů nové regionální geografie propojil koncept regionální identity s koncepty regionu a hranic (viz výše). Přesto tento autor ještě mnoho let poté konstatuje, že je potřeba vztah mezi identitou (důležitou kategorií ve společenských vědách) a regionem (klíčovým konceptem v geografii) problematizovat, neboť není reflektován (Paasi 2002a, 2003). Případně je tento vztah brán jako samozřejmost a regionální identita je vnímána jako pojem s pozitivními konotacemi (Paasi 2001, 2002a, 2011b). Paasi (2009c: 145–146) ale namítá, že „přestože se lidé obvykle ztotožňují s určitými regiony, tato sounáležitost by neměla být brána jako samozřejmost“ (Paasi zde píše o „regionální identitě“, avšak je zřejmé, že má na mysli její konkrétní dimenzi – regionální vědomí lidí). Jednak mnozí lidé vztah k regionu v každodenním životě nereflektují (Paasi 2009c, 2011b), jednak se ukazuje, že regionální vědomí nemusí vznikat ani v případě administrativních jednotek (Paasi 2002a, Antonsich 2010). Ty přitom bývají často pokládány za nejformálnější vyjádření institucionalizace regionu. Administrativní funkce nicméně není nezbytnou podmínkou, což dokládá řada jiných regionů, které tuto formální roli nikdy nenabýly, a přesto mají silnou (kulturní) pozici ve společnosti (Paasi 1986, 2001, Siwek – Bogdová 2007). Dalším důvodem, proč lze často vnímaný „samozřejmý vztah“ regionu a regionální identity chápat jako problematický, je mobilita lidí, která způsobuje, že se regionální identita (především tedy regionální identita lidí) mění a lidé se nemusejí ztotožňovat pouze s regionem svého původu (Paasi 2001, 2002a, 2009c, 2011b)⁶¹. Rovněž identity (stejně jako regiony a hranice) tak můžeme pokládat za dynamické procesy „neustálého ‚přepisování‘“, a „je tedy velmi problematické mluvit o ‚existující identitě‘ jako o něčem, co je již vytvořeno a zafixováno“ (Paasi 2002a: 144, 2003). Regionální identity se nemusí měnit pouze kvůli mobilitě lidí, ale například i v závislosti na kontextu (jde zejména o transformaci identit regionu). Paasi (2001) například popisuje, jak se měnil rozsah Evropy, resp. jak se vyvíjela identita Evropy v závislosti na měnících se (geo)politických podmínkách (studená válka, rozšiřování EU). Podobně Fouberg – Murphy – de Blij (2012) uvádějí, že se po 11. září 2001 (pro mnohé) rozšířil vnímaný rozsah Středního východu také o Afghánistán a Pákistán. Velmi známým je také „posun“ (změna nejen percepčního regionu) Polska v souvislosti s druhou světovou válkou, ale v literatuře se lze setkat i s mnoha dalšími příklady (viz např. Brownell 1960, Jordan 1978, Shortridge 1985, Semian 2010, 2012a, 2012b, 2012c, 2015).

Stejně jako region a hranice lze i regionální identitu považovat za strukturu, tedy výsledek i prostředek lidského jednání. Jak poznamenává Paasi (2002a: 139), „region a regionální identita jsou sociální jevy, které mohou generovat akci tak dlouho, dokud v ně lidé věří“. Již bylo nastíněno výše, že „vztah mezi regiony a identitami“ je „zásadní otázkou“ (Paasi 2011b: 13), však dosud je mj. „málo [...] známo o významech regionů jako zdrojích identit“ (Paasi 2009c: 140). Regionální identita lidí se nicméně může zakládat například na přírodě, krajině, kultuře, tradicích, historii, architektuře, sportu, významných osobnostech, ekonomickém úspěchu, ale i na polarizaci centrum – periferie, na marginalizaci a s ní související rezistenci (Raagmaa 2002 Paasi 2003, Chromý 2009)⁶². Rezistence (čili odpor) může být významnou složkou identity, přičemž někteří autoři píší o rezistenční identitě a dávají ji (či rezistenci) do souvislosti s regionálním aktivismem či regionalismem (Paasi 2002a, 2003, 2011b, Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Zimmerbauer – Paasi 2013, viz též kapitola 5.2). Například Paasi spojuje rezistenci jednak s potlačovanými menšinami (Paasi 2002a, 2009c), jednak uvádí, že globální (a mezinárodní) toky generují regionalismus, jenž může být vyvolán právě rezistencí vůči těmto tokům a který klade důraz na regiony, jejich hranice (posílení starých a tvorbu nových) a regionální identity (Paasi 2002a, 2002b, 2003, 2011b). Jak bylo zmíněno v kapitolách 3.1 a 3.1.1, také regiony a hranice se ukázaly jako hnací motory regionalismů. V mnohých případech se totiž po nové regionalizaci

⁶¹ Vzhledem k tomu, že lidská prostorovost stále více přestává být vázána k omezenému množství území, diskutuje Paasi (2011b) v této souvislosti koncept místa (viz poznámka pod čarou č. 3).

⁶² Obecně je možné tvrdit, že je regionální vědomí lidí založeno na identitě regionu (Paasi 2011b), která se skládá z hranic, symbolů a institucí (pod něž lze zařadit různé charakteristiky regionu, jeho obyvatel atd.).

či decentralizaci státu objevily různé formy regionálního aktivismu spojené s posílením regionálních identit – například ve Španělsku po roce 1981 či ve Spojeném království po roce 1997 (MacLeod – Jones 2001, Jones – MacLeod 2004, Paasi 2009c). To souvisí se skutečností, že (regionální) identity hrají důležitou roli v kolektivní akci a regionalismu (Paasi 2001, 2002a, 2009c, Zimmerbauer 2011). Problematické ale je, že se lidé s regionálními identitami nemusejí ztotožnit, což „může být potenciálně politickým dynamitem“ (Paasi 2001: 19). Silná regionální identita menšin a vnímaný útlak pak mohou vést ke střetům, a to buď násilným (jako např. v Baskicku či Severním Irsku), či poklidným (např. ve Skotsku či Laponsku) (Paasi 2001). K regionální identitě lze ještě uvést, že podobně jako samotný region (viz kapitola 3.1), také ona může být využita k mobilizaci ekonomických zájmů spojených s konkurenceschopností – řada autorů tak s regionální identitou spojuje pojmy jako regionální plánování, regionální rozvoj či regionální marketing nebo si alespoň všímá jisté motivační funkce regionální identity (např. Řehák 2000, Raagmaa 2002, Paasi 2003, 2009c, 2011b, Chromý 2003a, Chromý – Janů 2003, Zimmerbauer – Paasi 2013, Chromý – Semian – Kučera 2014). Podle Paasiho (2011b) je však takový přístup k regionální identitě (ale i k regionům) často nekritický a kupříkladu Semian (2016b) uvádí, že regionální identita může být pro regionální rozvoj naopak i bariérou.

Někteří autoři upozorňují na skutečnost, že někdy bývá regionální identita v podstatě redukována na vlastnost regionu (příčemž oba koncepty bývají brány jako dané), na základě níž je region kupříkladu analyzován (Paasi 2003, 2011b, Frisvoll – Rye 2009, Semian 2016a) – viz například šetření Eurobarometr (Antonsich 2010). Příčinou může být zřejmě i dosud nízká teoretická rozpracovanost konceptu regionální identity. Přestože to je zejména Paasi, kdo na tomto konceptu již dekády neúnavně pracuje, sám ve svých textech ne vždy dodržuje dříve definované pojmy a zavedené klasifikace. Třebaže hned v několika svých pracích člení regionální identitu na regionální vědomí lidí a identitu regionu, v mnoha případech se při popisu regionální identity jeví, že má tento autor na mysli pouze regionální vědomí lidí. V podobném kontextu někdy píše pouze o „identitě“, jindy o „regionální identitě“, či „regionální identitě lidí“ apod. Velmi žádoucí by tedy bylo u výše vymezených pojmů (viz Obr. 1) striktně dodržovat jejich významy a dále směřovat výzkumy k hlubšímu rozpracování konceptu regionální identity. Jak totiž sám Paasi (2002a, 2003, 2009c, 2011b) poznamenává, regionální identita je velmi populární a módní pojem⁶³ a spolu s regiony, hranicemi a regionalismem se během posledních dekad stala klíčovým slovem nejen v akademickém výzkumu (viz též kapitola 2.3). Přestože „je dlouhou dobu důležitou kategorií v geografickém výzkumu, její významy jsou stále vágní“ (Paasi 2002a: 138), „zůstává slabě teoretizovanou – [je] jakousi hádankou [(a sort of enigma)]“ (Paasi 2011b: 12). Vzhledem k tomu, že především identita regionu (oproti regionální identitě lidí) je méně diskutovaná, je předložená rigorózní práce zaměřena hlavně na tuto část regionální identity⁶⁴, přičemž se jí snaží propojit s třemi typy regionu podle formy (homogenní, funkční a percepční). Jako klíčové se jeví zejména snoubení subjektivní části identity regionu s konceptem percepčního regionu (viz kapitola 4).

---

⁶³ Regionální identita není tématem pouze v regionální geografii, ale i v geografii kulturní, politické či ekonomické (Paasi 2003) a obecně identita „se stala jednou z nejpobulárnějších kategorií v sociální a kulturní vědě“ (Paasi 2011b: 11).

⁶⁴ Je ovšem otázkou, zda lze identitu regionu opravdu pokládat za součást regionální identity, navíc když i sám autor tohoto členění mnohdy *de facto* ztotožňuje (často zřejmě jen kvůli nedůslednému dodržování pojmů) regionální identitu s regionálním vědomím lidí. Do jisté míry lze totiž identitu regionu pokládat za region samotný, neboť jak bylo uvedeno výše v textu, je jeho esencí. Přesto se tato rigorózní práce drží dimenzí regionální identity vymezených Paasim (1986).

4 TŘI TYPY REGIONU PODLE FORMY A JEJICH PROPOJENÍ S TEORIÍ INSTITUCIONALIZACE REGIONŮ

Regiony bývají klasifikovány na základě různých kritérií (viz např. Klapka – Tonev 2008), tudíž se můžeme setkat kupříkladu s regiony fyzickogeografickými, humánněgeografickými (socioekonomickými), komplexními, přírodními, geomorfologickými, klimatickými, biogeografickými, kulturními, historickými, politickými či ekonomickými. Jednou z užitečných klasifikací se zdá být dělení regionů podle formy na homogenní, funkční a percepční, neboť právě ty lze vhodně propojit s Paasiho konceptualizací regionální identity (viz předchozí kapitola). Členění regionů na homogenní a funkční je poměrně běžné (pouze jsou někdy uváděny pod jinými názvy), přičemž někteří autoři popisují pospolu pouze tyto dva typy regionu (např. Nir 1990, Anděl 1996, Wokoun 2008a, Gregory *et al.* 2009, Klapka – Halás – Tonev 2013), jiní vedle nich vyčleňují typ(y) další – kromě percepčních regionů (viz kapitola 4.3) kupříkladu plánovací (např. Klapka – Tonev 2008, Soja 2009), kontrastní (např. Lauko 2007), ale i jiné (např. Ivanička 1987). Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, v této rigorózní práci jsou homogenní a funkční regiony označovány za „objektivní“. Oproti tomu percepční regiony jsou subjektivními obrazy regionu či regionů, na základě nichž lze zkoumat zejména regionální reprodukci. Pro lepší pochopení zmíněných typů regionu a jejich významu je každému z nich věnována jedna z následujících kapitol. V kapitole 4.4 je pak vysvětleno, proč má smysl se těmito typy regionu zabývat v kontextu Paasiho teorie institucionalizace regionů.

4.1 Koncept homogenního regionu

Koncept homogenního regionu můžeme pokládat za prvotní (Klapka – Tonev 2008, Fouberg – Moseley 2015) a právě homogenní regiony byly před druhou polovinou 20. století, tedy v období dominance přístupů tradiční regionální geografie, studovány především (Norton 2004, Paasi – Metzger 2017). Jistý útlum zájmu o tento typ regionu lze zaznamenat s nástupem prostorové vědy (Norton 2004, Johnston – Sidaway 2016), kdy se dostávají do popředí regiony funkční (viz následující kapitola). Význam homogenních regionů nicméně přetrvává dodnes, přičemž jsou častým nástrojem (či cílem) geografického výzkumu (viz kapitola 2.3).

Homogenní regiony jsou vymezovány na základě maximální vnitřní stejnorodosti (homogeneity) a zároveň maximální odlišnosti od ostatních regionů (zjednodušeně řečeno jde o nalezení co největší shody uvnitř regionu) a vyznačují se tím, že zvolené regionalizační kritérium či kritéria (znak či znaky, na jejichž základě se region vymezuje) platí (relativně) rovnoměrně v celé ploše daného území. Tyto regiony se nejčastěji vyskytují ve fyzické geografii (např. regiony geomorfologické či klimatické), avšak pracují s nimi i geografové humánní (např. regiony obývané lidmi stejné národnosti či regiony sdílející společnou historii) (Anděl 1996, Lauko 2007, Klapka – Tonev 2008, Wokoun 2008a, Kuby – Harner – Gober 2013). Někteří autoři pracují s homogenním regionem také pod jinými názvy – v české a slovenské literatuře se lze setkat s pojmy: formální, uniformní či skalární region (Ivanička 1987, Anděl 1996, Klapka – Tonev 2008).

4.2 Koncept funkčního regionu

Koncept funkčního regionu se dostal do popředí zájmu s prostorovou vědou (Norton 2004, Gregory *et al.* 2009, MacKinnon 2009, Paasi 2009b, Johnston – Sidaway 2016, Paasi – Metzger 2017), avšak jeho kořeny sahají hlouběji do minulosti. Již v první polovině 19. století pracoval s funkčním regionem představujícím koncentrické zemědělské zóny v okolí trhu (města) Johann Heinrich von Thünen. Později (v první polovině 20. století) myšlenku funkčního regionu dále rozpracovali například Alfred Weber (teorie lokalizace průmyslu), Walter Christaller (teorie centrálních míst), August Lösch či (v druhé polovině 20. století) Walter Isard (MacLeod – Jones 2001, Lauko 2007, Klapka – Tonev 2008, Paasi 2011a, Matlovič – Matlovičová 2015, Johnston –

Sidaway 2016, Paasi – Metzger 2017). Podle Ivaničky (1987) mělo velký přínos pro rozvoj konceptu funkčního regionu také studium difuze inovací, neboť tak byly odhaleny vazby v prostoru. Přestože historie funkčního regionu sahá minimálně do první poloviny 19. století, například v britské geografii byl tento koncept představen až po první světové válce (Johnston – Sidaway 2016). Není tedy tolik překvapující, že koncept percepčního regionu (viz následující kapitola) je nedostatečně diskutován dodnes. Přestože by se mohlo zdát, že byl funkční region zavržen spolu s kritikou prostorové vědy, nestalo se tak. Jak bylo uvedeno v 2.3, prostorová věda a s ní úzce spojené funkční regiony jsou stále živé a slouží mj. jako nástroj pro plánování (Tomaney 2009). Dokladem toho mohou být i mnohé práce českých geografů zabývající se vymežováním různých spádových oblastí, sfér vlivu apod. (např. Halás – Klapka 2010, Hampl – Marada 2015, Erlebach – Tomáš – Tonev 2016).

Základem vymežování funkčního regionu jsou interakce a vazby mezi jádrem či jádry (centrum, nodus) a jeho/jejich zázemím (periferie), případně obecněji mezi různými částmi regionu, a to prostřednictvím drah a toků (ty mohou být představovány lidmi, zbožím, kapitálem, informacemi, hmotou, energií apod.). Jde o nalezení maximální uzavřenosti vztahů, přičemž se u zvoleného regionalizačního kritéria či kritérií sleduje síla (intenzita) vazby (např. počet osob, vlaků, telefonních hovorů apod.). Oproti homogenním regionům je vnitřní struktura funkčních regionů heterogenní a jsou založeny především na dynamických jevech, zatímco homogenní regiony spíše na statických. To souvisí se skutečností, že jsou funkční regiony vymežovány téměř výhradně v geografii humánní, daleko méně tedy ve fyzické (např. povodí určité řeky), neboť právě sociální jevy jsou oproti jevům přírodním více dynamické (Ivanička 1987, Anděl 1996, Lauko 2007, Klapka – Tonev 2008, Wokoun 2008a, Klapka – Halás – Tonev 2013). Mezi často uváděné a tedy téměř klasické příklady nodálních regionů (v humánní geografii) patří regiony dojížděky do práce, do škol či za službami (např. Anděl 1996). Méně akcentované jsou případy, kdy je daný funkční region představován spádovou oblastí kupříkladu pouze jednoho konkrétního obchodního domu (např. Wokoun 2008a), jednoho konkrétního zdravotnického zařízení (v podstatě např. Lauko 2007, Klapka – Tonev 2008 či Kuby – Harner – Gober 2013) či dosahem (prodeje) jedné konkrétní novin (např. Ivanička 1987, Norton 2004, Lauko 2007, Getis – Bjelland – Getis 2014 či Hobbs 2016). Vzhledem k tomu, že funkční regiony vytvářejí například i zorná pole bezpečnostních kamer, není překvapivé, že může pozorovatel na jakémkoli místě kupříkladu v USA „jednoduše vyjmenovat alespoň sto funkčních regionů“ (Fouberg – Moseley 2015: 14).

Stejně jako je tomu v případě homogenního regionu, existují i pro funkční region synonyma – v české a slovenské literatuře se objevuje pod názvy: nodální, uzlový, spádový, nehomogenní, heretogenní či vektorový region (Ivanička 1987, Anděl 1996, Lauko 2007, Klapka – Tonev 2008, Wokoun 2008a). Autoři Klapka – Halás – Tonev (2013) ale upozorňují, že nodální region je pouhým typem regionu funkčního, neboť funkční region nemusí mít jádro. Z tohoto důvodu je možné konstatovat, že termíny „funkční region“ a „nodální regiony“ by neměly být zaměňovány, a proto je i v této rigorózní práci používán obecnější pojem „funkční region“.

4.3 Výsadní postavení konceptu percepčního regionu a jeho využití nejen při výzkumu reprodukce regionu

4.3.1 Koncept percepčního regionu

Jak již z jeho názvu plyne, tento typ regionu souvisí s percepcí (neboli vnímáním). Není pochyb o tom, že lidé vnímali různé regiony odpradáva. Avšak větší zájem o percepci lze v geografii zaznamenat až od 60. let 20. století v souvislosti s behaviorální geografii. Za hlavní problém tohoto směru můžeme pokládat skutečnost, že zůstal převážně pozitivistickým (viz kapitola 2.2). Odkaz behaviorální geografie, především zájem o percepci a mentální mapy, nicméně převzala pozitivismus odmítající geografie humanistická (Bassin – Berdoulay 2004, Norton 2004, Warf 2006, Gregory *et al.* 2009, Siwek 2011, Daněk 2013, Matlovič – Matlovičová 2015, Johnston – Sidaway 2016). Zájem o vnímání a mentální mapy ale není omezen pouze

na behaviorální a následně humanistické geografie, jak plyne nejen z přehledů prací zabývajících se těmito tématy (např. Siwek – Kaňok 2000b, Siwek – Bogdová 2007, Siwek 2011, Osman 2016, Novotná – Hanus – Hátle 2017).

Mentální mapu, některými autory ztotožňovanou s mapou kognitivní⁶⁵ (např. de Blij – Murphy 1999, Siwek – Bogdová 2007, Siwek 2011, Fouberg – Moseley 2015), lze označit za nástroj, který si s sebou každý člověk nepřetržitě nosí ve své hlavě (myslí) a který mu slouží při neustálém rozhodování a k organizaci každodenních aktivit. Nikdo nemá dokonalou mentální mapu, která by odpovídala realitě, ale zejména mapy blízkých a důvěrně známých regionů mohou být relativně přesné a detailní. V našich mentálních mapách jsou nicméně i regiony, v nichž jsme nikdy před tím nebyli, pouze jsme o nich například slyšeli (i s těmi tedy v našich myslích pracujeme). Mentální mapy totiž nevznikají pouze na základě osobní zkušenosti (faktů i pocitů), ale i díky hodinám zeměpisu, prostřednictvím atlasů, knih, časopisů, novin, filmů, televizních pořadů, rozhovorů atd. Jsou tedy založeny na znalosti přímé i zprostředkované a obsahují (přibližné) informace o poloze různých regionů, o jejich obyvatelích, o rozmanitých charakteristikách, symbolech apod.⁶⁶ Mentální mapy jsou základní součástí naší znalosti, a tak se v průběhu našeho života vyvíjejí – zejména jde o jejich doplňování a zpřesňování v důsledku naší mobility a nabývání nových vědomostí, ale dochází také k redukci a deformaci z důvodu zapomínání. Jednotlivé mentální mapy lidí se mezi sebou liší, a to i kvůli rozdílným znakům jednotlivců (de Blij – Murphy 1999, Siwek – Kaňok 2000b, Fellmann – Getis – Getis 2003, Norton 2004, Siwek – Bogdová 2007, de Blij *et al.* 2010, Siwek 2011, Knox – Marston 2013, Fouberg – Murphy – de Blij 2012, Getis – Bjelland – Getis 2014, Marek 2015, Hobbs 2016, Novotná – Hanus – Hátle 2017).

Předchozí odstavec je pro tuto práci podstatný hlavně z toho důvodu, že mentální mapy mohou být pokládány za součást percepčních regionů, případně za percepční regiony samotné. O tom, že jsou percepční regiony složeny z jednotlivých mentálních map, píše explicitně například Jordan (1978) či Getis – Bjelland – Getis (2014). Jiní autoři (např. Klapka – Tonev 2008, Hobbs 2016) v podstatě mentální mapy a percepční regiony ztotožňují. Mapa a region samozřejmě nejsou totéž. Pokud ale vezmeme v potaz, že mentální mapy v našich hlavách obsahují regiony z celého světa, a jeden konkrétní region (třebaže jen jeho obrys) se rozhodneme nakreslit například na papír, můžeme tuto výslednou mentální mapu (ve shodě s posledně citovanými autory) prohlásit za percepční region. Zároveň je možné takovýto percepční region pokládat za subjektivní obraz regionu (viz kapitola 3.2), tedy jednu z částí regionální identity (Paasi 1986). Ostatně i řada autorů považuje ať už mentální mapy či percepční regiony za „obrazy“ (např. Fellmann – Getis – Getis 2003: 26, Siwek – Bogdová 2007: 1042, Siwek 2011: 88, Heffron – Downs 2012: 39) a další zase spojují percepční regiony s (regionální) identitou (např. Fouberg – Moseley 2015, Hobbs 2016). Chromý – Kučerová – Kučera (2009: 10) píše o obrazu regionu jako o „reprezentaci“ a „percepční“ a Šerý – Šimáček (2012: 39) konstatují, že „subjektivní obrazy jsou výsledky procesů percepce“. Jasnou souvislost mezi mentálními mapami a percepčními regiony vidí také Rubenstein (2014: 17): „Užitečným způsobem, jak identifikovat percepční region, je přimět někoho, aby nakreslil mentální mapu, která je vnitřní reprezentací části zemského povrchu.“ Tento autor hned poté dodává, že „mentální mapa zobrazuje, co jedinec ví o místě“. A právě na velkou propojenost vnímání a znalosti je potřeba upozornit.

Percepce je „proces, během něhož vzniká v lidském vědomí obraz reality. Realitou rozumíme okolní svět, prostředí, které člověka obklopuje a jehož kvality poznává svými smysly“ (Siwek 2011: 70). Jak bylo uvedeno výše, tyto obrazy reality, resp. mentální mapy (percepční

⁶⁵ Kupříkladu ale Novotná – Hanus – Hátle (2017: 386) upozorňují na skutečnost, že v posledních letech bývají oba pojmy rozlišovány, přičemž mentální mapy lze označit za „vnější mentální reprezentace prostoru“, zatímco kognitivní mapy jsou „vnitřní mentální reprezentace prostoru“. Vztah obou pojmů je pak následující: „mentální mapa představuje formu vybavení si informací z paměti. Může mít různou podobu, ale obvykle se jedná o grafické znázornění kognitivní mapy“. Tyto pojmy však mohou mít i další významy a také existuje řada podobných termínů, jejichž přehled podávají Novotná – Hanus – Hátle (2017). Zejména pro přehlednost je dále v této rigorózní práci používán pouze pojem „mentální mapa“, jenž je chápán jako synonymum percepčního regionu.

⁶⁶ Lze tedy tvrdit, že percepční regiony mohou obsahovat tytéž součásti jako regiony „objektivní“, tedy hranice, symboly i instituce.

regiony) jsou součástí naší obecné znalosti, takže lze tvrdit, že si každý buduje znalost mj. na základě vnímání skrze své smysly. Jak uvádí Rose (2001), ze smyslů bývá vyzdvihován zejména zrak, a někdy se dokonce hovoří o tom, že vidění a znalost je totéž. Tato autorka ale upozorňuje, že v postmodernismu již uvedené tvrzení zcela neplatí. Přesto je možné tvrdit, že vidění a potažmo vnímání je stále klíčové pro naši znalost (naše vědění)⁶⁷. Tato znalost na druhou stranu ovlivňuje naše vnímání, aneb jak píše kupříkladu Fouberg – Murphy – de Blij (2012: 26 a 13), „percepce je založena na naší akumulované znalosti“, tedy „co víme, formuje naši percepci“. Již bylo uvedeno, že jsou mentální mapy založeny na znalosti přímé i zprostředkované, přičemž znalost přímá se váže na osobní zkušenost a týká se logicky zejména blízkých regionů. U vzdálenějších regionů se uplatňují různé reprezentace, které „umožňují lidem učit se o světě mimo jejich bezprostřední zkušenost“ (Barford 2014: 273). Významnými tvůrci (ale i výzkumníky) reprezentací, ať už ve formě slov či obrazů, jsou geografové. Mimořádně vlivnými reprezentacemi jsou mapy, které však podobně jako i jiné druhy reprezentací nejsou bezchybným odrazem reality – jednak obsahují neúmyslná zkrácení, jednak mohou „lhát“ záměrně (Siwek 2011, Barford 2014, Crang 2014). V literatuře se můžeme setkat s klíčovým vlivem map na tvorbu regionální identity například v případě francouzských provincií v 18. století (Enrikin 2011) či českých regionů různých řádovostních úrovní v 19. století (Semotanová 2006, 2013). Je tedy zřejmé, že díky vnímání založenému na reprezentacích (mapách) byly zmíněné regiony konstruovány v hlavách mnohých lidí, a často se tak ze subjektivních percepčních regionů staly regiony „objektivní“.

Přestože je koncept mentální mapy v české geografické literatuře hojně diskutován (jak plyne i z citací výše), totéž rozhodně nelze tvrdit o konceptu percepčního regionu. Explicitní zmínky o něm jsou spíše výjimečné. Percepční regiony jsou výslovně uvedeny v textu Dokoupila (2004: 51): „na subjektivním hodnocení jsou založeny regiony mentální neboli percepční“. Tento autor je navíc zmiňuje vedle „objektivních“ regionů homogenních a funkčních. Dále zmiňuje percepční regiony (ovšem nikoli po boku regionů homogenních a funkčních) Klapka – Tonev (2008: 373), přičemž tyto regiony mají dle autorů „subjektivní charakter“ a „každý jednotlivec může region chápat a vymezovat různým způsobem, tak jak ho právě on vnímá“. Semian (2016c) pak definuje percepční regiony (vedle regionů přírodních, kulturních, *ad hoc*, historických a funkčních) jako „vnímané územní celky rozpoznatelné v myslích lidí, které reflektují jejich představu územní organizace, ale též jejich pocit sounáležitosti s určitým územím či územní komunitou“. I mnozí další čeští autoři v podstatě operují s percepčními regiony, avšak pouze implicitně – neuvádějí spojení „percepční region“ (a často ani termín „mentální mapa“). Děje se tak zejména při výzkumech regionální identity, které jsou v Česku stále oblíbenější (viz kapitola 3.1). Někteří se nicméně zabývají pouze regionálním vědomím lidí a časté jsou také případy, kdy nelze určit, kterou z dimenzí regionální identity se daný autor zabývá (zda obrazy regionu, či regionálním vědomím lidí, případně obojím zároveň).

V anglicky psané literatuře se můžeme dočíst o percepčních regionech daleko více a často je tento typ regionu uváděn právě vedle regionů homogenních a funkčních. Neděje se tak ale v publikacích rozvíjejících Paasiho teorii institucionalizace regionů – v nich je rozdělení regionu na zmíněné tři typy prakticky ignorováno. O percepčních regionech pojednávají zejména didakticky zaměřené texty (např. de Blij – Murphy 1999, Fellmann – Getis – Getis 2003, Norton 2004, Fouberg – Murphy – de Blij 2012, Kuby – Harner – Gober 2013, Getis – Bjelland – Getis 2014, Rubenstein 2014, Dahlman – Renwick 2015, Fouberg – Moseley 2015, Hobbs 2016), což patrně souvisí se skutečností, že jsou všechny tyto tři typy regionu obsaženy v amerických standardech geografického vzdělávání (Heffron – Downs 2012). Je ale velmi důležité upozornit, že mnozí citovaní autoři směřují percepční (*perceptual*) a *vernacular*⁶⁸ regiony. Přestože se všichni shodují na skutečnosti, že tyto na vnímání založené regiony přetrvávají v myslích lidí (a lze tedy

⁶⁷ To lze doložit mj. následující citací: „V[nímání] není nikdy jen organizací sensorických dat. Spolu s rozvojem řeči dochází ve v[nímání] ke kategorizaci vnímaných objektů a k přiřazování významů těmto objektům, které tím získávají sémantický obsah. V tom se projevuje specif[ická] lidská povaha v[nímání], které se tak stává současně vědění (Maříková – Petrušek – Vodáková 1996b: 1391).

⁶⁸ V tomto případě se jeví jako lepší zachovat originální termín, neboť neexistuje vystihující překlad do češtiny. Pojem „vernacular“ lze přeložit například jako „domácí“, „místní“, „lidový“, „hovorový“ či „nářeční“.

tvrdit, že všichni popisují regiony percepční), někteří o nich píšou jen jako o *vernacular* regionech (Norton 2004, Dahlman – Renwick 2015) a jiní pojmy *vernacular* a *perceptual* region uvádějí explicitně jako synonyma (Getis – Bjelland – Getis 2014⁶⁹, Rubenstein 2014, Hobbs 2016). Pouze *perceptual* regiony pak popisují de Blij – Murphy (1999), Fouberg – Murphy – de Blij (2012), Heffron – Downs (2012) a Fouberg – Moseley (2015). Avšak i někteří z nich (Fouberg – Murphy – de Blij 2012) citují výzkum Wilbura Zelinskyho, který nelze pokládat za příklad percepčních regionů.

Zelinsky (1980), přestože se odkazuje na Jordana (1978), nezkoumal to, jak lidé dané regiony vnímají. Místo toho, aby se ptal lidí na jejich mentální mapy, analyzoval především telefonní seznamy největších měst v USA a Kanadě a všiml si, s jakou frekvencí jsou používány různé regionální termíny v názvech firem. I Paasi (1986: 130) sice uvádí, že „prostorový rozptyl sítě asociací nesoucích název daného regionu je dobrým indikátorem úrovně regionálního vědomí“ a že „navzdory jejich primárním ekonomickým motivům lze totéž říci o firmách a společnostech, které používají specifický teritoriální symbolismus jako indikátor společné identity“, tyto názvy však nelze brát jako samozřejmé indikátory toho, že daný region přetrvává i v myslích lidí. Názvy některých firem sice mohly vzniknout nedávno, a tak pravděpodobně stále odkazují minimálně k regionální identitě v myslích jejich majitelů (zakladatelů), percepční regiony v hlavách ostatních lidí se nicméně mohou velmi lišit. Pak jsou zde ještě názvy jiných firem přetrvávající i desítky let, přičemž za tu dobu mohlo dojít k určitým změnám, například administrativního členění. Dokonce ani názvy obcí nemusejí být zárukou toho, že lidé na daném území vnímají region, k němuž název obce odkazuje (pravděpodobně ještě větší pochybnosti lze tedy mít u názvů asociací a firem). Příkladem může být Moravská Třebová, kterou polovina oslovených vnímá v Čechách (Marek 2015). Klást rovnítko mezi názvy různých organizací a firem na jedné straně a percepční regiony běžných lidí na straně druhé je tedy přinejmenším problematické. Regiony vymezené na základě jednotných názvů nejsou regiony percepčními, nýbrž homogenními (viz kapitola 4.1). Není proto až tak překvapivé, že 14 hlavních *vernacular* regionů, které Zelinsky (1980) identifikoval, se podobá kulturním regionům, jež byly vymezeny jinými autory na základě jiných metod (Norton 2004, Fellmann – Getis – Getis 2003). Také například Paasi (2011a) upozorňuje, že právě kulturní regiony studované tradiční regionální geografii mají k *vernacular* regionům velmi blízko, zatímco percepční regiony začaly být studovány až behaviorálními geografii.

Výzkum percepčních (ale i *vernacular*) regionů má svoji tradici zejména v USA. Není však cílem této práce podat jejich přehled, proto budou stručně zmíněny vybrané tři, na nichž lze demonstrovat, jak rozdílné přístupy a metody mohou být uplatněny k vymezení percepčních regionů. Pomocí vnitřního obrazu regionu (i když takto to autor vzhledem k datu výzkumu pochopitelně nenazývá) se pokusil vymežit americký Středozápad (*Midwest* či *Middle West*) například Brownell (1960). V dotazníku, který rozeslal více než pětistům poštovních doručovatelů v okruhu až několik stovek mil od Chicaga⁷⁰, se ptal: „Podle vašeho názoru, leží vaše komunita na Středozápadě?“ a dále také uvítal komentáře zdůvodňující příslušnou odpověď (Brownell 1960: 81). Tím *de facto* odhaloval i instituce reprodukcující (ani v těchto termínech autor samozřejmě neuvažuje) Středozápad a jeho hranice⁷¹.

Na zjišťování vnitřního obrazu regionů byl založen také výzkum percepčních regionů ve státě Texas (Jordan 1978). Jordan se tedy na rozdíl od Brownella nezajímal o jediný region, nýbrž o celou paletu regionů – téměř 3 900 studentů mohlo nazvat svůj domovský okres (*county*) zcela libovolně, a to i více jmény. Na příkladu několika takto identifikovaných regionů pak uvádí jejich připomínky v krajině (např. cedule u silnic), které jsou významné v reprodukci těchto regionů (vyloženo o reprodukci regionu však ani tento autor pochopitelně nepíše). Dotazník pro tento výzkum obsahoval také otázku, zda si respondent spojuje svůj okres v rámci Texasu

⁶⁹ Kromě toho, že tyto autoři oba pojmy ztotožňují, uvádějí u nich ještě (někdy používané) synonymum *popular region*. Paradoxní je, že v dřívější práci dvou z těchto tří autorů (Fellmann – Getis – Getis 2003) byly *perceptual* a *vernacular* regiony popisovány odděleně (nebyly ztotožňovány).

⁷⁰ Přestože se měli poštáři poradit s ostatními členy komunity, nelze samozřejmě takový vzorek považovat za reprezentativní. To je ostatně problémem i v řadě dalších výzkumů.

⁷¹ Z pohledu Středoevropa je zajímavým zjištěním například to, že i časová pásma mohou mít vliv na hranice percepčních regionů.

s nějakou světovou stranou, na základě čehož byly identifikovány další texaské subregiony. Za přínos Jordana můžeme pokládat mj. to, že v podstatě apeloval na studium percepčních regionů a zároveň je pokládal za doplněk k regionům homogenním a funkčním. Na několika místech dokonce zmiňuje i vztahy mezi těmito třemi typy regionu – všímá si například, že některé percepční regiony se neshodují s úředně vymezenými regiony téhož jména. Důležité také bylo, že percepční region (který však nazývá i *vernacular* regionem) definoval, přičemž tuto definici přebírali a přebírají, i když ve značně zkrácené (a někdy i poupravené) podobě, i další autoři (např. Zelinsky 1980, Norton 2004, Getis – Bjelland – Getis 2014, Dahlman – Renwick 2015): „Percepční či *vernacular* regiony jsou ty, jejichž existence je vnímaná jejich obyvateli a dalšími členy společnosti. Existují jako součást populární či lidové kultury. Spíše než intelektuálním výtvorem profesionálních geografů je *vernacular* region produktem prostorové percepce průměrných lidí. Spíše než založené na pečlivě vybraných kvantifikovatelných kritériích jsou takové regiony složené z mentálních map populace“ (Jordan 1978: 293).

I třetí příklad je založen na využití mentálních map v myslích lidí – tentokrát jde ale o výzkum prostřednictvím zakreslení těchto map – pro což se rozhodl při zkoumání percepce amerického Středozápadu Shortridge (1985). Vzhledem k tomu, že bylo osloveno téměř 2 800 studentů v 32 státech USA, lze konstatovat, že byly využity nejen vnitřní obrazy regionu, ale i percepční regiony vnější. Kromě toho, že měli respondenti zakreslit mentální mapu Středozápadu, byli požádáni také o to, aby uvedli charakteristiky, které mají s tímto regionem spojené. Na základě mentálních map byl identifikován posun vnímaného obrazu Středozápadu směrem více na západ oproti „tradičnímu“ vymezení a přitom bylo zjištěno, že si respondenti se zkoumaným regionem spojují hlavně jeho venkovský charakter. Shortridge (1985: 48) tato zjištění interpretuje tak, že „raději než aby se přizpůsobil obraz regionu urbánně-industriální realitě, veřejnost přesunula jádro regionu směrem na západ do Velkých plání, kde je venkovská společnost více dominantní“. Pakliže je toto vysvětlení správné, potvrzuje skutečnost, že i symboly regionu (v tomto případě venkovský charakter) lze pokládat za instituce významně reprodukcující region (a tedy i formující jeho hranice a regionální identitu).

Navzdory tomu, že vývoj přístupů k regionům nejde zcela ruku v ruce s vývojem geografického myšlení (jak bylo naznačeno v předchozích kapitolách), můžeme (s jistým zjednodušením) konstatovat, že tradiční regionální geografie je spojena především s homogenními regiony, prostorová věda s regiony funkčními a percepční regiony mohou být dány do souvislosti s novou regionální geografii. Počátek využití mentálních map (percepčních regionů) v geografii nicméně souvisí již s behaviorální geografii, která časově předchází konstituování nové regionální geografie minimálně o jednu dekádu. Výslovný zájem o regionální identitu byl formulován právě až v rámci nové regionální geografie v 80. letech 20. století. Řada autorů ve svých výzkumech vychází z (dědictví) obou přístupů, ale jen zřídka je toto explicitně uvedeno. Nadále se lze samozřejmě setkat i s výzkumy zabývajících se buď jen mentálními mapami, nebo jen regionální identitou. Vzájemné a reflektované propojení obou konceptů je nicméně více než žádoucí. Spojujícím článkem přitom může být právě koncept percepčního regionu. To ostatně dokládají i tři výše uvedené příklady z amerického prostředí. Nejen z nich je zřejmé, že se dají mentální mapy (percepční regiony) v hlavách lidí využít k výzkumu regionální identity (zejména obrazů regionu). Je ale potřeba upozornit na problém, že „v podstatě každý geografický výzkum území začíná a končí regionalizací!“ (Skokan 1998: 78). Přestože (zejména v současnosti) toto Skokanovo tvrzení již není zcela pravdivé, stále se najdou autoři, pro které je prosté vymezení regionu či regionů cílem a nevidí v tom žádný problém. Jinými geografy ale může být taková práce chápána jako nedostatečná či málo ambiciózní (viz např. v kapitole 3.1 citovaný Semian 2016a). Na druhou stranu pokud máme k dispozici více delimitací určitého regionu z různých let, můžeme na základě nich zkoumat transformaci tohoto regionu (viz kapitola 5.1). I prosté vymezování (percepčních) regionů tedy může být cenné.

Důležitou skupinu výzkumů, kde autoři nekončí u regionalizace, ale vnímají ji jako prostředek pro jiný cíl, představují delimitace na základě percepčních regionů, případně regionální identity obecně (tedy včetně zahrnutí regionální identity lidí), sloužící jako podklad pro návrh na nové územně správní členění. Jako příklad lze jmenovat výzkum autorů Toušek – Šich – Vašíček (1990, 1991), kteří při úvahách o obnově zemského zřízení po sametové revoluci

(viz kapitoly 6 a 7) zohlednili v návrhu na úpravu zemské hranice mezi Čechami a Moravou také názor lidí na to, zda chtějí, aby jejich obec ležela v Čechách, či na Moravě⁷². V tomto případě však právě není jasné, zda se do odpovědí lidí promítly pouze jejich percepční regiony (znalost), nebo (i) jejich regionální vědomí (cítění). Dalšími autory, kteří zastávají názor, že lze uplatnit regionální identitu při vymezování administrativních jednotek, jsou kupříkladu Jordan (2001) a Wokoun (2008b). O možnostech vymezení regionů na základě regionální identity, resp. o „geosociální regionalizaci“ píše také Semian (2012c: 33, 2016b: 54). Vymezení regionů (zejména těch administrativních) na základě percepce lidí je pak dokonalým příkladem toho, že je region prostorovou strukturou (viz kapitola 2.3), která je na jednu stranu lidským jednáním ovlivněna (subjektivní percepční regiony se mohou stát podkladem pro budoucí region „objektivní“), na stranu druhou lidské konání podmiňuje (díky vnímání regionu a identifikaci s ním se mohou jeho obyvatelé mj. začít označovat jménem odkazujícím k názvu regionu).

Také pouhé vymezení *vernacular* regionů, přestože může být velmi zajímavé (jak ilustruje např. práce Zelinskyho 1980), lze označit za málo ambiciózní. Někteří autoři proto zdůrazňují i jiné využití těchto regionů – například ve vzdělávání můžeme uplatnit jak výsledek, tak i proces delimitace těchto regionů (Liesch *et al.* 2015⁷³). Do jisté míry by sice *vernacular* regiony mohly být vnímány jako typ regionů percepčních (takto je chápou např. Kuby – Harner – Gober 2013), avšak s množstvím omezení. Problémem je, jak z výše uvedeného plyne, zejména to, že zvolené indikátory (mohly by sem patřit např. názvy firem, sportovních klubů, festivalů, obcí apod.) pro vymezení *vernacular* regionů jsou brány jako instituce samozřejmě (bezesporu) reprodukcující regiony, resp. jako samozřejmě poukazující na obraz daného regionu v myslích lidí. To zcela jistě nemusí platit, jak ukazuje výše zmíněný příklad Moravské Třebové. A tak je potřeba zjišťovat, zda lidé na základě daných indikátorů (institucí) opravdu zkoumané regiony vnímají. Je sice pravděpodobné, že k jejich vnímání mohou přispívat, ale je potřeba se ještě dále ptát, jestli neexistují mocnější instituce, které reprodukcují daný region v mysli toho kterého člověka více, zda se tyto instituce promítají také do regionálního vědomí daného jedince či ho jakkoli jinak ovlivňují apod.

4.3.2 Využití konceptu percepčního regionu při výzkumu reprodukce regionu a regionalismu

Jak bylo nastíněno v kapitolách 3.1 a 3.2, abychom dospěli k lepšímu porozumění konceptů regionu a regionální identity, je potřeba dále zkoumat (re)produkci a konstrukci těchto sociálních jevů. Text předchozí kapitoly přitom naznačil klíčovou roli percepčních regionů. Jsou to právě percepční regiony (subjektivní obrazy regionu), jež je možné pokládat za velmi vhodný nástroj k výzkumu regionální reprodukce, neboť mohou posloužit k identifikaci institucí reprodukcujících regiony a také k rozpoznání významu a moci těchto institucí. Pokud je tedy naším cílem výzkum reprodukce regionu, nesmějí být percepční regiony chápány jako cíl, nýbrž jako nástroj. Při výzkumu identity regionu pomocí mentálních map (percepčních regionů) se nesmíme spokojit s pouhou (byť často zajímavou) delimitací. Nesmíme se ptát pouze „kde lidé daný region vnímají?“, ale i „proč zrovna tam?“ a „proč zrovna tak?“. K zodpovídání otázek „proč?“ mohou být vhodně využity mentální mapy, díky nimž můžeme identifikovat instituce, na základě kterých si lidé vytvářejí své percepční regiony. Z uvedeného tedy plyne, že Paasiho teorii institucionalizace regionů lze účelně využít nejen pro studium vzniku regionu, ale také pro zkoumání jeho reprodukce. Regionální reprodukce je přitom velmi úzce spojena s transformací regionu, přičemž oba tyto procesy jsou součástí jak institucionalizace, tak i deinstitucionalizace regionů (viz kapitola 5.1). Výzkum reprodukce regionu tedy může přinést cenná zjištění pro poznání všech těchto procesů, resp. pro poznání vývoje regionu.

⁷² Vedle subjektivních názorů lidí byly nicméně brány v potaz také „objektivní“ regiony funkční (dojízdka za prací a spádovost za službami) a region homogenní (vymezení zemí z konce roku 1948).

⁷³ I tyto autoři, podobně jako Zelinsky (1980), sice obešli problémy spojené s přímým výzkumem lidí, ale protože i oni mapovali názvy firem, místo delimitace percepčních regionů (ztotožňují přitom *vernacular* a *perceptual* regiony) vymezují regiony homogenní.

Pro identifikaci percepčních regionů se jeví jako nejvhodnější metoda dotazování se lidí⁷⁴ – obyvatel regionu i lidí odjinud. S mentálními mapami v lidských myslích lze pracovat různou formou – jednak může jít o prosté odpovědi například na otázku ohledně vnímané polohy respondentova bydliště v určitém regionu, jednak může být respondent požádán o zakreslení mentální mapy. Jako daleko komplexnější se jeví druhá varianta, neboť ta dává jasnou představu i o vnímaných hranicích. Je-li to tedy možné, mělo by být právě zakreslení mentální mapy preferováno. Velmi vhodná je také vzájemná kombinace obou metod (Marek 2015). Vedle toho je zároveň potřeba zahrnout také otázky „proč?“, neboť zpětně již prakticky nezjistíme, co vedlo daného člověka například k zakreslení hranice zkoumaného regionu právě v dané poloze. Bez současného doptávání se můžeme zpětně maximálně usuzovat na jakési „megainstituce“, na základě kterých lokalizoval danou hranici větší počet respondentů. Méně nápadné instituce reprodukcující daný region v myslích jednotlivců, či objasňující moc „megainstitucí“ již neodhalíme. Důležité je také upozornit, že je potřeba vždy přesně specifikovat, co chceme, aby respondent popsal či zakreslil. Kupříkladu v případě česko-moravské hranice mohou totiž lidé vědět o historické hranici (např. z roku 1928), ale dnes ji vnímat jinde (Marek 2015). Je tedy možné zkoumat povědomí o historické hranici (Chalupa 2015), nebo to, jak vnímají lidé hranici v současnosti (Marek 2015). Pokud chceme studovat reprodukci regionu, je nutné se zajímat o percepci regionů a jejich hranic v současnosti.

Vzhledem k tomu, že každý člověk ve své mysli nosí vlastní mentální mapu, hranice výsledného percepčního regionu složeného z více subjektivních obrazů regionu budou pochopitelně více či méně rozostřené. Jeden jediný percepční region, na kterém by se shodli všichni oslovení, není myslitelný⁷⁵. Vždy bude vedle sebe existovat minimálně několik percepčních regionů téhož regionu, jejichž hranice se budou lišit v závislosti na tom, mentální mapy kterých lidí budou zrovna zahrnuty⁷⁶. Pro pochopení a vysvětlení různých podobností a odlišností například ve vnímané poloze regionů a jejich hranic je klíčové odhalit instituce, které tyto regiony reprodukcují. Jejich moc není stejná, takže se některé odrážejí v mentálních mapách většího počtu lidí, zatímco jiné mohou mít vliv na percepční region jediného člověka (Marek 2015). Jinými slovy, některé instituce jsou mocnější než jiné, a tak jsou součástí znalosti většího počtu lidí. Pomocí identifikace zejména těch nejmocnějších institucí (často jde právě o ony zmíněné „megainstituce“) je pak možné dále prohlubovat poznání ohledně (re)produkce a konstrukce regionu (např. následným výzkumem toho, kdo, jak a proč dané instituce vytvořil). Nicméně ne vše závisí na moci institucí zrcadlící se ve vnímání (znalosti) lidí. Jak bylo zmíněno v kapitole 4.3.1, rozdílnost percepčních regionů jednotlivců závisí také na odlišných charakteristikách těchto lidí. Sem lze zařadit kupříkladu pohlaví, věk, vzdělání, národnost, rodáctví či polohu bydliště (Marek 2015)⁷⁷ úzce spojenou se znalostí blízkého okolí (viz kapitola 4.3.1). Lidé si vytvářejí své mentální mapy individuálně, takže někteří mohou před „megainstitucí“ upřednostnit instituci méně nápadnou (avšak subjektivně důležitější), kterou jim do hlav vštípili například rodiče. Z výše uvedeného tedy mimo jiné plyne, že pomocí konceptu percepčního regionu můžeme pochopit a vysvětlit skutečnost, že každý člověk může vnímat daný region někde jinde a nějak jinak.

Dlužno ještě zmínit Paasiho (1986) dělení obrazů regionu na vnitřní a vnější (viz kapitola 3.2). Je sice pravdou, že percepční regiony obyvatel daného regionu (vnitřní obrazy) mohou být vzájemně více podobné než percepční regiony lidí bydlících jinde (vnější obrazy), nejen na základě výzkumu percepce česko-moravské hranice (Marek 2015) lze konstatovat, že je vnímání lidí velmi individuální, takže navzdory očekávání může určitý obyvatel regionu nosit v hlavě percepční

⁷⁴ Pokud ale potřebujeme zjistit, jak byl vnímán nějaký region například před 50 či 100 lety, lze jistě využít také dobovou literaturu, což je i případ této rigorózní práce (viz kapitoly 8 a 9) či výzkumu Semiana (2015).

⁷⁵ Lze o něm uvažovat snad jen při zahrnutí velmi malého počtu respondentů a/či při výzkumu regionu s pevně stanovenými (často *de iure*) hranicemi, jako je kupříkladu stát. I za těchto předpokladů však může být percepční region jednotný jen v některých znacích, jako je například vymezení (ohraničení).

⁷⁶ Podobně uvažují kupříkladu i Chromý – Kučerová – Kučera (2009) a Semian (2012b, 2015, 2016a, 2016b).

⁷⁷ Například Siwek (2011) píše o psychologických a kulturních podmínkách vnímání prostoru, Crang (2014) popisuje vedle podmínek kulturních také závislost na vlastnostech lidského těla a pozici člověka v prostoru. Biologické, psychologické a kulturní (a společenské) faktory ovlivňující podobu mentální mapy diskutují mj. také Novotná – Hanus – Hátle (2017).

region více odpovídající percepčním regionům lidí zvnějšku zkoumaného regionu a naopak. Navíc je také problematické, že určitý jedinec může (nejen) z pohledu výzkumníka náležet do vnitřní populace regionu, sám však může vnímat, že žije mimo zkoumaný region, či obráceně. I přes tyto nevýhody se dělení na vnitřní a vnější percepční regiony zdá být užitečné (a to i proto, že ke „svému“ regionu mají lidé často jiný vztah než k regionům „cizím“ – viz kapitola 3.2), a tak s ním někteří autoři (i když ne vždy vědomě) pracují.

Využitelnost konceptu percepčního regionu pro výzkum reprodukce (a potažmo vývoje) regionu je možné pokládat za jeho nejvíce nedoceněný potenciál. O něco méně podceňované jsou percepční regiony, resp. mentální mapy v otázce vlivu na chování lidí. Skutečnost, že mentální mapy ovlivňují to, jak se lidé rozhodují a následně chovají, je pravděpodobně obecně přijímanou, neboť ji diskutuje, či se o ní alespoň zmiňuje, řada autorů (např. Jordan 1978, de Blij – Murphy 1999, Fellmann – Getis – Getis 2003, Norton 2004, Siwek – Bogdová 2007, de Blij *et al.* 2010, Siwek 2011, Fouberg – Murphy – de Blij 2012, Odehnal – Šerý 2012, Šerý – Šimáček 2012, 2013, Knox – Marston 2013, Barford 2014, Crang 2014, Getis – Bjelland – Getis 2014, Šerý 2014a). Koneckonců s touto klíčovou tezí pracovala samotná behaviorální geografie (Warf 2006, Daněk 2013, Matlovič – Matlovičová 2015, Johnston – Sidaway 2016). Jak již bylo u charakteristiky mentálních map uvedeno, slouží nám při neustálém rozhodování a k organizaci každodenních činností. Ovlivňují však veškeré lidské aktivity včetně mezinárodních konfliktů (Fouberg – Murphy – de Blij 2012), takže „mohou vzniknout vážné problémy, když lidé v mocenských pozicích mají zkeslené mentální mapy“ (Norton 2004: 63)⁷⁸. V této souvislosti je třeba připomenout fakt, že se percepční regiony při nedostatku přímé znalosti zakládají na rozličných reprezentacích (např. mapách), které však mohou sloužit k různým cílům (viz kapitola 3.2). I tato zprostředkovaná znalost má tedy vliv na to, jak se lidé chovají. Zároveň lze konstatovat, že reprezentace nejen zobrazují svět, ale rovněž ho přetvářejí (Barford 2014, Crang 2014). Jako příklad toho, jak mohou být reprezentace mocné, uvádí Crang (2014)⁷⁹ hladomor v Etiopii v roce 1984, kdy zprávy o hladovějících lidech vyvolaly masivní charitativní akci (na druhou stranu tyto zprávy přispěly k reprodukci některých stereotypů o Africe).

Pokud tedy přijmeme myšlenku, že mentální mapy (percepční regiony) v našich hlavách, ať už založené na znalosti přímé či zprostředkované, ovlivňují veškeré naše prostorové chování, můžeme je vnímat i jako jeden z klíčů k pochopení a vysvětlení regionalismu⁸⁰. Výzkum vlivu vnímaného prostoru na regionalismus pak vlastně souvisí i s tolik potřebným studiem (re)produkce a konstrukce regionů, neboť jsou to často právě regionální aktivisté, kteří mají na těchto procesech velký podíl. I zde tedy musí být brán výzkum percepčních regionů pouze jako nástroj k dosažení jiných cílů.

4.3.3 Výsadní postavení konceptu percepčního regionu mezi ostatními typy regionu podle formy

Na úvod této kapitoly je potřeba ještě zmínit regiony administrativní (územně správní), které jsou dle řady autorů velmi významné, a zaslouží si tak větší pozornost (např. Siwek – Kaňok 2000b, Semotanová 2013, Marek 2015, Riukulehto 2015, Semian 2015, 2016b, Vaishar – Zapletalová 2016, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017). Zvláštnost těchto regionů tkví nejen v tom, že jsou zachyceny na politických mapách, a jejich hranice jsou tak většinou ostré. Administrativní regiony bývají někdy uváděny jako samostatný typ regionu – například jako čtvrtý typ (vedle regionu homogenního, funkčního a percepčního) je vyčleňují Getis – Bjelland – Getis (2014). Někteří autoři je řadí k homogenním regionům (Klapka – Tonev 2008), jiní je dávají

⁷⁸ Na totéž upozorňuje i Siwek (2011). Kromě toho si tento autor všímá také různých praktických využití mentálních map (např. v regionálním rozvoji či marketingu).

⁷⁹ Jiným příkladem mohou být různé propagační materiály (např. pohlednice), které často přimějí lidi k tomu, aby dané místo navštívili a pořídili si vlastní reprezentaci reality v podobě fotografie. Pomocí toho lze například usměrňovat davy turistů, a tak přetvářet realitu (Crang 2014).

⁸⁰ Něco podobného si uvědomoval již Jordan (1978), avšak nebyl tak explicitní. Paasi (2003: 476) pak pouze zmiňuje, že „identita je jedním z klíčů k pochopení (etno)regionalismu, nacionalismu a občanství“.

do souvislosti s regiony funkčními (např. Ivanička 1987, Wokoun 2008a, Paasi 2009c), což je ostatně patrné také ze skutečnosti, že mezi často uváděnými funkčními regiony bývají města, tedy regiony s administrativní funkcí. Územně správní region a funkční (sociogeografický či ekonomický) region však není možné ztotožňovat, neboť jak zmiňují někteří autoři (Ivanička 1987, Anděl 1996, Perlín 2009), mohou mezi těmito regiony existovat velké rozdíly (např. funkční region může přesahovat daleko za administrativní hranice).

Z výše uvedených (viz kapitoly 4.1 a 4.2) charakteristik homogenního a funkčního regionu v podstatě vyplývá, že je možné administrativní region pokládat jak za region homogenní, tak i funkční. Tuto ideu lze podpořit skutečností, že zároveň regionem homogenním i funkčním je kupříkladu podle Soji (2009) Francie⁸¹ či podle autorů Dahlman – Renwick (2015) Chicago⁸². Je tedy možné konstatovat, že každý region administrativní je zároveň regionem funkčním i homogenním⁸³, ale současně je potřeba dodat, že územně správní regiony jsou pouze jedním z mnoha funkčních a homogenních regionů (tj. zdaleka ne každý homogenní a funkční region je regionem územně správním). Jak bude diskutováno níže, každý region musí být především regionem percepčním. Můžeme tedy tvrdit, že územně správní regiony zahrnují všechny tři typy regionu – homogenní, funkční i percepční.

Na tomto místě je nutné zdůraznit výsadní postavení percepčních regionů v porovnání s oběma dalšími typy regionu. Jak uvádí například Norton (2004: 62), v současnosti „uznáváme, že všichni lidé se vztahují [(relate)] ne k nějakému fyzickému či sociálnímu prostředí ale spíše ke své percepci tohoto prostředí“. Je sice možné na základě rozličných charakteristik vymezit (a tak konstruovat) regiony homogenní a funkční, avšak aby tyto regiony existovaly a také aby měly nějaký význam pro lidi, musejí být lidmi vnímány – musejí přetrvávat v podobě regionů percepčních. Již bylo uvedeno, že vnímání je úzce spojeno se znalostí (viz kapitola 4.3.1). Dále je možné tvrdit, že když nějaký region vnímáme, resp. máme o něm nějakou znalost, tento region existuje (viz kapitola 5.3). Každý region je tedy zároveň (resp. přinejmenším) regionem percepčním, neboť je obsažen v mentální mapě v hlavách lidí či alespoň jednoho člověka (typicky svého tvůrce). Něco podobného ale nelze tvrdit o regionu homogenním ani funkčním – ne každý region může být vymezen také jako homogenní (např. mnohé spádové regiony měst nejsou homogenní v žádném ohledu) či funkční (např. většina geomorfologických celků postrádá funkční vazby mezi jednotlivými částmi konkrétního regionu). Regiony všech tří typů jsou sociálními konstrukty, avšak jak z filozofie kritického realismu (viz kapitola 2.3) plyne, jsou vždy založeny na něčem materiálním – nejen na fyzickém ale například i na lidských myšlenkách a činech (Sayer 2006). Řada percepčních regionů může být založena na regionech homogenních či funkčních, ale můžeme si je samozřejmě vytvářet také nezávisle na nich – na základě množství dalších jevů. Uvědomíme-li si například, že se region může dostat do naší mysli i jen tím, že o něm slyšíme v nějakém náhodném hovoru, je jasné, že homogenní a funkční regiony s tím mají většinou pramálo společného. Percepční regiony mohou být ale samozřejmě založeny i na percepci jevů, které lze použít pro delimitaci homogenních a funkčních regionů, aniž bychom vnímali (potenciální) homogenní či funkční region. Jinými slovy, můžeme vnímat například region Moravu na základě toho, že se s ní lidé ztotožňují (např. ve formě deklarované moravské národnosti), ale přitom nemusíme vůbec uvažovat homogenní region Moravu, který je možné na základě dat o moravské národnosti vymezit. I toto tedy poukazuje na větší důležitost regionů percepčních oproti regionům homogenním a funkčním.

---

⁸¹ Obecně stát, jakožto jeden z administrativních regionů, pak řadí někteří autoři k regionům homogenním (např. Rubenstein 2014, Hobbs 2017), jiní k funkčním (např. Fouberg – Moseley 2015).

⁸² V případě Chicaga však autoři upozorňují na výše zmíněný nesoulad administrativních hranic a funkčního regionu.

⁸³ Příkladem územně správních regionů v České republice jsou kraje. Za homogenní regiony je lze považovat například, co se týče právních předpisů či symbolů – kupříkladu vyhlášky mají působnost na území celého kraje a také s krajskými symboly (např. názvem či znakem) je možné se v různé formě setkat ve všech obcích daného administrativního regionu. Na skutečnost, že jsou kraje funkčními regiony, jasně ukazují například některé vazby jednotlivých obcí a jejich obyvatel s krajským městem (např. spádovost za některými úřady či do krajské nemocnice).

Dalším důležitým významem percepčních regionů je fakt, že mají-li se lidé ztotožnit s regionem (má-li vzniknout regionální vědomí lidí spojené s pociťováním vztahu k regionu), musí být jimi tento region vnímán. Ztotožnění se lidí s regionem může být založeno na množství jevů spojených například s přírodou, krajinou, kulturou apod. (viz kapitola 3.2). Na základě těchto jevů lze vymezit homogenní, ale i funkční regiony, avšak ono ztotožnění se člověka se „svým“ regionem může proběhnout pouze skrze region percepční. To ostatně vyplývá i z diskutovaného vztahu identity regionu a regionální identity lidí (viz kapitola 3.2). S identifikací lidí se „svým“ regionem v podstatě souvisí také další důležitá role percepčních regionů, kterou zmiňují Getis – Bjelland – Getis (2014: 14) – vzhledem k tomu, že jsou percepční regiony založeny více na subjektivních pocitech než na objektivních datech, „mohou být více smysluplné v každodenních životech lidí než objektivnější regiony geografů“.

Z výše uvedeného je patrné, že existují pádné důvody k tomu se domnívat, že právě percepční regiony jsou ze tří představených typů regionu těmi nejdůležitějšími. Na druhou stranu je potřeba upozornit na skutečnost, že podle Lefebvroy teorie produkce prostoru (viz též poznámka pod čarou č. 8) je vnímaná dimenze – přestože ji lze pokládat i do budoucna za stále významnější (Semian 2016a, 2016b) – pouze jednou ze tří dimenzí prostoru (regionu) vedle koncipované/myšlené a žité (Cresswell 2013, Daněk 2013, Osman 2014). V geografické literatuře se sice objevují náznaky možného propojení Paasiho teorie institucionalizace regionů s Lefebvrovou teorií (zejména Semian 2016a, 2016b, ale i MacLeod – Jones 2001, Raagmaa 2002 a do jisté míry i Antonsich 2010), toto téma si nicméně zaslouží daleko více odborné diskuze. Také propojení se třemi typy regionu je nasnadě. Kupříkladu Soja (2009: 260) píše, že „funkční regiony jsou oblasti činnosti založené na chování a [...] jsou také aktivními součástmi každodenního života“, přičemž podle Semiana (2016c) funkční regiony „do určité míry odrážejí žité regiony“. Zřejmě by tedy bylo možné uvažovat funkční regiony i jako žitou dimenzi prostoru. Z toho by pak pramenily další otázky, včetně například té, zdali v tomto ohledu nejsou funkční regiony stejně důležité jako regiony percepční, nebo dokonce, zdali nejsou za určitých okolností ještě důležitější. Pro budoucí rozvoj konceptu regionu se tedy jeví jako velmi důležité zkoumat jednak vztah Lefebvroy teorie produkce prostoru k Paasiho teorii institucionalizace regionů, jednak vazby mezi regionem homogenním, funkčním a percepčním (a eventuálně i dalšími typy jako jsou např. regiony přírodní, historické, kulturní či politické) ve vztahu k oběma zmíněným teoriím.

4.4 Propojení tří typů regionu podle formy s teorií institucionalizace regionů

Na tomto místě je potřeba vysvětlit, proč má smysl zavádět tři rozdílné typy regionu do Paasiho konceptualizace regionální identity. Propojení subjektivních obrazů regionu (subjektivní části identity regionu) s percepčními regiony bylo ozřejmáno zejména v kapitole 4.3. Pokud vezmeme v úvahu výsledky několika empirických studií zabývajících se vnímáním regionů a jejich hranic, jako velmi užitečná se zdá být i integrace „objektivních“ regionů homogenních a funkčních do zmíněné konceptualizace. V inspirativních výzkumech českého (pražského) geografa Michala Semiana se jeví jako zvláště podnětné dvě myšlenky. První z nich říká, že regionů se stejným názvem vedle sebe existuje velké množství (Semian 2010, 2012a, 2012b, 2012c): „v území [...] může existovat více celků se stejným názvem, z nichž každý má svůj význam, funkci i vlastní hranice“ (Semian 2012a: 26). Semian (2015, 2016b) ve svých pozdějších pracích tuto pluralitu regionů nazývá vrstvami, resp. „vrstvami stejného regionu přispívajícími k obecné představě regionu“ (Semian 2015: 27). Ideu o pluralitě vrstev jednoho regionu se stejným názvem demonstruje Semian (2010, 2012a, 2015) na příkladu Českého ráje a představuje několik „účelových regionů“ – mj. turistický region Český ráj, Chráněnou krajinnou oblast Český ráj a geopark Český ráj. Druhou podnětnou myšlenkou je, že „regionální identita obyvatel [...] v sobě bude více či méně odrážet i existenci jednotlivých účelových regionů“ (2012b: 345). V hlavním cíli své diplomové práce si Semian (2010: 10) stanovil mj. úkol „zjistit, do jaké míry se ve vědomí obyvatel odráží existence turistického regionu Český ráj“, přičemž došel k závěru, že turistický

region Český ráj se v myslích respondentů otiskl přibližně z 10 %. Je tedy patrné, že zbylých až 90 % připadá na jiné instituce reprodukcující region Český ráj. V kapitole 4.3.2 formulovaný návrh výzkumu institucí reprodukcujících regiony (resp. výzkumu reprodukce regionu) právě prostřednictvím percepčních regionů tedy odpovídá těmto dvěma tezím Semiana (2010, 2012a, 2012b, 2012c) – různých vrstev regionu existuje velké množství a jejich otisky lze vysledovat v percepci lidí. Semian nicméně ve zmíněných pracích není ohledně výzkumu reprodukce regionu založené právě na rozpoznání otisků v hlavách lidí tolik explicitní a výsledné regiony identifikované na základě percepcí respondentů se jeví spíše jako cíl než prostředek.

Pokud připustíme, že je možné vyčlenit v každém regionu obrovské množství rozličných vrstev daného regionu, jež by se daly⁸⁴ pojmenovat jedním názvem (např. Morava), má smysl se pokusit do tohoto „chaosu“ zavést nějaký řád. Výzkumem vnímání česko-moravské hranice v její severní části (Marek 2015) byly identifikovány mnohé instituce otiskující se do percepčních regionů jednotlivých lidí. Přestože to v práci není explicitně uvedeno, byly v podstatě rozpoznány dva typy regionů (či alespoň dva typy jevů, na základě nichž by šlo regiony vymezit), které se otiskují do percepčních regionů respondentů – regiony homogenní a funkční⁸⁵. Zejména to souvisí se skutečností, že jsou české země v očích respondentů často reprodukovány kraji, tedy územně správními jednotkami, které na přelomu let 1948/1949 do jisté míry nahradily země (viz kapitola 7) a na nichž je založeno množství homogenních i funkčních regionů, jež představují různé vrstvy těchto regionů. Konkrétními často vnímanými jevy, na nichž by bylo možné homogenní regiony českých zemí vymezit, jsou toponyma odkazující svým názvem k Čechům (např. Východočeský kraj, Česká Třebová), či k Moravě (např. Moravská Třebová, Rychnov na Moravě). Skutečnost, že někteří oslovení vnímali zkoumanou zemskou hranici také díky funkčním vazbám (na základě spádovosti do krajského či okresního města), jasně dokládá, že i funkční regiony je potřeba brát v úvahu při studiu reprodukce regionu. Právě rozpoznání a zdokumentování toho, že i funkční regiony (na různých měřítkových úrovních) se mohou promítat do regionů percepčních, je možné pokládat za jeden z přínosů citované diplomové práce (Marek 2015). Roli funkčních regionů v tomto ohledu sice nastiňují i jiní autoři (např. Paasi 1986, 1991, Semian 2015, 2016b) avšak nedokládají to empirickými daty. Nelze také opomenout, že pro některé lidi je například zmíněná zemská hranice reprodukována rovněž samotnými hranicemi různých regionů, často reprezentovanými cedulemi u silnic či hraničními kameny (Marek 2015), což jen dokládá tezi, že i hranice reprodukcují regiony (viz kapitola 3.1.1).

V kapitole 4.3.3 bylo zmíněno, že každý region přetrvává minimálně jako region percepční. Zároveň je potřeba podotknout, že percepční region, resp. otisk (subjektivní obraz) určitého regionu v mysli, má každý člověk většinou pouze jeden. Oproti tomu homogenních a funkčních regionů, resp. vrstev téhož regionu může být nespočet. I proto má smysl klást důraz právě na regiony percepční. Sice i percepčních regionů vedle sebe existuje vždy minimálně několik (viz kapitola 4.3.2), často se ale podobají právě v tom, na jakých institucích si konkrétní lidé své mentální mapy zakládají, resp. jaké instituce se do jejich mentálních map otiskují nejmocněji. Za tyto „megainstituce“ lze v případě českých zemí pokládat kraje (Marek 2015), v případě Českého ráje turistický region Český ráj a Chráněnou krajinnou oblast Český ráj (Semian 2010).

---

⁸⁴ Podmiňovací způsob je zde zcela na místě, neboť mnohé – zejména funkční – regiony zůstávají nepojmenované, čehož si všímá i Semian (2016c). Souvisí to se skutečností, že přirozeně existují jevy, na jejichž základě lze regiony vymezit, avšak tyto regiony existují až tehdy, jsou-li konstruovány (viz kapitola 3.2). Otázkou zůstává, zda k této konstrukci stačí pojmenování regionu (např. zachycení jeho názvu v náhodném hovoru).

⁸⁵ Podobné zkušenosti mám také z dosud nepublikovaných výzkumů percepcí česko-moravské hranice v její střední a jižní části.

5 VÝVOJ REGIONU SE ZAMĚŘENÍM NA PROBLEMATIKU ZÁNÍKU A (NE)EXISTENCE REGIONU

Jak bylo uvedeno v kapitole 3.1 a jak i název Paasiho teorie institucionalizace regionů napovídá, jde v této teorii zejména o problematiku vzniku regionu (a tedy i regionální identity⁸⁶). V kapitole 3.1 však bylo ozřejmeno, že vedle výzkumu produkce a konstrukce (tedy vzniku) regionu je relevantní také zkoumání jeho reprodukce. Přestože Paasiho (1986) konceptualizace (vzniku) regionu není jedinou, která kdy byla publikována⁸⁷, lze ji pokládat za dosud nejkompexnější a také za velmi vhodný teoreticko-metodologický rámec pro studium nejen vzniku, ale právě i reprodukce regionu. K tomu je však velmi vhodné propojit Paasiho teorii s konceptem percepčního regionu, jak bylo diskutováno v kapitole 4.3.2. V této kapitole bylo rovněž zmíněno, že je téma regionální reprodukce úzce spojeno s transformací regionu, přičemž oba tyto procesy jsou součástí institucionalizace a deinstitucionalizace regionů. Výzkum reprodukce regionu pomocí percepčních regionů tedy může přinést cenné poznatky o všech těchto procesech. V následujícím textu je tedy nutné zmíněné procesy, týkající se vývoje regionu, alespoň stručně představit. Velký prostor je zde věnován především problematice zániku a (ne)existence regionu – problematice, která je dosud velmi upozaděna.

5.1 Vývoj regionu

Navzdory faktu, že je region již od 80. let 20. století pojímán jako dynamický proces (viz kapitola 2.3), je těžištěm výzkumů v rámci nové regionální geografie stále vznik regionu (Paasi 2009b, Kasala – Šifta 2017), zatímco následnému vývoji regionu (regionální identity) není téměř věnována pozornost. Přitom výzkum reprodukce, transformace⁸⁸ a zániku regionu je možné pokládat rovněž za velmi významný pro hlubší porozumění konceptů regionu a regionální identity. Nicméně přestože se Paasiho teorie institucionalizace regionů zaměřuje na vznik regionu, je v ní a také v následných pracích tohoto autora téma regionálního vývoje alespoň zmíněno. Region je podle Paasiho „proces, který, jakmile je ustanoven, je neustále reprodukován a postupně transformován v individuálních a institucionálních praktikách“ (Paasi 1986: 110), „to je ve sférách ekonomiky, politiky, zákonodárství, správy, kultury atd.“ (Paasi 1991: 244). Vznik, reprodukce, transformace a zmizení regionu je součástí neustálé transformace prostoru na různých měřítcích a v různých časových intervalech, přičemž vznik regionu představuje pouze jeden moment v této transformaci (Paasi 1991, 2001, 2011b). Co se týče reprodukce regionu, nejdůležitější roli v ní dle Paasiho zastávají instituce (viz kapitola 3.1.3). Jejich význam spočívá v tom, že připomínají daný region lidem, a tím jej reprodukují do budoucnosti. Instituce jsou tedy klíčové pro budoucí existenci regionu, neboť díky nim lidé region neustále vnímají, a tak o něm mají znalost nezbytnou pro jeho existenci (viz kapitola 5.3). Logicky čím více je region reprodukován (čím více institucemi), tím méně pravděpodobný je jeho zánik. Paasi (podobně jako i někteří další autoři) je ohledně zániku regionu poněkud opatrný a používá pojmy, které spíše než jako „zánik“ lze přeložit jako „zmizení“, resp. „zmizet“ (*disappearance*, resp. *disappear* či *vanish*) (např. Paasi 1986: 121, 1991: 242–243, 2001: 16, 2002b: 808, 2010: 2299). Termíny „zánik regionu“ a „zmizení regionu“ lze však pokládat za synonyma (a tak je s nimi pracováno i v textu této rigorózní práce), neboť když dojde ke zmizení regionu z myslí lidí⁸⁹, přestane tento sociální jev (sociální konstrukt)

⁸⁶ V kapitole 3.2 bylo diskutováno, že podmínkou existence regionu je identita regionu (tedy jedna z dimenzí regionální identity), již lze označit za esenci regionu.

⁸⁷ O jiných konceptualizacích se zmiňují kupříkladu Riukulehto (2015), Semian (2016a, 2016b) či Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017).

⁸⁸ Přestože transformace regionů může být (a je) studována z různých pohledů, zde je myšlen její výzkum v souvislosti s regionální identitou (a to především výzkum změn subjektivních obrazů regionů). Viz též poznámka pod čarou č. 92.

⁸⁹ Problematiké na pojmu „zmizení“ je však to, že i poté, co region zmizí z vědomí lidí, může dále přetrvávat jako dokumentovaný (viz kapitola 5.3).

existovat, tedy zanikne (viz kapitola 5.3). Zmizení regionu dává Paasi (1991) do souvislosti s procesem deinstitutionalizace. Protože „institutionalizace regionu obvykle znamená zároveň deinstitutionalizaci předchozího teritoriálního pořádku a regionů“ (Paasi 2001: 18), čili „je doprovázena deinstitutionalizací některých jiných regionálních jednotek“ (Paasi 2009c: 136), můžeme označit oba procesy za komplementární a zároveň reverzní⁹⁰ (viz též kapitola 5.3). Detailněji se ale tématu vývoje regionu Paasi nevěnuje.

Se skutečností, že nebývá následný vývoj regionu (regionální identity) studován, souvisí absence diskuze, které procesy je možné pod vývoj, ale i pod institucionalizaci a deinstitutionalizaci zahrnout a co přesně tyto procesy označují. Pokud jde o procesy související s vývojem regionu, někteří autoři (např. Chromý – Semian – Kučera 2014, Semian 2015, 2016a, 2016b) uvádějí vedle vzniku regionu reprodukci a zmizení (resp. zánik), jiní (např. Kasala – Šifta 2017, Tomaney 2009) vedle vzniku regionu zmiňují jeho transformaci a zmizení. Jak reprodukci, tak i transformaci kladou *de facto* po bok vzniku a zmizení (zániku) regionu kupříkladu Paasi (1986, 1991), Chromý (2003a, 2009), Šerý – Šimáček (2013) či Šerý (2014a). Lze tedy konstatovat, že u každého regionu může být v kontextu nové regionální geografie studován jeho vznik a následný vývoj zahrnující procesy reprodukce, transformace a zmizení (zániku). Zkoumání těchto procesů je přitom možné zařadit pod výzkum institucionalizace a deinstitutionalizace regionů – institucionalizace je spojena zejména se vznikem, reprodukcí a transformací regionu, zatímco deinstitutionalizace především s reprodukcí, transformací a zánikem regionu. Proces regionální reprodukce (a s ním úzce spojený proces transformace – viz níže) je tedy součástí jak institucionalizace, tak i deinstitutionalizace regionů⁹¹ – nový (institucionalizující se) region získává instituce, které zajišťují jeho existenci v budoucnu, a zároveň (případný) starý region (čelící deinstitutionalizaci) přichází o instituce, a tak je reprodukován méně než před tím a nakonec může i zaniknout. Jak bude ale diskutováno níže, zmíněné schéma je poněkud komplikovanější, neboť může docházet kupříkladu k reinstitucionalizaci

Pokud jde o reprodukci a transformaci regionu (regionální identity), je možné vnímat oba procesy jako úzce propojené. V kapitole 4.3.1 bylo uvedeno, že pouhé vymezení percepčních regionů může být vnímáno jako málo ambiciózní. Pokud však máme k dispozici více delimitací určitého regionu⁹² z různých let, lze na základě nich zkoumat transformaci tohoto regionu, resp. změnu jeho identity (několik příkladů transformace identity regionu bylo uvedeno v kapitole 3.2). Nicméně pro vysvětlení, proč k takové transformaci dochází, je potřeba zkoumat i instituce ovlivňující vnímání lidí, a tedy reprodukci daného regionu. Reprodukci regionu se sice implicitně zabývají prakticky všechny práce o mentálních mapách či percepčních regionech, avšak tyto práce často končí u delimitace a již neříkají nic o institucích, na základě nichž jsou dané regiony vnímány, a tedy reprodukovány. Vymezení percepčních regionů je v nich totiž cílem, nikoli prostředkem (viz kapitola 4.3.1). Výslovné zmínky o reprodukci regionu zde tedy prakticky nenalezneme. Explicitní zmínky o regionální reprodukci se sice u některých autorů objevují (např. Chromý – Kučerová – Kučera 2009), avšak toto téma bývá řešeno spíše povrchně. V tomto ohledu výjimečnou prací zabývající se reprodukcí regionu explicitně a více do hloubky je Semianova (2015) kapitola v kolektivní monografii s přílehlavým názvem „*Between Time and Space*“ („Mezi časem a prostorem“)⁹³.

⁹⁰ Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017) ale upozorňují na skutečnost, že často jsou nové regiony institucionalizovány proto, aby pouze doplnily stávající územní jednotky, nikoli, aby je nahradily. A dále, přestože tito autoři píšou o komplementaritě procesů institucionalizace a deinstitutionalizace, o jejich reverzi vedou diskuzi (viz kapitola 5.3).

⁹¹ V kontextu institucionalizace regionů se tématem reprodukce zabývá explicitně Semian (2015), zatímco z pohledu deinstitutionalizujícího se regionu řeší tuto problematiku Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja (2012), Zimmerbauer – Paasi (2013) a Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017). Semian (2015) píše explicitně o reprodukci, kdežto Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017) diskutují jistou „přílnavost“ regionu (viz kapitola 5.2). Výslovně pak posledně citovaní autoři zmiňují, že jim jde o studium transformace regionu.

⁹² Nemusí jít přitom jen o regiony percepční. Podobným způsobem lze studovat i proměny regionů homogenních či funkčních (např. změny využívání krajiny, tzv. *land use*, či změny dojížděkových regionů). Těmito transformacemi se však většinou zabývají jiné geografické (sub)disciplíny, než je regionální geografie.

⁹³ Ve svém příspěvku se Semian (2015: 42), vycházející z Paasiho teorie, snaží „periodizovat moderní českou historii z pozice vzniku a reprodukce regionu a regionální identity“, přičemž vyčleňuje následující čtyři období:

Autorem výslovně formulující myšlenku, že v Paasiho teorii institucionalizace chybí „pátá fáze, totiž co se stane s regionem poté, co je institucionalizován“, je Zimmerbauer (2011: 247). Ten přitom odkazuje na jiného autora, jenž si byl rovněž vědom toho, že regiony netrvalí věčně. Byl to Raagmaa (2002), kdo stručně nastínil dvě hlavní varianty vývoje regionu, jimiž jsou (1) neustálá obnova a (2) zmizení regionu. Neustálá obnova odkazuje ke změnám prostředí vyvolaným přírodou, ale i lidskou společností, přičemž obnovu teritoriálního tvaru nazývá tento autor reteritorializací, obnovu symbolů resymbolizací a obnovu institucí reinstytucionalizací⁹⁴. Zmizení starého regionu dává Raagmaa (podobně jako Paasi 2001, 2009c – viz výše) do souvislosti se vznikem nového regionu. Děje se tak podle něho (1) buď „jako výsledek vnějšího zásahu, invaze, války“, kdy dojde k přistěhování „lidí s úplně odlišnými hodnotami“ (Raagmaa 2002: 60), či (2) v důsledku administrativních reforem. Za třetí možnost zmizení regionu, kterou již Raagmaa nezmiňuje, lze pokládat (3) postupné zapomínání lidí (viz kapitola 5.3). Zimmerbauer (2011) nazývá (podobně jako Paasi 1991 – viz výše) zmizení regionu deinstitutionalizací a spolu s dalšími autory uvádí u deinstitutionalizace regionů spojené s administrativními reformami dvě formy: (1) amalgamací (neboli sloučení) několika regionů a (2) rozdělení na několik regionů (Paasi 2009c, 2011b, Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Zimmerbauer – Paasi 2013). Sloučením a rozdělením mohou regiony logicky také vznikat, tudíž se tyto dvě formy týkají rovněž institucionalizace regionů. Ani Raagmaa (2002), ani Zimmerbauer (2011) se ve výše citovaných příspěvcích tématu deinstitutionalizace regionu dále nevěnují.

Podle mého názoru je (nejen) při výzkumu institucionalizace a deinstitutionalizace regionů velmi vhodné se zaměřit na jeden region, případně omezený počet regionů, které spolu ale těsně souvisejí, neboť pouze vytrvalým studiem této územní jednotky (či jednotek) můžeme pochopit a vysvětlit všechny relevantní souvislosti včetně například regionalismu (viz též kapitola 8). Jak plyne i z předchozích kapitol, již v rámci diplomové práce (Marek 2015) jsem se rozhodl zkoumat české země (konkrétně zejména hranici mezi Čechami a Moravou), přičemž se ukazuje, že v dosud nedostatečně teoretizované a zkoumané otázce vývoje regionu jsou právě historické země mimořádně vhodné pro další rozvoj poznání konceptů regionu a regionální identity (viz kapitoly 6 a 8). Výsledky již proběhlých či stále probíhajících výzkumů ohledně reprodukce a transformace

---

(1) „moderní regionalismus“ (1850–1918), (2) tradiční regionalismus (1918–1945), (3) komunistická éra (1945–1989) a (4) nový regionalismus (od 90. let 20. století). V rámci „moderního regionalismu“ byly provedeny první moderní administrativní reformy a vedle nových administrativních jednotek (jež byly založeny více na funkčních vztazích než na vlastnictví půdy) vznikaly regiony různých občanských sdružení (např. Sokol či Klub českých turistů). Mimo to bylo, zejména pro potřeby turismu, pojmenováno množství regionů, či byly popularizovány již existující názvy. Některé z těchto regionů byly dostatečně reprodukovány, takže se s nimi lze setkat dodnes. Pro období tradičního regionalismu byl charakteristický nekritický patriotismus. Klíčovou událostí konce tohoto období byl tzv. odsun Němců, který znamenal ztrátu nositelů identit a přerušil kontinuitu v reprodukci regionální identity. Komunistická éra znamenala centralizovanou moc a úpadek regionalismu. Přestože mnohé regiony zaznamenaly útlum, některé přežily díky turismu a druhému bydlení. Navíc v tomto období došlo ke vzniku chráněných území (tedy specifického typu regionů). Po sametové revoluci došlo k oživení regionalismu a regionů – vznikla řada různých regionů a rovněž mnohé byly znovuobjeveny. Nový regionalismus (viz též poznámka pod čarou č. 23) je spojen se vzrůstem regionálního rozvoje „zdola“ (což souvisí mj. s integrací Česka do EU), takže kromě tradičních nositelů identit jsou v reprodukci regionů stále významnějšími také různé regionální instituce či podnikatelé. Mezi nejdůležitější procesy pro vznik a reprodukci regionů na území Česka tedy podle Semiana (2015: 25) patří: „rozvoj regionálního administrativního systému, transformace spojené s ideologickými změnami (nacionalistickou, komunistickou a post-komunistickou) a dualismus české a německé populace“. V následujícím textu se autor na příkladu regionů Český ráj, Česká Sibiř a Humpolecko zabývá kontextem institucionalizace (vzniku a reprodukce) těchto regionů. Zmiňuje tedy i konkrétní instituce (a aktéry) reprodukcí tyto regiony, resp. nesoucí jejich identitu. V této souvislosti se dotýká také tématu deinstitutionalizace (ač o něm explicitně nepíše). Hlavní metodou, kterou Semian použil, je analýza dobové literatury (knih, článků, turistických průvodců a propagačních materiálů) ve formě psaného textu a map. Jak sám uvádí, jde pouze o první krok, který musí být následován výzkumem percepce těchto regionů jejich obyvateli. I Semian si tedy uvědomuje (byť implicitně) klíčovou roli percepčních regionů.

⁹⁴ Reinstytucionalizaci zmiňují i někteří jiní autoři (např. Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Zimmerbauer – Paasi 2013, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017). Obnovu regionu zahrnující nejen reinstytucionalizaci, ale i reteritorializaci a resymbolizaci lze logicky zařadit do procesu (pokračující) institucionalizace, neboť jak bylo uvedeno v kapitole 3.1.3, hranice i symboly mohou sloužit také jako instituce.

Čech, Moravy a Slezska však budou prezentovány samostatně. Výzkumy, které jsou představeny v této práci, se týkají zániku českých zemí a jejich (ne)existence. Domnívám se totiž, že před řešením problematiky reprodukce a transformace těchto regionů je potřeba vyjasnit právě toto téma. Ne všichni lidé jsou přesvědčeni o tom, že české země nadále existují. Navíc zánik a (ne)existence regionu jsou obecně velmi zřídka studovány, proto má smysl se jim více věnovat. Jako vhodné a logické se jeví navázat na poznatky finských autorů, kteří tuto problematiku jako jediní (alespoň pokud je mi známo) v kontextu deinstitucionalizace obcí řeší.

5.2 Deinstitucionalizace finské obce Nurmo a „zajetí administrativního statusu“

Jak bylo zmíněno v předchozí kapitole, deinstitucionalizací a s ní spojenými otázkami zániku a (ne)existence regionu se zabývá pravděpodobně pouze Zimmerbauer se svými kolegy. Na příkladu finských obcí Seinäjoki, Nurmo a Ylistaro diskutují tito výzkumníci témata rezistence (zejména Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012), amalgamace (zejména Zimmerbauer – Paasi 2013) a deinstitucionalizace (zejména Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017). Ve všech třech citovaných příspěvcích (odvolávajících se na Paasiho teorii institucionalizace regionů) jsou nicméně řešena všechna tato témata, neboť jde o fenomény silně provázané. Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017) poukazují na skutečnost, že zatímco institucionalizace regionů byla a je rozsáhle studována z různých pohledů, o deinstitucionalizaci toho víme dosud málo, a tak je potřeba studovat i tento proces. Zimmerbauer – Paasi (2013) pak upozorňují na fakt, že dosud bylo přehlíženo téma amalgamace regionů – proto se mu věnují ve svém příspěvku. Na tomto místě je potřeba doplnit, že dosud neexistují publikace, které by se zabývaly druhou formou deinstitucionalizace spojené s administrativními reformami, tedy rozdělením regionu. Právě výzkum českých zemí (které byly s počátkem roku 1949 do jisté míry rozděleny na kraje) tak může pomoci zaplnit tuto mezeru, a tím přispět k poznání (viz kapitola 7). Přestože se případ amalgamace finských obcí může zdát naprosto odlišný od nahrazení českých zemí kraji, díky přístupu nové regionální geografie lze nalézt v obou událostech silné paralely (viz kapitola 9.2.3).

Slučování obcí není tématem pouze ve Finsku, ale i v mnoha dalších státech (zdaleka nejen v Evropě). K amalgamacím dochází například i v ostatních severských zemích, přičemž pro ospravedlnění zde bývají využívány argumenty snížení nákladů a zároveň zvýšení konkurenceschopnosti. Navzdory racionalitě argumentů vyvolávají amalgamace regionů v mnohých případech rezistenci (odpor) a regionální aktivismus⁹⁵ (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Zimmerbauer – Paasi 2013, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017). V této souvislosti můžeme mluvit o rezistenční identitě (viz též kapitola 3.2), která „je založena na protestu proti hegemonické moci [...] v časech, kdy se lidé cítí oddělení od mechanismů politického rozhodování“, a „je často manifestována v aktivismu a aktivistických hnutích, a tak může být označena jako regionalismus občanské společnosti“ (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012: 1067). Rezistenční identita je „často opoziční silou k moci praktikované regionálními autoritami a centrální správou“ a „je tedy reakcí na určitou zavedenou formu moci, o níž se věří, že marginalizuje místní aktéry“ (Zimmerbauer – Paasi 2013: 33).

Vzhledem k tomu, že jsou finské obce starými regiony s dlouhou historií a navíc hrají klíčovou roli v každodenních životech občanů, není překvapivé, že představují jednotky, s nimiž se lidé ztotožňují nejvíce. Nepřekvapí také, že v souvislosti s debatami o sloučení finských obcí Nurmo a Ylistaro se sousedním Seinäjoki došlo v roce 2006 ke zformování aktivistického hnutí ProNurmo manifestujícího rezistenční identitu a odmítajícího připojení Nurma k Seinäjoki. Nicméně ne všichni obyvatelé Nurma byli proti amalgamací a v obci Ylistaro k žádnému odporu ani aktivismu vůbec nedošlo. Skutečnost, že nebyla silná opozice vůči sloučení ze strany Seinäjoki,

---

⁹⁵ Slučování regionů může generovat rezistenci a regionální aktivismus i na jiných rádivostních úrovních. Dokladem toho je článek Paasiho (2002a), v němž autor zmiňuje redukci počtu finských krajů v roce 1997. Kupříkladu v Severní Karélii byl ale odpor neúspěšný – tento region se stal součástí většího kraje Východní Finsko.

je pak spíše očekávatelnou. Jisté úspěchy rezistenčního hnutí (např. zasazení se o vypsání referenda o amalgamací) lze přikládat zejména působení asi 15 nadšených regionalistů ve zmíněném hnutí ProNurmo. Ti mimo jiné také pořádali diskuze či spustili webové stránky, kde mohli lidé ventilovat své názory. I přes silnou rezistenci ze strany Nurma a také navzdory skutečnosti, že se 63% většina obyvatel této obce vyjádřila v referendu proti sloučení, městská rada nakonec rozhodla, že od 1. 1. 2009 ke spojení obcí dojde (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Zimmerbauer – Paasi 2013, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017).

Prostřednictvím několika odlišných metod autoři (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Zimmerbauer – Paasi 2013, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017) zjistili, že určitá část rezistence a aktivit zaměřených proti deinstitucionalizaci Nurma jednoznačně pramenila ze silného regionálního vědomí lidí a že jak pro členy hnutí ProNurmo, tak i pro běžné lidi byla důležitá (re)institucionalizace⁹⁶ a „předvádění“ (*perform*) (čili *de facto* pokračující institucionalizace a reprodukce) identity jejich regionu (před amalgamací i po ní) prostřednictvím používání různých symbolů – například starých názvů, vlajek na stožárech či triček se znaky a hranicemi Nurma. To mělo demonstrovat okolnímu světu, že Nurmo stále existuje. Zachování alespoň nějakých symbolů (různých názvů, unikátních potravin či vlakové zastávky) bylo pokládáno za velmi důležité, neboť jejich zničení je dle autorů možné považovat za poslední fázi deinstitucionalizace regionu. Hnutí ProNurmo bylo podle vyjádření samotných aktivistů míněno jako dočasné, takže se nelze divit, že v roce 2009 již nebylo aktivní. Přestože rezistence jakožto sociální hnutí se v Nurmu brzy po připojení k Seinäjoki vytratila, Nurmo existuje nadále jako kognitivní⁹⁷ a kulturní region a identifikace s ním zůstává silná (a jako taková pravděpodobně ještě několik desetiletí přetrvá). Děje se tak navzdory a zároveň kvůli silné deinstitucionalizaci, kterou Nurmo prodělalo se ztrátou administrativního statusu. Výzkumníci totiž konstatují, že když je zrušena určitá vrstva hranic (v tomto případě administrativní), jiné vrstvy (např. identitární či symbolická) mohou být tímto posíleny⁹⁸ či dokonce vytvořeny. Následně pak tyto vrstvy mohou existovat ještě dlouhou dobu poté, co došlo ke zrušení administrativního statusu, a takovéto regiony tedy mohou zůstat smysluplnými pro své obyvatele i nadále. Staré regiony a hranice mohou pro některé lidi stále představovat konstituenty jejich regionálního vědomí⁹⁹, a tak mohou být významné také pro regionální aktivismus a potažmo i regionální rozvoj. Regionální identita, regionální aktivismus a rezistence by tedy podle Zimmerbauera a jeho kolegů neměly být bagatelizovány, neboť se nejedná o koncepty na ústupu ale o důležité prvky v současné regionální restrukturalizaci, v níž se však často berou v potaz především ekonomické ukazatele (viz též kapitola 3.2).

Několikrát citovaní autoři (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Zimmerbauer – Paasi 2013, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017) přinášejí také další podnětná zjištění

⁹⁶ Podle autorů Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja (2012) „se zdá, že navzdory snahám ovlivnit proces regionální restrukturalizace a nakonec zablokovat spojení, byla výsledkem hnutí spíše dočasná revitalizace a reinstitucionalizace regionu“.

⁹⁷ Přestože Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja (2012: 1071) používají pojem „kognitivní“ (*cognitive*) region, bylo by v kontextu této práce vhodnější psát o regionu percepčním.

⁹⁸ V případě posílení identitární vrstvy Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017: 12) uvádějí, že se tak děje „kvůli potřebě (re)definovat ‚nás‘ od ‚nich‘“, tedy „identitární vrstva hranice se stává zdůrazněnou ve smyslu, že Nurmo a původ z Nurma jsou definovány převážně tím, co Nurmo není: není to Seinäjoki“. Souvislost s rezistenční identitou je zde tedy evidentní.

⁹⁹ Podle autorů Zimmerbauer – Paasi (2013: 39) se regionální vědomí lidí nezdá být tak flexibilní jako *ad hoc* regiony, „a tak se takové vědomí často ‚opozďuje‘ za procesy regionální restrukturalizace“. Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017: 12) dodávají, že jakmile jsou administrativní hranice vyznačeny, „mají značnou setrvačnost a tudíž tendenci přetrvat“ (podobně i Riukulehto 2015: 11). To lze doložit příklady z českého prostředí. Nejen české země do značné míry přetrvávají v bývalých administrativních hranicích (např. Vaishar 2004, Marek 2015). Bylo a je to možné tvrdit i o starých krajích: „i v době, kdy kraje jako administrativní jednotka neexistovaly, obyvatelstvo běžně používalo jejich staré názvy (kraj prácheňský, boleslavský, olomoucký), zpravidla v dosti přesném vymezení“ (Maříková – Petrušek – Vodáková 1996b: 916). O přetrvávání krajů z roku 1960 se zmiňuje Semotanová (2013: 26), která zároveň poznamenává, že každé z územně správních uspořádání „zanechalo stopu v myslích lidí. A tak není překvapením, že zástupci různých organizací pociťují vztah k území odlišně. I na Vysočině bychom dnes našli obyvatele, kteří se označují za Jihočechy (např. na Pacovsku), nebo za Východočechy či Jihomoravany“. Silné přetrvávání východočeské identity v hranicích Východočeského kraje z roku 1960 je zřejmé také na území kraje Pardubického (Marek 2015).

rozvíjející teorii. Zejména demonstrují relevanci hranic a teritoriálního přístupu, který je prezentován jako komplementární k myšlení relačnímu (viz též kapitoly 2.3 a 3.1.1). Vše záleží na kontextu, přičemž právě při deinstitucionalizaci se stávají jasně viditelnými jak stanoviska teritoriální, tak i relační. Výzkumy spojené s deinstitucionalizací finské obce Nurmo autorům také posloužily k propojení konceptů některých jiných vědců: teritoriální myšlení dávají do souvislosti s prostory regionalismu, starým regionalismem, „tlustou“ (*thick*) identitou, rezistenční identitou (často hledící do minulosti) a s aktivisty a jejich regionálním vědomím navázaným na staré regiony a hranice. Relační přístup naopak spojuje s regionálními prostory, novým regionalismem, „tenkou“ (*thin*) identitou, projektovou identitou (orientovanou na budoucnost) a s obhájci (advokáty) diskursů regionální konkurenceschopnosti v nových (*ad hoc*) regionech.

K textům Zimmerbauera a jeho kolegů ale můžeme mít i kritické připomínky. Ve všech třech příspěvcích o amalgamací finských obcí vycházejí autoři z myšlenky, kterou formuloval Schack (2000 cit. v Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012), totiž že hranice jsou mnohvrstevné sociální konstrukty skládající se z kulturní, politické, ekonomické, právní a sociální vrstvy. Dvojice Zimmerbauer – Paasi (2013: 37) pak ještě explicitně uvádí, že „identitární a fyzická vrstva mohou být také důležité“. Přestože tedy zmínění autoři studují deinstitucionalizaci regionů, popisují stále pouze vrstvy hranic. Na tomto místě je potřeba připomenout myšlenku Semiana o vrstvách regionů (viz kapitola 4.4), kterou zde lze výborně uplatnit. Ne(jen) hranice, nýbrž celé regiony se skládají z množství vrstev s různými funkcemi a významy. Zdůrazněna také musí být percepční vrstva (tedy percepční region), neboť je to právě ona, s níž v našich myslích pracujeme (viz kapitola 4.3.3).

Jako daleko závažnější problém se jeví, že jsou citovaní autoři v jakémsi „zajetí administrativního statusu“, tedy v přesvědčení, že administrativní funkce je alfou a omegou regionu¹⁰⁰. Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja (2012: 1066 a 1067) definují deinstitucionalizaci jako „proces, v němž je odstraněna administrativní hranice“, což znamená, že „region přestává mít oficiální status v regionálním systému nebo v širším sociálním vědomí“, a dále píše, že „je jasné [...], že deinstitucionalizovaný region nemá oficiální status samostatného uznávaného regionálního subjektu“. Rovněž Zimmerbauer – Paasi (2013: 31) pod pojmem deinstitucionalizace chápou „rozpuštění [(*dissolving*)] regionu, když je buď spojen s jiným regionem, nebo když se (větší) region rozdělí na menší jednotky. Proto region přestává mít oficiální status v regionálním systému“. Vzápětí však tito autoři dodávají, že takový region „může mít stále důležitou roli v regionálním vědomí“. Také Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja (2012: 1067) si uvědomují, že „deinstitucionalizace neznamená, že všechny prvky institucionalizace musejí zmizet (alespoň ne všechny zároveň), jelikož například některé regionální symboly mohou zůstat v používání dlouho poté, co byl region formálně zrušen“. Poněkud schizofrenní či minimálně nekonzistentní postoj autorů k deinstitucionalizaci a existenci regionu lze demonstrovat také na skutečnosti, že o obci Nurmo píše, že „přestala existovat“ (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012: 1069), ale zároveň tvrdí, že „navzdory tomu, že se stalo Nurmo deinstitucionalizovaným, nadále existuje jako kognitivní a kulturní region prostřednictvím různých symbolů“, přičemž „poslední fází v procesu deinstitucionalizace je zmizení těchto symbolů“ (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012: 1071 a 1072). Pokud tedy není zrušení administrativní hranice jedinou náplní deinstitucionalizace, proč takto autoři v předchozím textu (viz výše) deinstitucionalizaci definují? I tento rozpor může být vysvětlen zajetím administrativního statusu, v němž se autoři nacházejí.

Skutečnost, že Nurmo přetrvává i po ztrátě územně správního statusu, se Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017) pokoušejí vysvětlit (v prozatím posledním příspěvku) pomocí řady konceptů od různých autorů, jejichž využití je ale dle mého názoru poněkud nadbytečné (viz níže).

¹⁰⁰ Přestože existují i jiné typy správ (čili administrativ), než je správa územní (viz např. Hledíková – Janák – Dobeš 2005, Semotanová 2006, Perlín 2009, Burda 2014), pro zjednodušení je v textu této rigorózní práce administrativní funkce chápána právě územně správní funkce (pojmy jsou tedy používány jako synonyma). Ostatně právě administrativní (územně správní) regiony lze pokládat za nejdůležitější, neboť jsou na ně (byť ne vždy na ty nejnovější) často navázány i jiné správy (např. správa soudní či správa soukromá). Dále je nutné upozornit, že klíčovou roli administrativního statusu zajišťuje *de iure* (čili právní) vymezení kompetencí daných regionů. Proto je v některých případech (např. pokud se jedná o stát) lépe hovořit o „zajetí *de iure* statusu“. Pro přehlednost je však níže v textu pracováno pouze se „zajetím administrativního statusu“.

Navíc i z tohoto článku je patrné, že je Zimmerbauer se svými kolegy v zajetí administrativního statusu¹⁰¹ (i když si již uvědomuje, že pojem deinstitucionalizace může odkazovat i k úplnému zmizení regionu¹⁰²), a proto není úspěšný mj. v definování deinstitucionalizace: „koncept deinstitucionalizace [...] se vyhýbá jednoduché definici“ (Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017: 1). Autoři také pochybují, zda je možné považovat deinstitucionalizaci za reverzní proces k institucionalizaci. Diskutují totiž jistou „přilnavost“ (*stickiness*), jíž popisují skutečnost, že region přetrvává i po ztrátě svého administrativního statusu. Tato přilnavost podle nich „odporuje myšlence, že deinstitucionalizace je jednoduše reverzní proces institucionalizace“ (Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017: 15). Zároveň využívají koncept regionu jakožto Leviatana, s nímž přišel Metzger (2013 cit. v Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017). Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017: 15) tvrdí, že „deinstitucionalizace nemůže být nikdy kompletní“ a „regiony jako Nurmo [...] kvůli své přilnavosti a skutečnosti, že jsou zakotveny v množství aktantů¹⁰³ [...], se nestanou deinstitucionalizovanými ve smyslu, že jsou kompletně vymazány ze všeho vědomí. Jsou tedy Leviatany, kteří jsou vysoce houževnatí a je obtížné je zabít“. Protože ale deinstitucionalizace regionu u konce být může, a lze ji i pokládat za reverzní proces k institucionalizaci (viz kapitola 5.3), je možné konstatovat, že jsou citovaní autoři ve snaze vysvětlit podstatu deinstitucionalizace neúspěšní. Jednak je to kvůli zmíněnému zajetí administrativního statusu, jednak proto, že, ač využívají ideje sociálního konstruktivismu, nečiní tak důsledně (viz kapitola 5.3). Co se týče konceptu regionu jakožto Leviatana, ten velmi připomíná region coby strukturu. Přilnavostí regionů zase autoři *de facto* studují regionální reprodukci, neboť jak sami zmiňují, „aktanty významně přispívají k přilnavosti“ (jinými slovy, instituce a aktéři jsou významní v reprodukci regionů) a ta „zase přispívá k setrvačnosti regionů“ (Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017: 7). Diskutovanou přilnavost můžeme tedy vysvětlit pomocí reprodukce a percepčních regionů, přičemž u každého člověka se do percepčního regionu otisknou trochu jiné instituce. Pro někoho je nejdůležitější například územně správní status, pro jiného ale tato instituce tak významnou být nemusí, a tak může být daný člověk přesvědčen, že region existuje i po zániku jeho administrativní funkce (viz kapitola 5.3).

5.3 (Ne)existence regionu jakožto sociálního jevu versus „pouhé“ přesvědčení o jeho (ne)existenci

Největším problémem finských autorů citovaných v předchozí kapitole je nastíněný fakt, že přestože vycházejí z premisy o regionech coby sociálních konstrukcích, sociální konstruktivismus nediskutují do důsledku. Přesné pochopení jejich textů je navíc ztíženo tím, že se nedrží pojmů zavedených Paasim (1986), tudíž často není prakticky rozpoznatelné, popisují-li znalost, či cítění (viz kapitola 3.2). Velmi problematické také je, že berou v potaz pouze regiony, které měly v minulosti administrativní status. Jak bylo naznačeno v kapitole 3.2, administrativní status může být sice pokládán za nejformálnější vyjádření institucionalizace regionu, avšak pro existenci regionu není nutný, což dokládá řada regionů, které nikdy administrativními nebyly, a přesto mají silnou (kulturní) pozici ve společnosti (Paasi 1986, 2001, Siwek – Bogdová 2007).

¹⁰¹ Toto zajetí je patrné mimo jiné (viz níže v textu) ze skutečnosti, že autoři píšou o deinstitucionalizovaném regionu jako o tom, který přišel o administrativní status, přičemž příkladem jim je obec Nurmo. Na druhou stranu autoři (opět) připouštějí, že se zrušením administrativního statusu nemusejí být zrušeny „všechny významy (či vrstvy) hranice“ (Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017: 16).

¹⁰² Citovaný text je však v podstatě zaměřen proti tomuto chápání deinstitucionalizace. Autoři totiž vycházejí z pozorování deinstitucionalizace obce Nurmo, kde zánik administrativní funkce neznamenal kompletní zmizení tohoto regionu. Velmi problematické tak je (vedle toho, že jsou autoři v zajetí administrativního statusu), že citovaní výzkumníci vyvozují závěry pouze z pozorování jednoho specifického regionu a neuvažují například vůbec regiony, které nikdy administrativní funkci neměly (viz kapitola 5.3).

¹⁰³ Aktanty mohou zahrnovat doslova cokoli (viz kapitola 3.1.3) včetně různých vrstev hranic dle Schacka (Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017). To naprosto odpovídá skutečnosti, že aktanty (konkrétněji institucemi) mohou být různé vrstvy téhož regionu podle Semiana, neboť tyto vrstvy (např. turistický region Český ráj) se otiskují do percepčního regionu lidí, a tím dochází k regionální reprodukci (viz kapitola 4.4).

Jako příklad takových regionů jmenuje Chromý (2003a) Chodsko, Valašsko či Horácko. I tyto regiony jistě mohou přicházet o své instituce. Podle definic deinstitutionalizace citovaných v kapitole 5.2 by však u těchto regionů k deinstitutionalizaci docházet nemohlo. To je další důvod, proč definice deinstitutionalizace od autorů Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja (2012) a Zimmerbauer – Paasi (2013) nelze akceptovat. V následujících odstavcích proto bude nabídnuto alternativní vysvětlení procesu deinstitutionalizace regionu a také bude řešena otázka jeho zániku a (ne)existence. K tomu je zapotřebí uvažovat i jiné regiony než jen ty administrativní, dále je třeba zohlednit koncept percepčního regionu a především musí být diskutována teorie sociálního konstruktivismu. Přestože i Paasi jakožto čelný představitel nové regionální geografie čerpá ze sociálního konstruktivismu, explicitní zmínky o regionech coby sociálních konstruktech se objevují až v jeho pozdějších pracích (viz kapitola 3.1) a otázka (ne)existence regionu jakožto sociálního jevu zde prakticky absentuje. Zdá se tedy, že podceněná diskuze teorie sociálního konstruktivismu v rámci nové regionální geografie a s ní téměř opomíjená problematika zániku a (ne)existence regionu coby sociálního jevu (sociálního konstrukt) pramení právě odtud.

Teorie sociálního konstruktivismu (viz kapitola 2.3) tvrdí, že je realita konstruována sociálně (jinými slovy, skutečnost je vytvářena lidmi). Klíčové k pochopení tohoto tvrzení jsou dva pojmy – „realita“ a „vědění“. Realitu definují Berger – Luckmann (1999: 9) jako „vlastnost náležející jevům, kterým přisuzujeme existenci nezávislou na naší vlastní vůli (tyto jevy nepřestanou existovat, i kdybychom si to sebevíc přáli)“ a vědění (znalost) je „jistota, že tyto jevy jsou skutečné a jsou nositeli určitých vlastností“. Z toho tedy mj. vyplývá, že pokud o nějakém jevu víme (máme o něm znalost/vědění/vědomí), je tento jev reálný (skutečný), existující. To ostatně souvisí s již zmíněnou myšlenkou, že sociální jevy existují proto, že se na jejich existenci shodneme. Oprávněnost těchto tezí lze doložit i dalšími výroky Bergera a Luckmanna – například: „společnost existuje pouze tehdy, když si ji jedinci uvědomují“ či „sociální řád existuje pouze jako produkt lidské činnosti [...] existuje pouze a tehdy, když lidská společnost pokračuje v jeho vytváření“ (Berger – Luckmann 1999: 80 a 56). Velmi podobnou tezi uplatňuje Petrušek (2003 cit. v Osman 2014: 35) obecně ve vztahu k sociálním jevům: „Sociální jevy existují pouze potud, pokud jsou tvořeny a znovuvytvářeny našimi vlastními činnostmi jako činnostmi lidských bytostí.“ Vzhledem k tomu, že i region je sociální jev (Paasi 2002a, 2002b, 2009b), můžeme tvrdit, že „regiony existují (jako sociální konstrukty), pouze pokud jsou v lidském vědomí“ (Zimmerbauer 2011: 256).

Z uvedeného tedy plyne, že pro existenci regionu je nejzásadnější, aby o něm lidé věděli (nemusí být však přesvědčeni o jeho existenci – viz níže). Tato znalost přitom, jak bylo diskutováno v kapitole 4.3.1, úzce souvisí s vnímáním. Je tedy evidentní, že pro existenci regionu jsou klíčové regiony percepční. Jinými slovy, primární podmínkou existence regionu je, aby byl vnímán lidmi, resp. aby o něm lidé měli vědomí/vědění/znalost. Jsou-li regiony sociální konstrukty, musí přetrvávat ve společnosti – v myslích lidí v podobě percepčních regionů. To dokládá i tvrzení autorů Chromý – Semian – Kučera (2014: 263), že „pokud jej lidé přestanou vnímat, region zaniká“. Můžeme tedy tvrdit, že region vznikne (začne existovat), když jej lidé začnou vnímat (když vstoupí do jejich vědomí/vědění/znalosti), a naopak zanikne (přestane existovat), když zmizí z lidské(ho) vědomí/vědění/znalosti. Zatímco vznik regionu se kryje s počátkem procesu institucionalizace, definitivní zánik (zmizení) regionu s koncem procesu deinstitutionalizace. Zánik regionu se jeví jako poněkud složitější proces než vznik. Může totiž nastat situace, kdy region zmizí z vědomí lidí, ale zůstane zaznamenaný například v literatuře nebo v mapách (jde tedy zejména o regiony homogenní či funkční¹⁰⁴). Pro takovéto územní jednotky lze využít jeden z termínů, které použil Raagmaa (2002: 58): „dokumentované regiony“. Zmíněnou situaci v podstatě popisují Siwek – Bogdová (2007: 1041): „regiony existují jen potud, pokud

---

¹⁰⁴ Tyto „objektivní“ regiony tedy pro existenci regionu nestačí. Jsou ale také velmi důležité, neboť díky nim jsou regiony potenciálně snadno vnímatelné – lidé mohou na jejich základě začít daný region vnímat, a tím o něm nabýt znalost. Teoreticky již jediný takto vzniklý percepční region v hlavě jednoho člověka znamená existenci regionu coby subjektivní reality, kterou diskutují Berger – Luckmann (1999).

existují ve vědomí obyvatel¹⁰⁵, a když na jejich existenci obyvatelé zapomenou, regiony fakticky zmizí, v krajním případě i přesto, že některé objektivní předpoklady jejich existence nadále trvají“. Takovýto zánik regionu nelze nazvat definitivním (přestože jakožto sociální jev již takový region neexistuje – zmizel totiž z vědomí lidí), neboť region může v budoucnu na základě oněch „objektivních předpokladů“ (tedy různých institucí) povstat z popela jako fénix (čili být znovuoživen, revitalizován). A tedy dokud tyto instituce existují, proces deinstitutionalizace logicky není u konce – k zániku institucí může docházet nadále. Až s koncem deinstitutionalizace (tedy se zánikem poslední instituce) je region „plně deinstitutionalizovaným“, definitivně zaniklým. Takovýto definitivně zmizelý region již nemůže být znovuoživen. Deinstitutionalizace tedy může být definována jako proces, v němž region postupně přichází o instituce a aktéry (či souhrnně aktanty) reprodukcující jej do budoucnosti. Logicky je tak možné proces deinstitutionalizace považovat za reverzní k institucionalizaci, jež je procesem, v němž region postupně získává aktanty reprodukcující jej do budoucnosti. Oba procesy navíc probíhají v rámci jednoho regionu často dlouhou dobu současně. V éře rozmachu různých záznamových zařízení můžeme předpokládat, že k definitivnímu zmizení regionů bude docházet stále méně často (tedy stále více regionů bude dokumentovaných). Postupné zapomínání lidí na regiony, tedy mizení regionů z lidských myslí¹⁰⁶ je nicméně proces nevyhnutelný, neboť regionů vzniká neustále velké množství, avšak jen některé jsou natolik významné, aby se udržely v hlavách lidí delší dobu. S výše uvedeným je ve shodě tvrzení autorů Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017: 8), že „tak dlouho, jak aktanty existují, idea regionu nezmizí“. Za aktanty obce Nurmo přitom tito autoři pokládají například poštovní směrovací číslo či školní obvody. Je ale otázkou, zda by například nově příchozí lidé do regionu pouze na základě těchto aktantů nabyli vědění o obci Nurmo. Domnívám se, že k tomu je zapotřebí, aby aktanty jasně odkazovaly na symbolickou podobu regionu (ideálně na jeho název). Například na základě mapy s popisky je revitalizace regionu téměř jistá, zatímco na základě pouhého číselného kódu prakticky vyloučená.

Začátek procesu institucionalizace a konec procesu deinstitutionalizace byly již zmíněny. Co se týče konce procesu institucionalizace, ten o nějakou dobu předchází zmizení regionu z myslí lidí, neboť logicky lidé mohou (vědomě) vytvářet nové instituce jen toho regionu, o kterém vědí. Pokud jde o začátek procesu deinstitutionalizace, je pravděpodobné, že u většiny regionů nastává krátce po započetí procesu institucionalizace, poněvadž k jistému zániku jakýchkoli institucí dochází prakticky neustále (např. zničením mapy či odinstalováním dopravní značky s názvem regionu). Nesrovnatelně podstatnější deinstitutionalizaci regionu představuje zánik administrativní funkce.

Na tomto místě je potřeba zdůraznit, že region jakožto sociální jev může existovat i dlouho poté, co prodělal deinstitutionalizaci v podobě ztráty administrativního statusu. I takové regiony jsou v našem vědomí, a tedy dokud o nich víme, existují. Jinou věcí je pak naše víra či přesvědčení, zda tyto regiony¹⁰⁷ existují (přesněji, zda existují v současnosti, čili jestli jsou „v současnosti existujícími“, nebo zda jsou „v současnosti neexistujícími“, čili zda jejich existenci umístíme pouze do minulosti¹⁰⁸). Tyto dva úhly pohledu (faktická existence regionu coby sociálního jevu a přesvědčení o existenci či neexistenci regionu) jsou často směřovány (což je do značné míry následek, ale i příčina zjetí administrativního statusu), a proto je nezbytné je více diskutovat. Přestože výše citovaný Zimmerbauer (2011: 256) vychází z teorie sociálního konstruktivismu Bergera a Luckmanna, a správně konstatuje, že „regiony existují (jako sociální konstrukty), pouze

¹⁰⁵ Jistě ale nemusí jít jen o vědomí obyvatel – regiony mohou existovat i v myslích lidí odjinud. Navíc autoři takto popisují pouze „kulturně-historické regiony“ (Siwek – Bogdová 2007: 1041). Podmínka, že region existuje pouze v myslích obyvatel, je nicméně jednou z mylných tezí ohledně existence regionu (viz níže v textu), se kterými se lze v literatuře setkat.

¹⁰⁶ Protože jde o proces pozvolný, který je navíc vázán na subjektivní obrazy v hlavách lidí, je problematické o nějakém regionu tvrdit, že již neexistuje. Existuje totiž do té doby, dokud přežívá v myslí byť jen jediného člověka. Tvrzení o neexistujícím (dokumentovaném) regionu může být navíc pouze hypotetické, neboť zmíněním konkrétního regionu o něm má daný člověk vědomí, a tím tento region (stále či opět) existuje.

¹⁰⁷ Stejně lze uvažovat i o hranicích či jiných sociálních jevech.

¹⁰⁸ Člověk může mít určitý subjektivní obraz (percepční region) například Římské říše. To ale neznamená, že tento region podle daného jedinca stále existuje. Jde o dvě odlišné věci.

pokud jsou v lidském vědomí“, vzápětí dodává, že to jinými slovy znamená, že „lidé musí mít ideu regionu a věřit, že [region] existuje“. Podobně se staví k otázce existence regionu *de facto* i Paasi (2009b: 226), který uvádí, že regiony, „jakmile jsou vytvořeny, jsou také sociálními jevy ve smyslu, že mohou generovat a být generovány akcí tak dlouho, dokud lidé věří v jejich existenci“. Tato víra v existenci regionu však nijak neodkazuje k samotné existenci regionu coby sociálního jevu, neboť jak píše Berger – Luckmann (1999: 9), sociální jevy (tedy i regiony) „nepřestanou existovat, i kdybychom si to sebevíc přáli“ (Berger – Luckmann 1999: 9). Víra v existenci regionu pouze poukazuje na skutečnost, zda se daný člověk domnívá (či zda je přesvědčen), že region existuje i v současnosti, nebo že existoval pouze v minulosti. Region jakožto sociální jev paradoxně existuje i tehdy, když o jeho existenci nejsou lidé přesvědčeni, resp. dokonce i když jsou přesvědčeni o jeho neexistenci!

Tezi, že regiony existují potud, pokud jsou o jejich existenci lidé přesvědčeni, tedy můžeme označit za mylnou (nebo přinejmenším zavádějící). Vedle ní se v literatuře objevuje další chybné (či nepřesné a zavádějící) tvrzení, že region existuje tehdy, když se s ním lidé ztotožňují (tedy když existuje regionální vědomí lidí). Například Chromý (2009: 2) konstatuje, že „za hybnou sílu formování regionu a nezbytnou součást jeho existence se pak označuje také vztah lidí k území, jejich regionální identita“ a Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017: 12) o regionech tvrdí, že „jejich existence v zásadě vyžaduje regionální vědomí, které přináší pocit sounáležitosti“¹⁰⁹. Region, s nímž se lidé ztotožňují, zajisté existuje, avšak jeho existence není důsledkem „regionálního vědomí“ lidí, nýbrž pouze „vědomí“ lidí – toho, že o něm lidé prostě vědí (tedy že existuje subjektivní část identity regionu). Ostatně jak bylo diskutováno v kapitole 3.2, k existenci regionu postačuje identita regionu, která je zároveň podmínkou regionálního vědomí lidí.

Je logické, že pro regiony, jejichž dominantní vrstva (případně i mnohé další vrstvy) byly nahrazeny vrstvami regionů nových, hledají lidé pojmy odkazující k minulosti, jako jsou „tehdejší“, „bývalý“, „historický“ apod. Díky nim totiž odliší tyto staré regiony¹¹⁰ od regionů nových. S uvedenými přívlasky se pak pojí i reflexe zániku či vzniku a neexistence či existence starých a nových regionů¹¹¹. Zdá se tedy, že otázka zániku (ale i vzniku) a zejména (ne)existence je reflektována¹¹² právě u regionů, které ztratily (či získaly) svoji dominantní vrstvu (s dominantní funkcí), tedy velmi často územně správní vrstvu (administrativní status). Vzhledem k tomu, že mohou být lidé v zajetí administrativního statusu (diskutovaném v předchozí kapitole), mohou vnímat, že region se ztrátou administrativní funkce zaniká (přestává existovat). To lze vysvětlit pomocí percepčních regionů, do nichž se otiskují různé instituce (viz kapitola 4.4). Pro některé lidi je administrativní vrstva regionu natolik významnou (mocnou) institucí, že její zrušení se promítne do percepčních regionů těchto lidí, a ti jsou následně přesvědčeni, že daný region již neexistuje. V zajetí administrativního statusu přitom může být prakticky kdokoli. Příkladem jsou výše citovaní finští autoři studující obec Nurmo, kteří pokládají zrušení administrativní vrstvy za klíčovou formu deinstitutionalizace. Region, který přišel o administrativní funkci, označují za „region deinstitutionalizovaný“ (např. Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012: 1067, Zimmerbauer – Paasi 2013: 38, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017: 12). Za „deinstitutionalizovaný region“ však může být označena pouze administrativní vrstva regionu, která byla *de iure* (čili právně)

¹⁰⁹ Přestože posledně citovaní autoři používají termín „regionální vědomí“ (*regional consciousness*), který dle Paasiho (1986) odkazuje ke ztotožnění se s regionem, není možné (na základě kontextu celého článku) vyloučit, že jím nemají na mysli pouhou znalost regionu. Jak bylo totiž diskutováno v kapitole 3.2, Paasiho termíny nejsou důsledně dodržovány.

¹¹⁰ Pojmem „starý region“ v tomto kontextu není myšleno jeho stáří (jež může mít za následek silné regionální vědomí lidí – viz kapitola 3.2), nýbrž to, že byla jeho dominantní vrstva (či vrstvy) zrušena na úkor vrstvy (vrstev) nového regionu. V některých případech mohou být „staré regiony“ nahrazeny regiony novými nedlouho poté, co vznikly, jako se to stalo například u českých krajů z roku 1949 (viz kapitola 7), jindy však tyto „staré regiony“ opravdu odkazují ke starobylosti – příkladem může být země Moravská či finská obec Nurmo (viz kapitola 9.2.3).

¹¹¹ Je zde vlastně obousměrný vztah – například regiony, které lze označit za „bývalé“ mohou evokovat, že již neexistují, a zároveň regiony, o nichž jsou někteří lidé přesvědčeni, že již neexistují, mohou být označeny jako „bývalé“. Jde tak o výše zmíněný následek, ale i příčinu zajetí administrativního statusu.

¹¹² Tato reflexe je ale velmi individuální, neboť závisí mj. na znalosti daného jedince – ne všichni jsou obeznámeni s tím, který region měl a který neměl kdysi administrativní status. Na druhou stranu toto reflektování (ne)existence určitého regionu může být převzato od jiných, jako zprostředkovaná znalost.

zrušena. Region jako celek je pouze „částečně deinstitucionalizovaným“, neboť jiné vrstvy regionu s rozličnými funkcemi a významy, a také další instituce reprodukcující region, mohou přetrvávat nadále. Jak bylo totiž uvedeno výše, region je „plně deinstitucionalizovaným“ až poté, co zanikne jeho poslední instituce (tedy až s koncem procesu deinstitucionalizace). To ale nic nemění na skutečnosti, že subjektivní obrazy (percepční regiony) lidí mohou být otiskem právě zrušené („zaniklé“) a tedy již „neexistující“ administrativní vrstvy regionu (i její myšlenka ale může nadále přežívat jako sociální jev). Přestože jde pouze o jednu z mnoha institucí regionu, lze administrativní vrstvu označit za tu nejvýznamnější.

Uvedené tvrzení může být demonstrováno i na termínech (a jejich případném popisu), kterými někteří autoři označují regiony po ztrátě administrativního statusu (či obecně dominantní funkce). Zimmerbauer (2011: 247) a Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja (2012: 1071) nazývají regiony, které přišly o administrativní status, jako „ghost regions“¹¹³ a dodávají, že takové regiony mohou být nadále důležité pro identifikaci lidí. Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari (2017: 2 a 1) používají pojem „penumbral region“¹¹⁴ a konstatují, že „poté, co je jejich administrativní status odstraněn, regiony zůstávají v mezidobí [(in a state of in betweenness)]: ne plně existující, ne úplně zaniklé“, a pro své obyvatele mohou být významné ještě dlouhou dobu. Chromý (2008: 62) tvrdí, že „regiony zanikají se změnou jejich funkcí a nabývají podoby reliktních (historicko-geografických) regionů. Regiony zůstávají nadále v myslích lidí, zaznamenány ve starých či historických mapách, archivech, dokumentech, literatuře apod. a následně mohou být převrstveny nově se formujícími regiony“. Tento autor tedy v podstatě směřuje zánik regionu coby sociálního jevu (kdy region přetrvává jako dokumentovaný) s „pouhým“ přesvědčením o zániku regionu (když „regiony zůstávají nadále v myslích lidí“, jako sociální jevy nezánikly). Že tímto zánikem Chromý nechápe zmizení regionu coby sociálního jevu, dokládá i následující věta: „Při zániku regionu, zejména pak jeho dominantní funkce či institucí, které jej utvářejí, nezániká region zcela a nadále přetrvává v reliktní podobě (symboly, tradiční vazby), často zakořeněn v socio-kulturních vzorcích chování/jednání lidí“ (Chromý 2008: 58, 2009: 5). Semian o administrativních regionech píše, že „když některý z těchto regionů přestane existovat, jeho identita se stává jakousi reziduální hodnotou, která může mít nadále vliv na obecnou představu regionu“ (Semian 2015: 27) či „když některý z těchto regionů přestane existovat, jeho ‚identita‘ se stává jakousi reziduální hodnotou, která může mít nadále otisk v lidské mysli, a tak i vliv na obecnou představu regionu“ (Semian 2016b: 43–44). Je tedy patrné, že i tyto reziduální regiony coby sociální jevy nadále existují. Ve svých předchozích pracích zmiňuje Semian „reziduální či historickou hodnotu“ (Semian 2012b: 344), případně regiony jakožto „reziduální či historické subjekty“ (Semian 2012c: 26). O historickém regionu se pak zmiňují například také Chromý – Kučerová – Kučera (2009: 11–12), přičemž jej označují za „region, který dnes nemá žádné funkce, ale nadále zůstává v myslích lidí“. I takový region tedy jakožto sociální jev existuje, přestože kupříkladu Semian (2016c) o historických regionech píše, že již neexistují.

Všechny v předchozím odstavci uvedené pojmy označují regiony, které prodělaly významnou deinstitucionalizaci tím, že přišly o dominantní vrstvu (funkci), tedy často o administrativní status. Přestože můžeme tyto regiony souhrnně nazvat pouze „částečně deinstitucionalizovanými“, neboť mohou být nadále zakotveny v mnohých dalších institucích a mít rozličné funkce a významy, pro citované autory představuje ztráta administrativního statusu (či obecně dominantní funkce) natolik významnou deinstitucionalizaci, že uvažují o zániku či neexistenci těchto regionů. U většiny z nich je tedy patrné, že jsou v zajetí administrativního statusu. A přestože jsou představiteli nové regionální geografie (a tedy chápou regiony jako sociální konstrukce), ze sociálního konstruktivismu nevycházejí důsledně – směšují zánik regionu s „pouhým“ přesvědčením o zániku. Popisované regiony nezánikly, ani nepřestaly existovat. „Pouze“ o tom mohou být lidé přesvědčeni. I tyto regiony proto mohou nadále generovat akci. Zaprvé o jejich neexistenci nemusejí být přesvědčeni všichni lidé – ti, podle nichž určitý region

¹¹³ Vystihující český překlad je zde problematický, proto byl ponechán originální pojem. Slovo „ghost“ je možné přeložit jako „duch“ či „přízrak“.

¹¹⁴ I v tomto případě se jeví jako lepší zachovat originální termín, jelikož neexistuje vystihující překlad do češtiny. Pojem „penumbral“ lze přeložit jako „polostínový“ či „polostinný“, neboť „penumbra“ znamená „polostín“.

stále existuje, se mohou v jeho jménu angažovat kupříkladu v politice. A zadruhé i ty regiony, o jejichž neexistenci v současnosti jsou přesvědčeni všichni lidé (příkladem může být pravděpodobně¹¹⁵ Římská říše), mohou být například stále zanášeny do historických map a atlasů či popisovány v učebnicích. Paradoxně tedy lidé na tyto regiony mohou neustále odkazovat, ale přitom je pokládat za neexistující.

Příkladem regionů, s kterými bývají spojovány pojmy odkazující k minulosti, jsou české země (viz kapitola 9.1). Na základě výše uvedeného je možné se domnívat, že tyto přívlastky získaly Čechy, Morava a Slezsko z toho důvodu, že měly v minulosti administrativní status, o který přišly. V souvislosti s tím mohou být české země některými lidmi vnímány (označovány) jako již neexistující. O co méně existujícím regionem je ale kupříkladu Morava oproti Valašsku či jiným regionům, které nikdy neměly administrativní status? Vždyť i podle výzkumu autorů Siwek – Bogdová (2007: 1049), je Morava ve vědomí 58,5 % obyvatel Česka (tedy existuje v hlavách 58,5 % lidí)¹¹⁶, zatímco Valašsko pouze ve vědomí 13,3 % obyvatel republiky (tedy existuje v myslích pouhých 13,3 % lidí). Valašsko je přitom dle zmíněného výzkumu etnografickým regionem, o kterém mají lidé největší znalost. Méně jsou ve vědomí obyvatel České republiky (dále jen ČR) etnografické regiony Chodsko (12,3 %), Haná (11,3 %) či Moravské Slovácko (10,2 %) (Siwek – Bogdová 2007: 1049). Zajímavé a zároveň podstatné je, že nejenže se u těchto etnografických regionů neseťkáváme s adjektivy jako „tehdejší“, „bývalý“, „historický“, ale ani u nich nebývá reflektována jejich (ne)existence. Lze se tak domnívat, že všichni do jisté míry žijeme ve výše diskutovaném zjetí administrativního statusu¹¹⁷, totiž že pouze zrušením jeho administrativní funkce se určitý region může stát v našich myslích „tehdejším“, „bývalým“, „historickým“ apod. Toto zjetí nás také nutí přemýšlet o (ne)existenci těchto regionů, zatímco u regionů bez administrativního statusu nás to prakticky nenapadne. Přitom i tyto územní jednotky čelí deinstitucionalizaci (viz níže), byť ne tak nárazově jakou představuje zrušení administrativního statusu. Kupříkladu Valašsko (to ležící na Moravě) tak pravděpodobně nikdy nebude označováno například jako region historický – je a bude „pouze“ regionem kulturním. I ze srovnání českých zemí s etnografickými regiony je tedy zřejmé, že nelze zaměňovat neexistenci regionu s „pouhým“ přesvědčením o neexistenci.

Je zjevné, že je potřeba v budoucnu více diskutovat jednotlivé pojmy, jimiž někteří autoři označují region (ale i hranice – viz kapitola 9.2.3) po ztrátě administrativní (dominantní) funkce. Při studiu těchto pojmů je ale nutné mít na paměti, že označují jen naše přesvědčení o těchto regionech, nevztahují se k existenci regionu coby sociálního jevu. Je s podivem, že například koncept historického regionu není v (geografické) literatuře příliš rozebírán. Je přitom možné (a jeví se to jako velmi logické), že právě ve výše popsaném tkví definice historického regionu, tedy že se jedná o územní jednotku, která měla v minulosti administrativní status (případně jiné *de iure* postavení). Ostatně tento fakt se zdá být víceméně přijímaným, avšak nebývá takto explicitně formulován (natožpak ve spojení s otázkou (ne)existence regionu). Jistou výjimku představuje text Gurňáka (2007b: 40) o historických regionech, v němž autor o těchto regionech píše: „zejména v dávnější minulosti se tyto regiony často projevovaly jako určité elementární územně-politické jednotky“. I na základě přehledu (vybraných) historických regionů, který tento autor následně uvádí, je možné konstatovat, že jde téměř výhradně o územní jednotky, které měly v minulosti

---

¹¹⁵ Slovo „pravděpodobně“ je zde použito proto, že není vyloučeno, že na světě neexistuje člověk, který by Římskou říši vnímal jako v současnosti existující region. Přestože jsou níže v textu uváděny příklady regionů z území dnešního Česka, například Rakousko-Uhersko se nezdá být tak průkazným příkladem jako právě Římská říše. Z toho důvodu je dále pracováno raději se starším z obou regionů.

¹¹⁶ Čechy jsou ve vědomí 58,7 % a Slezsko (jako země) ve vědomí 42,9 % obyvatel České republiky (Siwek – Bogdová 2007: 1049). Lze se nicméně domnívat, že jak české země, tak i etnografické regiony existují v myslích daleko většího podílu české populace. Vliv na výsledky citovaného výzkumu mělo množství faktorů, včetně neochoty lidí zakreslovat regiony, jak nastiňují i sami autoři. Přesto je rozdíl v podílu lidí uvádějících české země a v podílu lidí uvádějících etnografické regiony vypovídající. Na druhou stranu je logické, že rozlohou větší regiony jsou ve vědomí většího počtu lidí.

¹¹⁷ Toto zjetí je dále umocňováno například prostřednictvím nespočtu map či analýz, jejichž podkladem jsou administrativní jednotky, přestože často není vůbec pracováno s daty za tyto jednotky. Pokud se s daty za tyto regiony pracuje, je použití administrativních jednotek logické a ospravedlnitelné – i tímto však dochází k neustálému utvrzování všech zúčastněných, že administrativní regiony jsou alfou a omegou.

určitý *de iure* status (tedy byly „územně-politickými jednotkami“). Vedle Čech, Moravy a Slezska jsou zde uvedeny například i „historické župy zasahující na dnešní území Slovenska“ (Gurňák 2007b: 41). Gurňák (2007b) však také dodává, že mnohé historické regiony se dodnes udržely jako administrativní jednotky. Z toho tedy plyne, že pojem „historický“ nemusí odkazovat pouze k minulosti (viz kapitola 9.1).

Na základě výše uvedeného můžeme uvažovat o jisté typologii regionů založené na tom, jak je „všemi lidmi“ reflektována (ne)existence regionu¹¹⁸ (viz též Tab. 1). Je však logické, že jde pouze o lidi, v jejichž vědomí se daný region nachází. Nejdříve je potřeba odlišit (1) regiony, které nikdy neměly administrativní vrstvu (funkci), od (2) regionů, které administrativní status měly, či jej stále mají. Pokud jde o první typ regionů, jejich vývoj se zdá být daleko méně komplikovaný. Probíhá v nich postupná institucionalizace a deinstitucionalizace, přičemž když převládne druhý zmíněný proces, region jednoho dne zmizí z hlavy posledního člověka a jako sociální jev přestane existovat. Takovýto region může být označován například jako region kulturní, ale pravděpodobně nikoli jako region historický, neboť jeho (ne)existence nebývá reflektována. U druhého typu regionů již (ne)existence reflektována často je (avšak rozhodně ne vždy) a k procesu jejich institucionalizace i deinstitucionalizace může skokově přispět zisk, resp. ztráta administrativní funkce. Tyto regiony (1) mohou mít administrativní status i v současnosti, či (2) jej měly pouze v minulosti (přišly o něj), a mohou tak být označeny kupříkladu jako historické regiony.

Tab. 1: Reflexe (ne)existence regionů

typ regionu		přesvědčení o (ne)existenci regionu u všech lidí	příklad regionu
bez administrativního statusu		<i>nebývá reflektováno</i>	Valašsko (etnografický region)
s administrativním statusem	v současnosti	region existuje	Česká republika
	v minulosti	region existuje	<i>pravděpodobně žádný</i>
		region existuje i neexistuje	Morava, Československo, Nurmo
		region neexistuje	Římská říše

(Vlastní návrh)

V případě regionů se ztracenou administrativní funkcí lze vymezit tři kategorie: (1) regiony, o nichž jsou všichni lidé navzdory zrušení administrativního statusu nadále přesvědčeni, že existují, (2) regiony, o jejichž existenci či neexistenci napanuje mezi lidmi shoda, a (3) regiony, které již všichni považují za v současnosti neexistující. První z těchto kategorií je pravděpodobně pouze hypotetickou, neboť se vzhledem k výše diskutovanému zajištění administrativního statusu, v němž se všichni více či méně nacházíme, patrně vždy najde někdo, u koho se zánik administrativní vrstvy regionu otiskne do percepčního regionu. Pokud jde o zbylé dvě skupiny regionů, je zřejmé, že přesvědčení konkrétního člověka, zda je pro něj daný region existujícím i v současnosti, nebo zdali jeho existenci umísťuje pouze do minulosti, je formováno velmi subjektivně, avšak je založeno na několika faktorech, které jsou pro všechny lidi shodné. Podstatné je, do jaké míry byly vrstvy starých regionů nahrazeny vrstvami regionů nových. Čím více vrstev starého regionu může být označeno přívlasky odkazujícími k minulosti, tím je větší šance, že se daný region otiskne do percepčního regionu člověka jako v současnosti neexistující. Obecně je možné tvrdit, že u regionů v rámci jedné měřítkové úrovně dochází k nahrazení vrstev (s různými funkcemi a významy) snadněji (např. Československo a Česko) než u regionů na různých rádivostních úrovních (např. Morava a kraje). Vše je navíc závislé na čase, který uběhl od amalgamace, či rozdělení. K nahrazení určitých vrstev totiž nemusí dojít bezprostředně s územně správní reformou (či jiným *de iure* rozhodnutím). Příkladem regionu, kde již došlo

¹¹⁸ V úvahu přitom nejsou brány různé fiktivní regiony.

k nahrazení většiny vrstev (zřejmě všech funkcí a většiny významů) vrstvami nových regionů (nástupnických států), je Římská říše, a tak dnes pravděpodobně neexistuje nikdo, kdo by tento region považoval za v současnosti existující – pro všechny je patrně pouze regionem „bývalým“ apod. Pokud uvážíme, že uplynulo 16 století od doby, kdy Římská říše ztratila svoji dominantní funkci, není překvapivé, že za tu dobu přišla i o ostatní funkce. Ne ve všech případech je ale nejdůležitějším faktorem čas, proto je potřeba studovat kontext jednotlivých regionů. Například od zániku dominantní funkce Moravy (v roce 1928) uplynulo o několik dekád více než od zániku dominantní funkce Československa (začátek roku 1993), přesto je dnes o existenci Moravy přesvědčeno zřejmě daleko více lidí, než je tomu v případě Československa¹¹⁹. Mnohé vrstvy Moravy totiž nebyly nahrazeny nově vzniklými kraji (a ani těmi následujícími), naopak vrstvy Československa byly důsledně nahrazovány jeho nástupnickými státy a jejich území navíc beze zbytku obsáhlo území starého regionu (oproti tomu kraje nerespektovaly zemské hranice – viz kapitola 7). Nicméně i v případě Československa dodnes, a to pravděpodobně i kvůli relativně krátké době od zániku jeho dominantní funkce, existují určité vrstvy tohoto regionu (někdy i nově vytvářené např. pro účely pěveckých soutěží), a tedy dodnes nohou existovat lidé, kteří Československo vnímají stále jako region existující. Přes mnohé rozdíly patří Morava a Československo (spolu s finským Nurmem) do stejné kategorie regionů – někteří lidé je vnímají jako regiony v současnosti existující, podle jiných již neexistují. Logicky přitom jeden region může být určitým člověkem vnímán jako existující, zatímco druhý tím samým jedincem za neexistující. Lze si také představit situaci, kdy se daný člověk nemůže rozhodnout, zda je pro něho jeden konkrétní region existujícím, či neexistujícím. Jednou může tvrdit to, podruhé ono. Podobně schizofrenní situace je pak charakteristická pro všechny regiony této kategorie v myslích všech lidí – určitý region podle některých jedinců stále existuje, zatímco jiní jeho existenci umísťují pouze do minulosti. Římská říše již spadá do kategorie, která je v budoucnu vyhrazena i pro Moravu a Československo. Za jak dlouho přestanou být všichni lidé přesvědčeni o existenci těchto regionů, je ale otázkou (není navíc vyloučeno, že se některý z těchto regionů nedočká obnovení své dominantní funkce). Přejít mezi oběma kategoriemi (resp. pokles počtu lidí vnímajících určitý region jako v současnosti existující) je velmi pozvolný a vzhledem k tomu, že jde o subjektivní záležitost ukrytou v hlavách lidí, můžeme se pouze domnívat, zda jsou určité regiony v té, či oné skupině.

Regiony, které měly v minulosti administrativní funkci, jsou v nevýhodě oproti regionům, které tuto funkci nikdy neměly, protože bývají označovány přívlasky odkazujícími k minulosti. Tyto pojmy sice nepoukazují na existenci regionu coby sociálního jevu, avšak přesvědčení o neexistenci těchto územních jednotek, které i kvůli zmíněným adjektivům může být u některých lidí vyvoláno, může napomáhat k odsouvání daných regionů do zapomnění. Staré regiony (a jejich jednotlivé vrstvy) jsou zároveň vytlačovány ze své pozice regiony novými, jež mohou být pro lidi důležitější, aktuálnější, a tak se s nimi lidé mohou začít i relativně rychle ztotožňovat. Regiony se ztracenou administrativní funkcí se tedy zdají být náchylnější k zániku než například regiony etnografické. Na druhou stranu oproti územním jednotkám, které nikdy nebyly administrativními, jsou regiony se ztraceným administrativním statutem ve výhodě v tom, že měly přesně stanovené hranice, které mohou nadále tyto regiony reprodukovat (viz kapitoly 3.1.1 a 9.2.3). Navíc díky někdejšímu administrativnímu statusu mohly tyto regiony (nezávisle na své rozloze) nabýt velkého významu, který brání jejich zániku. Přestože patrně všichni lidé vnímají Římskou říši jako v současnosti neexistující, tento region byl v minulosti natolik významným, že je nepravděpodobné, že by někdy zmizel z lidského vědomí. V případě regionů všech typů se zdá být otázkou času, kdy převládne deinstitucionalizace nad institucionalizací, a tedy kdy lidé na daný region zapomenou. Velký význam regionu v historii však může jít proti tomuto trendu. Naopak

---

¹¹⁹ To lze nepřímo doložit například srovnáním počtu lidí hlásících se k moravské národnosti oproti národnostem české a slovenské (ve vzájemné kombinaci). Při Sčítání lidu, domů a bytů 2011 se přihlásilo pouze k moravské národnosti 521 801 lidí (v kombinacích s ostatními národnostmi pak 627 613 osob), zatímco k národnosti české v kombinaci se slovenskou pouhých 17 666 lidí. Přestože bylo možné do sčítacího archu v kolonce o národnosti uvést libovolnou odpověď (maximálně však dvě národnosti), o československé národnosti statistika mlčí (ČSÚ 2011).

region, který nikdy nenabyl velkého významu, dříve či později zanikne. U mnohých regionů (zejména v současnosti) ale nemusí dojít k zániku definitivnímu, neboť tyto územní jednotky mohou přetrvávat ještě dlouhou dobu jako dokumentované, přičemž není vyloučena ani jejich budoucí revitalizace (viz výše).

Zajímavou otázkou pak také je, se kterými regiony se mohou lidé ztotožňovat. Je důvodné se domnívat, že cítit vztah mohou lidé ke všem regionům, které nepovažují za neexistující. Pravděpodobně nikdo se v současnosti necítí být například obyvatelem Římské říše. Naopak je více než jisté, že se lidé identifikují také s regiony (a např. se tedy cítí být obyvateli regionů) bez administrativního statusu (jako je např. Valašsko), tedy s regiony, jejichž (ne)existenci většinou nereflktují. Jak bylo uvedeno v kapitole 3.2, regionalismus se může objevit pouze tam, kde je regionální vědomí lidí¹²⁰. Existence regionalismu přitom může záviset i jen na hrstce lidí jako v případě finské obce Nurmo, kde byla pozorována rezistence vůči deinstitucionalizaci (viz kapitola 5.2). V této souvislosti se lze domnívat, že rozpor v případě regionů, které jsou jedněmi považovány za v současnosti existující, zatímco podle jiných již neexistují, může živit rezistenční identitu manifestující se v regionalismu. Tento typ rezistenční identity se logicky nemůže projevit v regionalismu u těch regionů, o jejichž existenci jsou přesvědčeni všichni lidé, či jejichž (ne)existence není reflektována. Jinými slovy, zdá se, že v této otázce se liší regiony se „schizofrenní existencí“ od všech ostatních regionů, neboť pouze v jejich případě může tento rozpor vstupovat do regionalismu. Nemusí jít přitom jen o regiony, u nichž došlo k amalgamací (např. Nurmo), ale jistě i o regiony, které byly rozděleny (např. Morava). Výše formulovanou typologii a s ní související argumenty nelze v žádném případě vnímat jako definitivní, jde pouze o koncept. Uvedená tvrzení je nutné testovat pomocí empirických dat z různých regionů. V této rigorózní práci bude využit výzkumný design případové studie a za pomoci dvou empirických sond z prostředí českých zemí budou ověřována některá z výše uvedených tvrzení. Konkrétní výzkumné otázky jsou formulovány v následující kapitole.

---

¹²⁰ Je tedy logické, že v případě regionů, u nichž jsou v současnosti všichni lidé přesvědčeni o jejich neexistenci, a u nichž tedy nelze hovořit o regionálním vědomí lidí, nemůže vzniknout ani regionalismus. Není však vyloučeno, že se na tradici starého regionu nepokusí navázat například nějaký politik, jako se to stalo v případě francouzského regionu Languedoc-Roussillon, který měl být v roce 2004 přejmenován na Septimánii odkazující k regionu, jenž byl součástí Římské říše (Antonsich 2010).

6 VÝZKUMY ČESKÝCH ZEMÍ A JEJICH HRANIC Z POHLEDU NOVÉ REGIONÁLNÍ GEOGRAFIE SE ZAMĚŘENÍM NA EXISTENCI TĚCHTO SOCIÁLNÍCH JEVŮ

Přehled prací zabývajících se českými zeměmi (Čechami, Moravou a Slezskem) a jejich hranicemi by vydal na mnoho stran textu. To však není cílem této práce. Jedním z jejích cílů je diskutovat téma zániku a (ne)existence českých zemí a jejich hranic, tudíž za klíčové lze v tomto ohledu pokládat publikace týkající se regionální (zemské) identity. Přestože tedy budou diskutovány především texty spadající do nové regionální geografie, je potřeba alespoň zmínit, že otázka českých zemí je řešena i staršími přístupy ve vývoji regionální geografie a také jinými vědními obory. Těmito obory jsou zejména historie, politologie, lingvistika a etnologie, u nichž však dodnes v drtivé většině případů převládá pohled typický pro tradiční regionální geografii – české země jsou brány jako dané a cílem je jejich popis. Také v samotné geografii se zejména z praktických důvodů (viz kapitola 2.3) uplatňuje tento přístup. Pokud jde o prostorovou vědu a s ní úzce spojené funkční regiony (viz kapitola 4.2), také z tohoto pohledu mohou být české země a jejich hranice studovány. Samozřejmě ne všichni autoři vymezující na území Česka různé spádové oblasti či sféry vlivu se k „zemské otázce“ explicitně vyjadřují, avšak často je patrné, že jsou Čechy, Morava a Slezsko do jisté míry odlišnými funkčními regiony (např. Halás – Klapka 2010, Hampl – Marada 2015, Erlebach – Tomáš – Tonev 2016). Problematické ale je, že jsou tyto regiony Čechami, Moravou a Slezskem až tehdy, jsou-li tak pojmenovány, a tím tedy konstruovány (viz kapitola 3.2).

Publikací, které vidí „zemskou otázku“ z pohledu nové regionální geografie (avšak často nereflexivně – „pouze“ je v nich nějak řešena regionální identita), je celá řada. Skromný přehled níže je zaměřen na práce, v nichž autoři nějakým způsobem demonstrují (ovšem obvykle implicitně) existenci českých zemí a zemských hranic jakožto sociálních jevů (jejich neexistenci coby sociálních jevů logicky demonstrovat nemohou). Již v kapitole 5.3 bylo na základě výzkumu dvojice Siwek – Bogdová (2007) uvedeno, že Čechy, Morava a Slezsko přetrvávají ve vědomí velké části české populace (zjištěno na reprezentativním vzorku 1 203 osob). I díky těmto lidem (vedle množství cizinců) tedy české země existují jako sociální jevy. Také jiní autoři dokládají existenci českých zemí coby sociálních konstruktů. Výzkumu slezské regionální (zemské) identity byl přitom věnován prozatím o něco větší prostor než studiu regionální (zemské) identity moravské. Regionální (zemská) identita Čech je pak zkoumána pouze okrajově – téměř výhradně ve vztahu s regionální (zemskou) identitou Moravy.

Vedle zhodnocení výsledků Sčítání lidu, domů a bytů (dále jen SLDB) 1991 (viz níže) podrobili slezskou zemskou identitu rozsáhlému výzkumu Siwek – Kaňok (2000a, 2000b). V rámci dotazníkového šetření bylo 920 respondentům z území (Českého) Slezska položeno několik otázek na regionální identitu (včetně dotazu, zda se respondent cítí být národnostně Slezanem) a také měli tyto lidé zakreslit mentální mapu Slezska, na základě níž bylo autory u každé obce rozhodnuto, leželi podle respondenta ve Slezsku, či nikoli (k zařazení do Slezska přitom stačilo, aby byla respondentem zakreslena i jen část obce jako Slezsko). Autoři mj. píší, že je slezská identita v „lepšímu stavu [...], než jaký bylo možno očekávat po čtyřiceti letech vytěšňování Slezska z map i z vědomí. Na druhé straně to není výsledek nijak oslňující“ (Siwek – Kaňok 2000b: 81). Lze konstatovat, že výzkumníci na základě odpovědí respondentů, ale i díky zakresleným mentálním mapám potvrdili existenci Slezska ve vědomí velké části jeho obyvatel. I do budoucna jsou autoři optimističtí: „název Slezska je nyní mnohem častěji používán a zdá se, že slezská regionální identita má šanci na další existenci“ (Siwek – Kaňok 2000b: 82).

Existenci Slezska, ale zároveň i Moravy a jejich společné hranice doložili svými výzkumy také další autoři. Šerý – Šimáček (2010, 2012) provedli dotazníkové šetření na vzorku 420 respondentů na Jesenicku, přičemž hlavním úkolem dotázaných bylo zakreslit do mapy hraniční čáru mezi Moravou a Slezskem. Výzkumníci si přitom uvědomovali, že tento region přišel s tzv. odsunem Němců po druhé světové válce o nositele regionální identity. Pomocí centrografické metody zjistili, že Slezsko v myslích lidí sice existuje, ale jeho relativně velká část (uvažujeme-li hranici *de iure* platnou do roku 1928) je v myslích většiny dotázaných Moravou – výsledná

hraniční čára zakreslená respondenty byla posunuta více na východ. Stejnou metodu, která je bez problému využitelná i pro výzkum v jiných regionech (viz např. Marek 2015), použili autoři také při porovnání vnímaných hranic regionů s rozdílnou kontinuitou socio-historického vývoje, kdy na jedné straně zkoumali Jesenicko, na straně druhé Valašskokloboucko, kde k žádnému odsunu nositelů identity nedošlo (Šerý – Šimáček 2013)¹²¹. Data za Jesenicko byla použita z předchozího výzkumu s 420 respondenty, data za Valašskokloboucko byla obstarána v navazujícím dotazníkovém šetření s 276 obyvateli tohoto regionu. Přestože hranice Valašska neměla nikdy administrativní funkci, bylo zjištěno, že je vnímána respondenty ostřeji než zemská hranice na Jesenicku. Autoři se proto domnívají, že hranice Valašska má pro místní větší význam než hranice Moravy a Slezska pro tamní obyvatele. Z obou dotazníkových šetření vychází ještě další práce Šerého (2015)¹²², zabývající se komparací regionální identity obyvatel ve zmíněných regionech, přičemž si je autor vědom skutečnosti, že „kontinuit[a] vývoje regionální identity obyvatel [...] je zásadní pro další existenci a reprodukci regionů“ (Šerý 2015: 76). U regionů s nepřerušenu kontinuitou je tedy daleko více zajištěna jejich reprodukce do budoucna. Komparace vysídleného a následně dosídleného Jesenicka s regionem s nepřerušenu kontinuitou vývoje, Valašskoklobouckem, se promítla do toho, že se obyvatelé daleko více ztotožňují právě s druhým regionem. Identifikace s historickou zemí byla v obou zkoumaných regionech téměř totožná, přičemž důležitější bylo pro dotázané ztotožnění se s příslušným krajem, Českou republikou, obcí a „regionem“¹²³. Podobné postavení historických zemí v rámci hierarchie dalších regionů ostatně demonstruje i řada jiných výzkumů (např. Marek 2015). Ve své disertační práci pak Šerý (2014a) shrnuje výše citované studie a konstatuje, že kontinuita vývoje je pro regionální identitu velmi významná, neboť její přerušení může mít závažné důsledky pro budoucí existenci regionu.

Existence Moravy a Slezska je jednoznačně demonstrována také deklarací moravské, resp. slezské národnosti¹²⁴ zjišťované v rámci SLDB od roku 1991 (bez vědomí Moravy a Slezska v myslích lidí by u těchto osob nemohlo vzniknout regionální vědomí, a ty by se tak nemohly hlásit k moravské či slezské národnosti). Výsledky censu z roku 1991 analyzovali například Daněk (1993, 2002), Siwek (2000) a Siwek – Kaňok (2000a, 2000b). Na základě textů těchto autorů lze stručně konstatovat, že za politickou konstrukcí moravské a slezské národnosti (jež před tím neexistovaly) stála skupina intelektuálů kolem Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko (dále jen HSD-SMS). Tento subjekt získal silnou voličskou podporu (také voličská podpora regionalistických stran může být chápána jako doklad existence regionu) v parlamentních volbách v roce 1990 i díky skutečnosti, že byly současně voleny tři zastupitelské sbory, přičemž promyšleným heslem hnutí bylo: „aspoň jeden hlas pro Moravu!“. Cílem HSD-SMS byla obnova zemského zřízení a protože k tomu do konce roku 1990 nedošlo, prosadilo hnutí možnost uvést v censu moravskou a slezskou národnost, aby se posléze mohlo na výsledky sčítání odvolávat. V SLDB 1991 se přihlásilo k moravské národnosti zhruba 1 362 000 osob a k slezské národnosti přibližně 44 000 lidí (slezanství se uplatňuje daleko více v sousedním Polsku, kde se

¹²¹ Snaha autorů přispět k pochopení mechanismů „tvorby a fungování regionální identity obyvatel obecně“ (Šerý – Šimáček 2013: 393) pomocí výzkumu hranic je inovátorská a zejména rozvoj metodologie ve výzkumu hranic je potřeba ocenit, avšak tito výzkumníci prakticky nediskutují různé dimenze regionální identity a navíc směřují identitu Jesenicka s identitou Slezska a identitu Valašskokloboucka s identitou Valašska. I proto je jejich úsilí do značné míry odsouzeno k nezdaru. Jako další problematický bod jejich práce může být viděna mimo jiné skutečnost, že se příliš nesnaží vysvětlit, proč lidé vnímají hranici tam, kde ji zakreslili (nestudují instituce reprodukcující regiony), nýbrž jim jde „pouze“ o delimitaci.

¹²² Přestože v jiném textu Šerého (2014b) vycházejícím rovněž z obou dotazníkových šetření není řešena „zemská otázka“, pro úplnost pokládám za užitečné zmínit hlavní výsledky i z tohoto příspěvku. V rámci zmíněných výzkumů byly respondentům položeny také otázky ohledně jejich identifikace s regionem (např. dotaz na patriotismus, který autor chápe jako hrdost na region, či otázka na to, zda dotazovaný někdy uvažoval o přestěhování se jinam). Ukázalo se, že obyvatelé Valašskokloboucka se ztotožňují se svým regionem více než obyvatelé Jesenicka, neboť více deklarují hrdost na region a také jejich chuť opustit region je nižší.

¹²³ Je však otázkou, jak byly formulovány dotazy na respondenty – například zda se autor ptal na „region“, či konkrétně na „Jesenicko“, resp. „Valašskokloboucko“. Pod pojmem „region“ si totiž mohl představit každý něco úplně jiného.

¹²⁴ V případě Moravy a Slezska však pravděpodobně nelze (alespoň prozatím) hovořit o nacionalismu v pravém slova smyslu.

nachází většina území Slezska). Fakt, že byla moravská národnost deklarována nejvíce v okolí Brna, poukazuje na skutečnost, že právě zde byla tato národnost konstruována. Rovněž to souviselo s ambicí Brna stát se zemským hlavním městem¹²⁵. Podobná situace byla zaznamenána v případě slezské národnosti, která byla deklarována zejména v okolí bývalé zemské metropole Opavy. V následujících letech se nicméně podpora obnovy zemského zřízení a s tím i podpora stran majících tento bod v programu zmenšovala. Mělo na to velký vliv rozdělení Československa, panovala totiž obava z možného dalšího dělení státu (viz kapitola 7). Avšak jako i jiné sociální konstrukty, moravská a slezská národnost přetrvaly i v podmínkách s úplně jiným kontextem. Přes výrazný pokles v roce 2001 se v posledním censu v roce 2011 přihlásilo pouze k moravské národnosti 521 801 lidí (v kombinacích s ostatními národnostmi pak 627 613 osob) a samostatně k národnosti slezské 12 214 osob (v kombinacích s ostatními národnostmi to bylo 21 556 lidí) (ČSÚ 2011).

O výzkumu autorů Toušek – Šich – Vašíček (1990, 1991) zjišťujícím názory 1 148 lidí na hranici Čech a Moravy v kontextu možné obnovy zemského zřízení, resp. názory na preferovanou zemskou příslušnost po možné administrativní reformě, již bylo pojednáno v kapitole 4.3.1. Na tomto místě je důležité doplnit, že citovaný výzkum doložil existenci Moravy, Čech a jejich vzájemné hranice v myslích lidí bydlících v česko-moravském pohraničí. Podobně i několik diplomových prací z následujících let demonstruje existenci těchto dvou historických zemí a jejich hranice. Vančura (1995) jednak zhodnotil výzkum Touška a jeho kolegů, jednak si všiml deklarované moravské národnosti v SLDB 1991 a také volebních výsledků HSD-SMS. Provedl rovněž dotazníkové šetření, v němž zjišťoval názor 150 osob na česko-moravskou hranici jako předchozí výzkumníci, avšak pouze ve Svitavách, Moravské Třebové a Dačicích. Pouze Dačickem se zabývala Svobodová (2012), která se v návaznosti na předešlé výzkumy ptala 220 lidí na preferovanou zemskou příslušnost, ale také na jejich národnost. Výhodou této práce je, že již bylo možné provést analýzu deklarované národnosti i podle třech censů (1991, 2001, 2011). Nezávisle na předchozích výzkumech a také nezávisle na sobě zkoumali mj. vnímání česko-moravské hranice Chalupa (2015) a Marek (2015). Chalupa (2015) analyzoval voličskou podporu promoravských stran z let 1990 a 2006 a deklarovanou národnost ve třech SLDB (1991, 2001, 2011) – obojí v okresech, jimiž prochází česko-moravská hranice či které leží do vzdálenosti 10 km od ní. Došel tím mj. k závěru, že se zkoumaná hranice odráží ve voličské podpoře promoravských stran i v deklarované moravské národnosti. Dále tento autor uskutečnil šetření s celkem 109 obyvateli dvou kvalitativně odlišných moravských obcí (Rovečné a Český Rudolec), přičemž se jich ptal mj. na jejich regionální vědomí a také po nich chtěl zakreslit do slepé mapy ČR hraniční čáru mezi Čechami a Moravou (resp. zemí Moravskoslezskou) platnou ke konci roku 1948. Poněkud odlišně jsem postupoval ve své diplomové práci (Marek 2015), kdy jsem požádal 240 respondentů o zakreslení česko-moravské hranice do slepé mapy přilehlého regionu (pomezí tří okresů v severní části této zemské hranice) tam, kde ji tyto lidé vnímají v současnosti. Z mentálních map, ale i z odpovědí na řadu otázek včetně těch na regionální vědomí lidí (tedy i dotazů na národnost porovnávaných s daty ze tří SLDB) vyplývá, že dodnes Čechy, Morava i jejich hranice v myslích obyvatel česko-moravského pohraničí existují, přestože u mnohých ne v poloze z konce roku 1948 (resp. z roku 1928). Následně územně správní reformy totiž způsobily transformaci identit těchto regionů – řada lidí dnes vnímá česko-moravskou hranici na hranici krajů (viz níže), a kraje tak můžeme označit za nejvýznamnější instituce („megainstituce“) reprodukuující české země.

Deklaraci moravské a slezské národnosti používají za důkaz existence českých zemí v podstatě i jiní autoři. Například Řehák (2000) uvažoval o krajích nesoucích v roce 2000 ve svých názvech pouze jména krajských měst (k přejmenování některých z nich však došlo záhy poté – viz kapitola 7) jako o projevu absence regionální (zemské) identity. O té ale, jak sám poznamenává, nemůže být řeč vzhledem k deklaraci moravské a slezské národnosti v SLDB. Autor si tedy všiml možnosti pohlížet na země prizmatem regionální identity¹²⁶. Podobně jako Řehák, také Vaishar –

¹²⁵ Zajímavé také je, že podobné prostorové rozložení (Brno a jeho okolí) jako největší podíly Moravanů v SLDB 1991 vykazovala rovněž voličská podpora HSD-SMS (Daněk 1993).

¹²⁶ Zároveň se Řehák (2000: 293) pozastavoval nad skutečností, „že zatímco zemské znaky máme již zakomponovány ve velkém státním znaku, bude značné úsilí věnováno probouzení regionální identity krajských

Zapletalová (2016) konstatují i na základě výsledků ze SLDB, že identita českých zemí přetrvává. Při popisu různých rozdílů mezi Čechami a Moravou obecně konstatují, že „centra historických regionů jsou jasná, zatímco hraniční linie je rozostřená“ (Vaishar – Zapletalová 2016: 20). To dle autorů platí i pro české země, což se pokoušejí tito výzkumníci demonstrovat komparací deklarované národnosti mezi lety 1991 a 2011 ve 199 obcích podél česko-moravské hranice, dále na základě zařazení vybraných měst 49 respondenty do Čech, či na Moravu, a také porovnáním hranic 27 dobrovolných svazků obcí na česko-moravském pomezí s hranicemi administrativními a historickými. Vaishar – Zapletalová (2016) rovněž diskutují možné postavení českých zemí v rámci Evropy regionů, přičemž poznamenávají, že promoravské politické strany většinou podporují evropskou integraci. Zároveň si ale autoři uvědomují, že bez odpovídajícího územně správního členění je takové postavení historických zemí těžko představitelné. Po sametové revoluci byla sice otázka administrativní reformy a potenciální obnovy zemského zřízení široce diskutována, avšak nakonec bylo v roce 1997 (s účinností od 1. 1. 2000) rozhodnuto o vzniku krajů (viz kapitola 7). Nicméně ještě dekádu poté psal Wokoun (2008b: 77), že „při respektování reálné regionální struktury ČR se nabízí vytvořit ještě jeden samosprávný stupeň, tedy země“. Jimi by dle tohoto autora mohly být tři „zemské samosprávné svazky“: Pražský, Český a Moravskoslezský, které by zároveň korespondovaly se soustavou statistických regionů NUTS, s nimiž pracuje EU. Otázku českých NUTS regionů a jejich nesrovnatelnost se statistickými regiony ostatních unijních států diskutoval v mnohých svých pracích výše citovaný Řehák, avšak prakticky bez odezvy ostatních geografů. Také Řehák tedy tímto způsobem uvažoval o „evropské budoucnosti“ (nejen) Moravy, přičemž si byl vědom, že „důležitou vlastností západoevropské regionální soustavy NUTS je i maximální vstřícnost k existenci takových území, která mají solidní historický základ a která bych s ohledem na naše reálie nejspíše označil za historické země. Tato skutečnost totiž bezprostředně souvisí s existencí a motivační funkcí regionální identity“ (Řehák 2000: 290).

Dokladem existence Moravy a Slezska (ale *de facto* i Čech, vůči nimž se mnozí vymezují) je také odpor některých lidí k jednoslovnému názvu České republiky. Lze se setkat s míněním, že „Morava a Slezsko není žádné Česko“. Podobný názor zastával na akademické půdě již několikrát citovaný brněnský geograf Stanislav Řehák¹²⁷ – název jednoho z jeho diskusních příspěvků „Česko? Chaos a skepse...“ (Řehák 2004) je výmluvný. Spor o název státu úzce souvisí s moravským regionalismem. A je to právě moravanství¹²⁸, jež lze pokládat za nejsilnější regionalistické hnutí v České republice. Vedle výsledků ze třech posledních censů (1991, 2001,

---

útvárů, jejichž vznik byl přímo či nepřímo spojován s ignorováním identity zemské“. Řeháka lze označit za odpůrce krajů z roku 2000 (viz níže v textu). Ve svých pozdějších pracích favorizoval spíše větší kraje, podobné těm, které vznikly v roce 1960, neboť ty by velikostně více odpovídaly evropským regionům NUTS 2 a země by zároveň mohly tvořit úroveň NUTS 1 (např. Řehák 2000, 2004, 2007). Naopak krajů z roku 2000 se zastával kupříkladu Chromý, který v nich viděl mj. šanci na vzájemnou spolupráci problémových regionů (např. Chromý 1999, 2004).

¹²⁷ O jednoslovném názvu České republiky je v literatuře poměrně rozsáhlá debata. Řešení dané problematiky ale není cílem této rigorózní práce. Pokládám však za nutné zmínit, že na straně odpůrců názvu „Česko“ byl především citovaný Řehák, který se ve svých pracích netajil osobními antipatiemi vůči tomuto pojmu a který upozorňoval na problematiku adjektiva „český“, jež odkazuje k Čechům i k Česku. Chromý (1998: 98) považuje právě toto přídavné jméno za „pomyslnou červenou nit“ a s odkazem na jazykovědce tvrdí, že v užším významu je adjektivum „český“ odvozeno od slova „Čechy“, zatímco v širším významu od slova „Čech“, a tedy pokud je Česko „vnímáno v širším slova smyslu, není na závalu a nemělo by se dotýkat ani moravské identity“. S tímto tvrzením se ale nelze ztotožnit, neboť existují lidé necítící se být Čechy, nýbrž pouze Moravany (či Slezany). V této souvislosti (ale také z toho důvodu, že někteří lidé vnímají „Česko“ a „Čechy“ jako synonyma – viz např. Řehák 2004, 2007) lze tedy předpokládat pokračování diskuze o jednoslovném názvu České republiky (v tomto ohledu je problematickým také anglický ekvivalent pojmu „Česko“, tedy „Czechia“). Velmi rozumným argumentem zastánců termínu „Česko“ je nicméně skutečnost, že díky zavedení tohoto pojmu nebude dále docházet ke ztotožňování (k záměně) České republiky s Čechami (např. Jeleček – Chromý 1997, Chromý 1998, Vaishar 2004).

¹²⁸ Pojmem „moravanství“ lze označit nepolitický moravský regionalismus. Politický moravský regionalismus je pak možno nazvat moravismem. Tento pojem však může být některými lidmi vnímán jako pejorativní (např. Pernes 1996), a proto se při popisu moravistických politických stran zdá být vhodnějším označením spojený „promoravské (politické) strany“. Termín „moravismus“ navíc může nést i zcela odlišný význam – „moravský jazykový prvek“ (ÚJČ 2011).

2011), kdy největší počet lidí deklaroval sounáležitost právě s Moravou¹²⁹, to lze nepřímou doložit také například textem Wokouna (2008b: 72), v němž se píše, že na území Česka můžeme hovořit „o existenci určitých regionálních (zemských) komunit. Silněji je vyvinuta zemská komunita a identifikace se zemí na Moravě“. Moravanství a moravismus nejsou v geografické literatuře příliš diskutovány, jednou z výjimek je kupříkladu text pražského geografa Pavla Chromého (2004: 68), v němž autor o politické variantě moravského regionalismu mj. píše: „Moravismus *de facto* vyklidil vrcholné politické kolbiště a převážně ‚přežívá‘ v lokálních poměrech brněnského centra a v ‚Čechy anektovaných‘ územích (např. na Dačicku)“. To mimochodem poukazuje na skutečnost, že součástí moravismu (ale i moravanství) je rezistenční identita (viz kapitoly 3.2 a 5.2). V případě Dačicka a Slavonicka pak Chromý (2003a: 172) zmiňuje „poněkud ‚schizofrenní‘ identitární situac[i]“¹³⁰, kdy část obyvatel se cítí být Jihočechy, zatímco jiní se identifikují s Moravou. To lze do jisté míry vysvětlit skutečností, že Morava je preferována „domorodým“ obyvatelstvem, zatímco jihočeská identita lidmi, kteří přišli do regionu v rámci dosídlení po druhé světové válce či později (Řehák 1988, Chromý 1999, 2003a, 2004, Vaishar 2004, Chromý – Kučerová – Kučera 2009). Regiony, které přišly o nositele identity (v tomto případě v důsledku poválečného vysídlení), nazývá Chromý (2003a: 172) „regiony se ‚ztracenou‘ identitou“. Jak ale autor dodává, identita těchto regionů může nadále přežívat mimo dané území (v myslích vysídlenců a jejich potomků).

Důležité je explicitně uvést, že „zemská otázka“ je tématem nadále aktuálním. To si však uvědomují pouze někteří. Již před sametovou revolucí, těsně před tím, než se vzedmula nová vlna moravanství, na toto upozorňoval při studiu integrace na česko-moravském pomezí Řehák (1988: 209): „v současné české geografii bohužel zřejmě již zakotvil názor, že vše, co souvisí s někdejší existencí jednotlivých českých zemí (Čechy, Morava, naše část Slezska), je z hlediska soudobé problematiky již sterilní a má své oprávnění výlučně na poli historické geografie. Svědčí o tom [...] trvalá absence této tematiky přinejmenším v naší sociální a ekonomické geografii“. Nejen práce citované výše dokládají, že je „zemská otázka“ stále aktuální. S pojmy „Čechy“, „Morava“, „Slezsko“, „historické země“ či „české země“ se setkáváme dennodenně, výzkumy daných regionů, jejich hranic a identit se však až na výjimky (viz výše) nerealizují. Potřebu studovat české země, zejména pohledem nové regionální geografie, si uvědomují i jiní autoři (byť novou regionální geografii obvykle výslovně nezmiňují). Chromý (2004) pokládá problematiku českých zemí za aktuální a vyžadující větší pozornost zejména v souvislosti s regionální identitou a jejími projevy, jako je moravanství, moravismus, moravský nacionalismus či zemský patriotismus. Vaishar (2004) zase za legitimní otázku pokládá delimitaci zemských hranic, přičemž uvádí dvě možnosti: jednak lze země vymezit historickou hranicí, jednak pomocí mentálních map. Řehák (2007) souhlasí, že u území se ztracenou administrativní funkcí jsou dvě možnosti vymezení jejich hranic (využití posledně platné hranice a studium percepce) a dodává, že u regionů bez jasné hranice, jako jsou například etnografické regiony, je na místě právě výzkum vnímání. Vaishar – Zapletalová (2016) pak ještě dodávají, že regiony po ztrátě administrativní funkce ztrácejí přesné ohrazení, nicméně často jsou jejich hranice ztotožňovány s hranicemi administrativními. To dokládá výzkum v severní části česko-moravského pomezí, kde sice lidé zemskou hranici vnímají, ale často právě na hranicích krajů (viz výše), které na mnoha místech zemskou hranici nerespektují (Marek 2015). V případě českých zemí lze tedy za aktuální a nosnou pokládat problematiku regionální (zemské) identity a jejích projevů, ale také otázku zemských hranic. S tím úzce souvisí téma vzniku, reprodukce, transformace a zániku regionu, potažmo procesy institucionalizace a deinstitutionalizace.

Jak bylo uvedeno v předchozích kapitolách, v literatuře lze nalézt řadu otevřených otázek týkajících se konceptu regionu pohledem nové regionální geografie. Vzhledem k tomu, že téměř

¹²⁹ Je však otázné, do jaké míry je možné tyto lidi považovat za „členy“ moravského regionalismu. Vzhledem k tomu, že existuje řada definic pojmu „regionalismus“ (viz kapitola 3.1), jasnou odpověď lze formulovat jen stěží. Z jistého úhlu pohledu je však možné tvrdit, že na moravanství se podílejí všichni tito lidé (vedle množství dalších, kteří neměli potřebu vyplňovat do sčítacích archů moravskou národnost).

¹³⁰ Obdobná situace („schizofrenní region“) byla zjištěna výzkumem podél česko-moravské hranice v její severní části (Marek 2015). Viz též poznámka pod čarou č. 172.

opomíjenou problematikou je zánik a (ne)existence regionu (viz kapitola 5.1), je značná část předložené rigorózní práce, včetně dvou empirických sond, zaměřena právě na tyto otázky. Velmi vhodnými regiony pro výzkum tohoto tématu jsou české země, které měly v minulosti administrativní status, a tedy i přesně stanovené, *de iure* platné hranice (viz kapitola 5.1 a 8). Zároveň jde o regiony, kde je možné pozorovat regionalismus (zejména na Moravě, méně i ve Slezsku), tudíž deinstitucionalizace českých zemí je úzce spojena i s tímto fenoménem. Navíc jsou to právě české země, kterým je (nejen) představiteli nové regionální geografie věnováno relativně málo pozornosti. Mezi hlavní cíle této práce proto patří přispět k zaplnění obou zmíněných mezer – téměř nereflektované problematiky zániku a (ne)existence regionu a nepříliš řešené otázky regionální identity českých zemí.

Existenci Čech, Moravy a Slezska, ale i dalších sociálních konstruktů (jako jsou např. zemské hranice) bylo možné vysvětlit v teoretické rovině pomocí sociálního konstruktivismu – tyto sociální jevy existují do té doby, dokud jsou ve vědomí lidí. To bylo v případě českých zemí a jejich hranic doloženo mnohými geografy s využitím různých dat. Pouze na empirických datech pak závisí naše poznání toho, proč jsou někteří lidé přesvědčeni či proč vnímají, že již konkrétní regiony a jejich hranice neexistují. Lze se pouze domnívat, že to souvisí se ztrátou administrativního statusu, přičemž dotčené regiony (a jejich hranice) začaly být zároveň označovány adjektivy odkazujícími k minulosti (viz předchozí kapitola). První výzkumná otázka je zaměřena na potvrzení, či vyvrácení této hypotézy: (1) Došlo u některých lidí k přesvědčení o neexistenci Čech, Moravy, Slezska a zemských hranic se zánikem jejich administrativní funkce a jsou od té doby tyto regiony a hranice popisovány přídavnými jmény odkazujícími k minulosti? Dále byla v předchozí kapitole formulována hypotéza, že v případě regionů, které podle některých lidí existují, zatímco podle jiných již nikoli, se může tento rozpor projevit v rezistenční identitě, jež se manifestuje v regionalismu. Druhá výzkumná otázka tedy zní: (2) Lze se v případě moravanství¹³¹ setkat s rezistenční identitou čerpající ze skutečnosti, že jsou Morava a její hranice některými lidmi považovány za neexistující? Před zodpovězením obou výzkumných otázek je nutné stručně okomentovat vývoj územně správního členění českých zemí za posledních sto let (viz kapitola 7). Dále je potřeba osvětlit použité metody (viz kapitola 8).

---

¹³¹ Nepolitický moravský regionalismus byl zvolen z tohoto důvodu, že zahrnuje množství rozmanitých aktivit, což v případě politického regionalismu logicky tolik neplatí.

7 ÚZEMNĚ SPRÁVNÍ ČLENĚNÍ ČESKÝCH ZEMÍ PO ROCE 1918

Územně správní členění českých zemí je popisováno v mnohých publikacích (např. Jeleček – Chromý 1997, Siwek – Kaňok 2000a, 2000b, Hledíková – Janák – Dobeš 2005, Semotanová 2006, Jeleček 2008), přičemž smyslem administrativních změn se zabývají ve větší míře pouze někteří autoři (např. Burda 2014, Daniel 2017). Historie českých zemí sahá do středověku, avšak pro tuto rigorózní práci je podstatné se zabývat vývojem Čech, Moravy a (Českého) Slezska zejména v posledních sto letech. Po vzniku Československa bylo snahou sjednotit správu na celém území státu¹³², k čemuž mělo dojít *zákonem č. 126/1920 Sb.* Tzv. župní zákon, který do jisté míry připravoval půdu pro zrušení zemského zřízení (Burda 2014), se však v českých zemích neujal, a proto byl přijat *zákon č. 125/1927 Sb.*, na jehož základě došlo od 1. 12. 1928 mj. ke sloučení Moravy a Slezska v zemi Moravskoslezskou¹³³. Tím byly *de iure* zrušeny nejen Morava a Slezsko jakožto administrativní jednotky, ale i česko-moravská hranice a hranice moravsko-slezská (od roku 1928 existovala *de iure* hranice česko-moravskoslezská). Je tedy možné, že se v myslích některých lidí staly tyto země a jejich hranice již neexistujícími. Nicméně vznikem regionu, v jehož názvu se odrážela pojmenování obou sloučených zemí, došlo ve shodě s Paasiho (1986) teorií institucionalizace regionů (viz kapitola 3.1) k (re)institucionalizaci (obnově – viz kapitola 5.1) těchto zemí, jež spolu se svými hranicemi i díky tomu *de facto* přetrvaly nadále (byť rok 1928 je často uváděn jako klíčový milník pro moravsko-slezskou hranici). Jak bylo totiž uvedeno v kapitole 3.1, Paasi (1986, 2002b, 2009b) konstatuje, že regiony nemusejí být nutně svázány s jedním určitým měřítkem. To ostatně dokumentují kupříkladu výsledky výzkumu percepce česko-moravské hranice v její severní části (Marek 2015), kdy například Moravská Třebová či Východočeský kraj významně reprodukuje Moravu, resp. Čechy. Je možné tvrdit, že regiony na různých řádovostních úrovních se mohou vzájemně (zejména díky toponymům) reprodukovat. Reprodukovat kupříkladu Moravu však samozřejmě nemusí pouze regiony či toponyma, ale i mnohé další instituce a různí aktéři (viz kapitola 9.1).

Specifická situace, která však neměla dlouhého trvání, nastala v období okupace Československa nacistickým Německem. Po odtržení pohraničí a následně i Slovenska vznikl na zbytku území Protektorát Čechy a Morava (Hledíková – Janák – Dobeš 2005, Burda 2014). Tím došlo znovu k významné (re)institucionalizaci Čech a Moravy – Morava (nikoli však Slezsko) získala opět právní status, čímž nemohlo být pochyb o její existenci¹³⁴. Na několik let byla *de iure* obnovena také česko-moravská hranice, i když na základě *vládního nařízení č. 388/1940 Sb.* byl její průběh pozměněn. Situace byla navracena ke stavu ze září 1938 *dekretem presidenta republiky č. 121/1945 Sb.* Dosud poslední tečku za vývojem českých zemí (země České a země Moravskoslezské) coby územně správních jednotek učinil *zákon č. 280/1948 Sb.*, který od 1. 1. 1949 zavedl místo zemí kraje. V oddíle 6 tohoto zákona s příznačným názvem „Likvidace zemí a zemských národních výborů“ se píše: „Země Česká a Moravskoslezská jako svazky lidové správy zanikají uplynutím dne 31. prosince 1948“ (zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení: § 39). Došlo tedy *de iure* ke zrušení administrativního statusu českých zemí, a tudíž k významné deinstitucionalizaci těchto regionů, což mohlo ovlivnit jejich percepci – někteří lidé mohli nabýt přesvědčení, že již Čechy, Morava, Slezsko a zejména země Moravskoslezská a spolu s nimi

¹³² V českých zemích byl totiž přejet systém platný v Předlitavsku (v rakouské části monarchie), zatímco na území Slovenska a Podkarpatské Rusi systém, který platil v Zalitavsku (v uherské části monarchie). Územní správa se přitom v obou systémech lišila (Burda 2014).

¹³³ Nešlo o první amalgamací Moravy a Slezska, neboť k té došlo již v roce 1782 (Hledíková – Janák – Dobeš 2005). Druhé sloučení Moravy se Slezskem mělo podle citovaného zákona nabýt účinnosti původně již k 1. 7. 1928. Jak ale uvádí například Burda (2014), termín byl dodržen pouze na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. V českých zemích začal platit až od začátku prosince téhož roku. Pokud jde o důvod sloučení Moravy se Slezskem v roce 1928, tím byla kupříkladu podle Jelečka (2008) národnostní otázka, neboť Slezsko bylo z velké části obýváno Němci.

¹³⁴ Dalo by se dokonce uvažovat o tom, že v období Protektorátu Čechy a Morava měla Morava důležitější postavení než v době Československa (zejména po roce 1928, kdy vznikla země Moravskoslezská), neboť byl její název obsažen v pojmenování „státu“. Nicméně Protektorát Čechy a Morava byl spíše okupovaným územím než suverénním státem.

zemské hranice neexistují. Území českých zemí bylo rozděleno na 13 krajů pojmenovaných po krajských městech. Čechy, Morava a Slezsko tedy byly do jisté míry rozděleny na menší regiony, avšak nedůsledně. Došlo sice k dělbě administrativní vrstvy (a následně i dalších vrstev) země České a země Moravskoslezské mezi nově vytvořené kraje, avšak dodnes si české země udržely řadu jiných vrstev s rozličnými funkcemi a významy (které nebyly kraje s to převzít), a i díky nim jsou tak tyto regiony stále reprodukovány. Velký vliv na to měla zřejmě skutečnost, že nové regiony jednak neodkazovaly svými názvy k regionům starým a jednak nerespektovaly jejich hranice. Nejvíce byla nerespektována zemská hranice česko-moravská (či česko-moravskoslezská), která v oblasti Českomoravské vrchoviny dělila nově vzniklý Jihlavský kraj téměř v půli (např. Semotanová 2006, 2013). Když po roce 1946 začaly přípravy nového územně správního členění, ve hře byly různé varianty. Komunistická strana prosazovala obnovu krajského zřízení (kraje byly v českých zemích zrušeny v roce 1868), neboť v krajích viděla mimo jiné modernější regiony oproti zemím odkazujícím na staré pořádky. Po nástupu komunistického režimu v únoru 1948 bylo zřejmé, že nové krajské zřízení bude nástrojem centralizace státní moci motivované zejména politickými důvody (Hledíková – Janák – Dobeš 2005, Burda 2014, Daniel 2017).

Po pouhých 11 letech byla uskutečněna nová administrativní reforma. V roce 1960 „již v důsledku vítězství socialismu nemusel být na politické důvody brán zřetel a nové vymezení krajů se mělo podřídit především hospodářským potřebám nové, socialistické společnosti“ (Daniel 2017: 49). Kraje z roku 1949 již „nevyhovoval[y] potřebám centrálně plánovaného hospodářství“ (Burda 2014: 85), a proto byly na základě *zákona č. 36/1960 Sb.* nahrazeny novými, většími krají¹³⁵. Sedm krajů vzniklých roku 1960 na území dnešního Česka (hlavní město Praha bylo osmou územní jednotkou se zvláštním statutem) je ve vztahu k českým zemím významných tím, že všechny tyto regiony nesou ve svém názvu pojmenování historických zemí – Čech, či Moravy. Stalo se tak poprvé v české historii, kdy byly kraje pojmenovány podle země, v níž krajské město (převážně) leží. S ohledem na Paasiho (1986) teorii lze tedy konstatovat, že došlo k významné (re)institucionalizaci zmíněných dvou zemí. Pouze (České) Slezsko se neobjevilo v názvu žádného z krajů – celé jeho území se ocitlo v Severomoravském kraji. Významně (re)institucionalizovány byly zejména části zemí, neboť jak plyne kupříkladu z textu Čekala (2003) a Chromého (2003b) či z výzkumu Marka (2015), kraje mohou být některými lidmi ztotožňovány právě s částmi zemí (např. Jihočeský kraj s jižními Čechami či Východočeský kraj s východními Čechami). Lze tedy tvrdit, že v myslích některých lidí se staly části zemí díky krajům z roku 1960 přesně ohraničenými¹³⁶. Problematické ale je, že krajské hranice ani tentokrát nerespektovaly hranice zemí, přičemž kvůli toponymům vznikly regiony se „schizofrenní“ regionální (zemskou) identitou – na Dačicku, Svitavsku, ale i Jihlavsku (viz kapitola 6). Někteří lidé proto uvedené ztotožňování odmítají, neboť si jsou vědomi, že například Jihočeský kraj zahrnuje i moravské Dačicko (např. Vaishar 2004). Třetí skupinu pak tvoří lidé, kteří sice například pro území Východočeského kraje použijí označení východní Čechy, nevnímají však, že by součástí těchto východních Čech nemohla být i Morava – východní Čechy a Morava se podle nich nevyklučují (např. Marek 2015, ale i mé dosud nepublikované výzkumy), zatímco podle jedinců z předchozích dvou skupin zpravidla výlučně jsou. V každém případě lze konstatovat, že na základě (re)institucionalizace částí zemí byly významně (re)institucionalizovány celé země – pro mnohé lidi jsou například Čechy skladebné z východních, jižních, západních, severních a středních Čech, resp. když se řekne kupříkladu „jižní Čechy“, vnímají pod tímto pojmem část Čech¹³⁷. Jestliže tedy byly české země

¹³⁵ Tento zákon nabyl účinnosti dnem vyhlášení, tj. 9. 4. 1960, a na jeho základě vznikly také nové, větší okresy. Podle paragrafu 18 měla územní organizace národních výborů vstoupit v platnost nejpozději od 1. 7. 1960. *Zákon č. 65/1960 Sb.* o národních výborech byl přijat 25. 5. 1960 a účinností nabyl od 12. 6. 1960.

¹³⁶ Pojmy označující části zemí (např. jižní Čechy či severní Morava) byly sice používány dávno před rokem 1960 (jak dokládají mj. mnohé analyzované články z časopisu *Geografie*, resp. z jeho předchůdců – viz kapitola 8), ale ohraničení těchto regionů bylo zřejmě vždy vágní, tedy daleko více rozostřené než po roce 1960. Samozřejmě i před zmíněným rokem mohli někteří lidé vnímat části zemí díky tehdejších administrativním hranicím, avšak s kraji nesoucími pojmenování zemí ve svých názvech je vnímání částí zemí podle krajských hranic daleko více pravděpodobné.

¹³⁷ Homogenní region (založený na toponymech) se tedy může velmi výrazně otisknout do percepčních regionů lidí. V kapitole 4.4, ale bylo uvedeno, že při tvorbě subjektivních obrazů regionu se mohou kromě regionů

v roce 1960 silně (re)institucionalizovány, nelze souhlasit například s Pernesem (1996: 15), který píše, že „noví mocipáni dělali všechno možné, aby z myslí lidí dostali povědomí historických souvislostí, aby národ zapomněl, že tu po tisíciletí existovala nejen země Moravská, ale také země Česká a země Slezská“.

Po pádu komunistického režimu bylo široce diskutováno nové územně správní členění republiky a jednou z logických variant byl návrat k zemskému zřízení¹³⁸. *Zákonem České národní rady č. 425/1990 Sb.* byly roku 1990 zrušeny krajské národní výbory, nicméně kraje jako územní jednotky přetrvaly pro výkon některých agend (viz např. Řehák 2007, Burda 2014), a v Ústavě České republiky přijaté 16. 12. 1992 bylo uvedeno, že „vyššími územními samosprávnými celky jsou země nebo kraje“ (ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky: Čl. 99). Promoravské politické strany hájící obnovu zemí měly zpočátku velký úspěch (viz kapitola 6), avšak rozpad Československa vyvolal obavy z další možné dezintegrace státu. To se promítlo v poklesu podpory myšlenky zemského zřízení a také v poklesu volební podpory těchto stran (od roku 1996 nejsou zastoupeny v českém parlamentu) – země proto (ale i z důvodu jejich malého počtu v malém státě) obnoveny nebyly (Daněk 1993, 2002, Perlín 2009, Siwek – Kaňok 2000b, Burda 2014). Místo toho bylo na základě *ústavního zákona č. 347/1997 Sb.* z roku 1997 s účinností od 1. 1. 2000 zavedeno 13 krajů (14. územní jednotkou je hlavní město Praha). Tyto kraje jsou menší než kraje z roku 1960, ale přibližně srovnatelné s kraji z roku 1949, přičemž i sídla krajských měst se shodují. Pokud jde o vztah nových krajů k českým zemím, původně byly tyto vyšší územní samosprávné celky pojmenovány, až na jednu výjimku (Středočeský kraj), po krajských městech (i v tomto se tedy velmi podobaly krajům z roku 1949), v čemž viděli někteří (např. Řehák 2000, Jeleček 2008) projev absence regionální (zemské) identity (viz kapitola 6). Již v květnu 2001 však byly *ústavním zákonem č. 176/2001 Sb.* změněny názvy tří krajů, aby reflektovaly zemskou identitu. Budějovický kraj byl přejmenován na Jihočeský kraj, Brněnský kraj na Jihomoravský kraj a Ostravský kraj na Moravskoslezský kraj (na základě téhož zákona došlo ještě k přejmenování Jihlavského kraje na Vysočinu). Díky názvům čtyř současných krajů tedy byly ve shodě s Paasiho (1986) teorií české země (nyní i Slezsko) významně (re)institucionalizovány. Také znaky krajů (a to dokonce všech krajů) vedly k (re)institucionalizaci českých zemí, neboť odkazují k zemím, na jejichž území se tyto regiony rozkládají (např. Chromý 2003s, Řehák 2007). V tomto ohledu je nejproblematictější¹³⁹ Jihočeský kraj, jehož název i znak odkazují pouze k identitě Čech, přitom kraj zahrnuje i moravské Dačicko. Ani kraje z roku 2000 tedy nerespektují zemské hranice. Problematické navíc je, že ve vztahu k zemské hranici Čech a Moravy kombinují sporné body obou předešlých administrativních členění – současný Kraj Vysočina je podobně jako Jihlavský kraj z roku 1949 rozetnut touto zemskou hranicí téměř v půli (viz výše) a kraje Jihočeský a Pardubický byly (podobně jako ostatní kraje) sestaveny z okresů z roku 1960, jež výrazně (samozřejmě spolu s kraji z roku 1960) nerespektovaly a nerespektují zemskou hranici na Dačicku a Svitavsku. Kraje tedy významně reprodukovávají české země, ale kvůli nesouladu krajských a zemských hranic je identita Čech, Moravy i Slezska (zejména v pohraničních oblastech) transformována.

---

homogenních uplatňovat i regiony funkční. Na základě dosud nepublikovaného výzkumu mohu konstatovat, že někteří lidé vnímali české země i mezi lety 1949 a 1960 díky krajům, tedy pouze na základě funkčních regionů, neboť, jak bylo uvedeno výše, kraje z roku 1949 nenesly ve svých názvech pojmenování zemí, ale pouze krajských měst (nelze tedy hovořit o homogenním regionu ve vztahu k českým zemím).

¹³⁸ Také v jiných státech tzv. východního bloku probíhaly pod taktovkou komunistických režimů časté změny územně správních členění, při nichž z důvodu centralizace nebyly respektovány tradiční regiony. Kupříkladu v tzv. východním Německu (NDR) byly tradiční země rozděleny na 16 krajů a v Polsku došlo ke změně počtu vojvodství (např. Řehák 2000, Jordan 2001, Raagmaa 2002, Roth 2007, Burda 2014). Přestože „Česká národní rada i Federální shromáždění v roce 1990 odsoudily zrušení zemí a zavedení krajů v roce 1949 jako akt totalitní zvůle a porušení lidských práv občanů historických zemí Moravy, Slezska a Čech na samosprávu“ (Burda 2014: 93), ale i navzdory skutečnosti, že v některých státech se po pádu totalitních režimů situace vrátila ke stavu před zmíněnými reformami, na území dnešní České republiky k tomu nedošlo (viz níže v textu).

¹³⁹ „Problém“ je přítomen také v případě Jihomoravského kraje, jehož název i znak odkazují pouze k identitě Moravy, avšak součástí kraje je i malá vesnice Jobova Lhota (součást moravské obce Kněževy), která leží v Čechách (podle posledního *de iure* platného vymezení českých zemí). Zmíněná skutečnost (podobně jako v případě Jihočeského kraje) samozřejmě nemusí být mnohými lidmi vnímána jako problém. U jiných však může vyvolávat či posilovat rezistenční identitu (viz kapitoly 6 a 9.2.3).

8 METODY PRÁCE

Patří-li mezi cíle nejen této práce, ale i navazujících výzkumů zaplňovat mezery ve zkoumání a v poznání vývoje regionu a s tím souvisejících projevů (jako je regionalismus) a zároveň ve výzkumu regionální identity českých zemí, jež jsou velmi vhodnými územními jednotkami pro studium reprodukce, transformace a zániku regionu (viz kapitoly 5.1 a 6), logickým výzkumným designem (přístupem, strategií) je případová studie. Jak ale zmiňují někteří autoři (Hendl 2005, Sedláček 2007), případová studie nemusí být realizována pro testování hypotéz a rozvoj teorie, ale pouze kvůli případu samotnému – pro porozumění tomuto případu, pochopení propojenosti jeho jednotlivých částí a pro jeho poznání do velké hloubky. Objektem výzkumu (tedy případem) může být například podle Sedláčka (2007: 98) „osoba, skupina osob, procesy, události nebo instituce“. Chápeme-li region jako proces, je zřejmé, že i samotné pochopení kupříkladu Moravy, ale i moravanství by mohlo být cílem případové studie. Vzhledem k tomu, že jde o velmi komplexní sociální jevy, není pochopitelně možné v rámci jednoho výzkumu dojít k jejich zevrubnému poznání. Je možné, že to ani není v silách jednoho člověka, i kdyby se tématu věnoval celý život. Přesto se domnívám, že má smysl se na studium těchto sociálních jevů zaměřit a vytrvat v něm. Jenom tak mohou být odhaleny dosud skryté souvislosti¹⁴⁰ (viz též kapitola 5.1).

Jak bylo naznačeno v kapitole 5.1, prvním logickým krokem při výzkumu vývoje regionální identity Moravy či obecněji českých zemí je studium jejich zániku a (ne)existence. Avšak i tento případ je natolik široký, že jej lze v jedné práci jen stěží obsáhnout. Dílčí případové studie, které jsou součástí předložené rigorózní práce, jsou tak spíše jakýmsi empirickými sondami. Jejich primárním cílem není pochopení sociálních jevů, jako jsou české země, Morava či moravanství. Výzkumné otázky, na něž jsou pomocí těchto sond hledány odpovědi, byly formulovány ve vztahu k hypotézám souvisejícím s navrženou typologií regionů podle reflexe jejich (ne)existence (viz kapitola 5.3). Podle Hendl (2005) totiž můžeme pomocí případových studií jednak zpochybňovat určité teorie, jednak díky nim lze jiné teorie dokumentovat. Přestože jsou tedy výzkumné otázky zaměřeny na ověřování těchto hypotéz (a proto jde o otázky uzavřené), domnívám se, že výsledky z uvedených dílčích případových studií mohou být chápány i jako prvotní příspěvky do diskuze, co je to (v čem tkví) Morava a moravanství. Je však jasné, že jde o pouhý nástin. Oběma sociálním jevům je potřeba se podrobně věnovat v dalších výzkumech.

Pokud jde o výzkumný design případovou studii, ta má podle některých autorů (Hendl 2005, Sedláček 2007) velmi obecný charakter, a tak může využívat postupy i z jiných přístupů, jako jsou zakotvená teorie, biografie či etnografie. Hendl (2005: 120) u etnografického designu uvádí, že „výzkumník chce porozumět tomu, co se děje“. Předností etnografického (či obecně kvalitativního) výzkumu je přitom podle Nedbálkové (2007: 121) právě „možnost neustále ověřovat vzájemné porozumění, či neporozumění a dobírat se tak informací, které mají reálný podklad“. V případové studii jde obecně o podrobné zkoumání jednoho případu či několika málo případů v jeho (jejich) komplexitě, přičemž porozumění z toho plynoucí může vést k pochopení jednak jiných podobných případů, jednak složitých sociálních jevů. Tento výzkumný design pracuje jak s kvantitativními daty, tak i s daty kvalitativní povahy (Hendl 2005, Sedláček 2007) a jejich kombinací (smíšeným výzkumem) lze dospět „k zevrubnějšímu porozumění a vysvětlení předmětu zkoumání“ (Giddens 2013: 60). Pokud jde o zdroje a metody sběru dat, ty jsou v rámci případové studie prakticky neomezené – lze využít různé typy dotazování (rozhovorů či dotazníků), pozorování a analýz dokumentů (Hendl 2005, Sedláček 2007). Je tedy možné tvrdit, že design případové studie je velmi vhodný pro výzkumy v nové regionální geografii, neboť jak bylo uvedeno v kapitole 2.3, s touto nejnovější fází ve vývoji regionální geografie je spojena *de facto* neomezená paleta metod.

Co se týče odpovědí na první výzkumnou otázku, bylo potřeba analyzovat data z období kolem roku 1948, kdy české země ztratily územně správní funkci. Protože byl ale významným

---

¹⁴⁰ Domnívám se, že je daleko přínosnější pracovat stále s jedním a tím samým regionem (případně s několika málo regiony) a pomocí něho (nich) se snažit rozvíjet teorii, než teorii testovat pokaždé na jiných, *ad hoc* vytípaných regionech, jak se často děje. Bude tak totiž docházet i k hlubšímu poznání sledovaného regionu (regionů), což, jak bylo zmíněno, může být cílem případové studie samo o sobě.

milníkem také rok 1928, neboť rovněž sloučením Moravy se Slezskem mohla být ovlivněna vnímaná (ne)existenci těchto zemí a jejich hranic¹⁴¹, bylo potřeba zahrnout i data vztahující se časově k této události. Aby byla data konzistentní a aby pokrývala ideálně i určité období před oběma roky stejně tak jako určitou dobu po obou událostech, rozhodl jsem se analyzovat příspěvky časopisu vydávaného současnou Českou geografickou společností pod dnešním názvem Geografie¹⁴². Zprv je od roku 1895 vydáván nepřetržitě dodnes, zadruhé již kvůli jeho zaměření bylo možné předpokládat, že v něm bude více reflektován územně správní vývoj českých zemí než například v časopise biologickém. Využil jsem přitom dlouhé tradice tohoto časopisu a analyzoval jsem vybrané příspěvky ze všech dosud kompletně vydaných 123 ročníků (1895–2017).

Redukce byla nezbytná, neboť sečteme-li příspěvky, které za tuto dobu vyšly ve všech rubrikách kromě rubriky „Zprávy“¹⁴³, jejich počet překročí 2 400. V prvním kroku byly vybrány (na základě obsahů jednotlivých ročníků) příspěvky obsahující v názvu pojmy „Čechy“, „Morava“, „Slezsko“ či „země“ včetně částí zemí (např. „jižní Morava“) a včetně adjektiv¹⁴⁴ (např. „moravský“ či „jihomoravský“). Tímto došlo mj. k vyloučení cizojazyčných příspěvků. I množství takto vybraných příspěvků by však bylo velmi náročné na analýzu, proto byly v dalším kroku vyloučeny texty, které se netýkají řádovostní úrovně zemí (ať jednotlivých zemí nebo českých zemí jako celku) či jejich částí (kraje nesoucí ve svém názvu pojmenování zemí mohou být považovány za části zemí, tudíž i texty o nich byly analyzovány¹⁴⁵). V druhém kroku tedy byly vyloučeny z analýzy příspěvky zabývající se kupříkladu Moravským krasem či Moravskoslezskými Beskydami, přestože i v nich mohly být teoreticky nalezeny odpovědi na výzkumnou otázku. Do analýzy bylo naopak zahrnuto několik článků týkajících se dle názvu hranic a pohraničí, avšak muselo jít o příspěvky, jejichž text pojednával o řádovostní úrovni zemí. Těmito kroky bylo vybráno k analýze celkem 154 příspěvků lišících se co do rozsahu (od zhruba jedné strany až po několik desítek stran), i co se týče obsahu (jde prakticky o příspěvky ze všech geografických subdisciplín včetně například geografie historické). Je logické, že skladba článků v jednotlivých ročnících závisí nejen na odborném zájmu autorů, ale i na společensko-politické situaci. Pro některé roky proto bylo analyzováno hned několik příspěvků, zatímco pro jiné ani jeden. Vždy však v pěti po sobě jdoucích letech byl analyzován minimálně jeden příspěvek, zpravidla to ale bylo daleko více (v průměru bylo analyzováno šest příspěvků za pět let). Lze tedy tvrdit, že je vybranými články pokryto celé zkoumané období.

Následně jsem provedl kvalitativní analýzu obsahu 154 vybraných textů, přičemž jsem si vypisoval spojení reflektující (ne)existenci českých zemí a jejich hranic. Předpokládal jsem, že se v nich zrcadlí percepční regiony autorů těchto příspěvků. Termíny jako například „bývalý“ či „historický“ jsem konfrontoval se Slovníkem spisovného jazyka českého (ÚJČ 2011) pro potvrzení, že opravdu mohou odkazovat k minulosti. Jak se ale ukázalo, vztah mezi adjektivy

---

¹⁴¹ Sloučením finských obcí Seinäjoki, Nurmo a Ylistaro začali někteří lidé o obci Nurmo přemýšlet, jako by přestala existovat, neboť nová obec se jmenovala pouze Seinäjoki (viz kapitola 5.2). Přestože v případě amalgamace Moravy a Slezska vznikl region nesoucí ve svém názvu označení obou starých regionů (země Moravskoslezská), není vyloučeno, že podle některých lidí tyto dvě země v důsledku spojení zanikly.

¹⁴² Současný časopis Geografie (vycházející pod tímto titulem od roku 2010) měl sedm předchůdců s rozdílnými názvy: Sborník České společnosti zeměvědné (vycházel v letech 1895–1920), Sborník Československé společnosti zeměpisné (1921–1937 a 1945–1978), Sborník Česko-slovenské společnosti zeměpisné (1938), Sborník České společnosti zeměpisné (1939–1944), Sborník Československé geografické společnosti (1979–1991), Sborník České geografické společnosti (1992–1995) a Geografie – sborník České geografické společnosti (1996–2009).

¹⁴³ Příspěvky v rubrice „Zprávy“ nebyly do analýzy zahrnuty, neboť jejich rozsah je oproti ostatním příspěvkům zpravidla nepoměrně menší. Příspěvky všech ostatních rubrik se do analýzy dostaly, a to proto, že v různých letech se rubriky jmenovaly různě, takže nebylo možné vybrat například pouze rubriku „Články“ (v mnohých letech taková rubrika neexistovala).

¹⁴⁴ U adjektiva „český“ muselo být na základě kontextu (či často na základě cizojazyčných překladů názvu) rozhodnuto, jedná-li se o Čechy, či o Česko. Pokud se daný příspěvek týkal celého Česka, nebyl do analýzy zahrnut.

¹⁴⁵ Vedle zkoumání reflexe (ne)existence českých zemí a jejich hranic u současníků v průběhu více než 100 let byly vybrané příspěvky použity k analýze vývoje delimitace českých zemí a jejich subregionů (nesoucích ve svém názvu pojmenování zemí). Výsledky tohoto výzkumu budou prezentovány samostatně v souvislosti s tématem reprodukce regionu.

odkazujícími k minulosti a vnímanou neexistencí českých je značně komplikovaný (viz kapitola 9.1). Vzhledem k tomu, že analýza příspěvků z časopisu *Geografie* a jeho předchůdců nepřinesla přesvědčivou odpověď na výzkumnou otázku, byly podrobeny kvalitativní obsahové analýze i některé další texty týkající se (více či méně) územně správního vývoje na území dnešní České republiky.

Pokud jde o odpověď na druhou výzkumnou otázku, pokládám za nutné nejdříve zmínit, že výzkum Moravy, moravanství a moravismu provádím cíleně prakticky od konce roku 2013, kdy jsem začal pracovat na své diplomové práci (Marek 2015). S moravským regionalismem a „moravskou otázkou“ se však střetávám dennodenně již delší dobu, neboť od září 2009 studuji v Brně, které je tradičně považováno za baštu moravanství. Různé odlišnosti mezi Čechami a Moravou (a Čechy a Moravany) si v Brně (ale nejen zde) uvědomuji o to víc, že pocházím z české části okresu Ústí nad Orlicí, a tedy se cítím být Čechem. Při výzkumu moravského nepolitického i politického regionalismu logicky (viz výše) uplatňuji výzkumný design případové studie, který „znamená být doslova tam, kde dochází laicky řečeno k přímé akci, být v centru dění, získávat data a ‚svědectví‘ takzvaně z první ruky“ (Sedláček 2007: 99). Studium moravanství (a ne např. slezanství) je ospravedlnitelné nejen tím, že se jedná o nejsilnější regionalistické hnutí v Česku (viz kapitola 6), ale i proto, že díky přechodnému bydlišti v Brně jsem neustále konfrontován právě s tímto regionalismem. V zásadě se tedy řídím tezí Giddense (2013: 49), že „jedním z nejlepších způsobů, jak porozumět sociálním procesům, je účastnit se jich a pozorovat je“. Naplno k tomu využívám prakticky všechny zdroje a metody sběru dat, které případová studie umožňuje (viz výše).

Přestože použité metody a nashromážděná data skýtají daleko větší možnosti, v této rigorózní práci pomocí nich pouze zodpovím druhou výzkumnou otázku ověřující hypotézu, že se v regionalismu může manifestovat rezistenční identita plynoucí ze skutečnosti, že někteří lidé považují Moravu a její hranice za již neexistující entity. I v této dílčí případové studii byla nutná redukce dat. Rozhodl jsem se věnovat pouze dvěma vybraným aktivitám, které jsou však v rámci moravského regionalismu velmi významné a zároveň v krajině výrazné (nejde v nich pouze o slova, ale i činy) – do jisté míry je lze dokonce označit za nejvýznamnější promoravské činnosti v rámci moravanství (nepolitického moravského regionalismu). Zatímco jedné jde především o Moravu, druhá se soustředí zejména na česko-moravskou hranici. První z nich představuje vyvěšování moravské vlajky na státní svátek 5. července. Tuto činnost organizuje Moravská národní obec, z. s., která nejen o této iniciativě informuje na svých webových stránkách s příznačnou adresou „<http://zamoravu.eu>“. Pro zodpovězení výzkumné otázky ve spojitosti s touto aktivitou stačilo uplatnit kvalitativní analýzu všech dostupných příspěvků o iniciativě „Vyvěsíme“ na těchto webových stránkách.

Druhá sledovaná aktivita si vyžádala využití metod etnografického designu, přičemž dle Giddense (2013) mezi hlavní metody tohoto přístupu patří zúčastněné pozorování a rozhovory. V případě druhé sledované činnosti jde o stále probíhající výzkum s panem Jaroslavem Nesibou¹⁴⁶, který pečuje o hraniční kameny na česko-moravské hranici. S tímto komunikačním partnerem, Moravem z Brna, jsem v kontaktu od léta 2016. Za uplynulé dva roky jsme se potkávali při různých příležitostech (včetně společných výjezdů do terénu – k zemské hranici) a strávili jsme spolu téměř 200 hodin (zlomek z toho „pouze“ po telefonu). Na všech setkáních tváří v tvář si vedu podrobné terénní poznámky, které vždy kompletuji ještě po setkání (doplňování většinou zabere i několik dalších hodin). Také z většiny společných telefonních hovorů vznikají poznámky (i jejich kompletování probíhá až po společné komunikaci a nezdá se, že trvá déle než samotný hovor). Podle Nedbálkové (2007: 118) jsou právě terénní poznámky v etnografickém přístupu „klíčovým způsobem zaznamenávání“, zároveň je ale potřeba mít na paměti, že se v nich odráží partikulární pohled výzkumníka. Je potřeba aby si byl výzkumník vědom své situovanosti (viz kapitola 2.3) a aby to reflektoval i v terénních poznámkách: „výzkumník jako individuum musí být v terénních poznámkách jasně viditelný“ (Disman 2002: 312). V tomto typu záznamu je potřeba zachytit i své pocity, dojmy, emoce, jako jsou například pochybnosti, či vynořující se nápady a asociace (Disman 2002, Nedbálková 2007). To vše se snažím zaznamenávat i ve svých terénních poznámkách,

¹⁴⁶ Tento komunikační partner mi dal svolení uvést jeho jméno a také zveřejnit fotografii, na níž je zachycen.

přičemž jsem si vědom toho, že je tento typ poznámek jistou interpretací (Disman 2002, Nedbálková 2007) či autorským textem (Hendl 2005), a proto je mojí snahou striktně oddělovat, co říká komunikační partner, pomocí přímých citací rovnou v těchto poznámkách. Jak zmiňuje Hendl (2005: 120), obvykle vznikají poznámky zpětně, tudíž „se zápisy etnografického sledování nemohou krýt se skutečností“. Z toho důvodu se vždy snažím psát si vše ihned, avšak ne vždy se to vzhledem k okolnostem daří. Někteří autoři (Hendl 2005, Sedláček 2007) uvádějí, že dobrá případová studie a dobrý etnografický výzkum vyžadují množství stráveného času. Nejen z toho důvodu bude výzkum s J. Nesibou nadále pokračovat. Nicméně pro zodpovězení výzkumné otázky se zdá být dosud strávený čas s tímto komunikačním partnerem jako dostačující. Výzkumy obou zmíněných aktivit lze ještě doplnit zjištěními z nezúčastněného pozorování či z neformálních rozhovorů s různými lidmi. Oba tyto postupy je totiž možné pokládat za legitimní metodu sběru dat uplatnitelnou v případové studii (viz např. Hendl 2005).

9 REFLEXE (NE)EXISTENCE ČESKÝCH ZEMÍ A JEJICH HRANIC A REZISTENCE S NÍ SPOJENÁ

9.1 Reflexe (ne)existence českých zemí a jejich hranic v analyzovaných textech

Přestože bylo analyzováno celkem 154 příspěvků publikovaných v letech 1895–2017 v časopise *Geografie* a jeho předchůdcích (viz předchozí kapitola), adjektiva odkazující k minulosti spojovaná s českými zeměmi a jejich hranicemi se v těchto textech až na jednu výjimku¹⁴⁷ objevují teprve po roce 1989. Ve spojitosti se zeměmi jde o přídavná jména „tehdejší“, „bývalý“¹⁴⁸, „historický“, spolu se zemskými hranicemi se objevují adjektiva „bývalý“, „historický“ a „reliktní“. Je ale potřeba dodat, že tyto pojmy byly zaznamenány pouze v omezeném počtu analyzovaných příspěvků – v řádu jednotek. Nepokládám tedy za správné vyvozovat z tohoto zjištění obecné závěry, nicméně popsanou situaci lze pravděpodobně vysvětlit tím, že až po sametové revoluci vyvstala potřeba více řešit „zemskou otázku“. Zdá se, že až s debatou o možné obnově zemského zřízení (viz kapitoly 6 a 7) začala být otázka (ne)existence Čech, Moravy, Slezska a jejich hranic více¹⁴⁹ reflektována. Samozřejmě ale není vyloučeno, že při analýze jiných textů (např. i negeografických) bychom dospěli k jiným zjištěním.

Vzhledem k tomu, že se všechna uvedená adjektiva (vedle některých jiných) objevují ve spojitosti s českými zeměmi a jejich hranicemi v mnoha dalších publikacích různých autorů, má smysl je v dalším textu stručně diskutovat. Zejména je potřeba řešit problematiku vazby mezi těmito termíny a přesvědčením lidí o (ne)existenci regionů a hranic. Co se týče pojmů „tehdejší“ a „bývalý“ (a jejich synonyma „někdejší“, které bývá s českými zeměmi a jejich hranicemi také používáno), ty podle *Slovníku spisovného jazyka českého* (ÚJČ 2011) odkazují opravdu pouze k minulosti (popisují něco, co bylo v minulosti), a lze tak tvrdit, že pokud těmito pojmy označíme region, již pro nás v současnosti neexistuje (není). Jak ale bude popsáno níže, vztah mezi zmíněnými přívlastky a přesvědčením o neexistenci regionu není tak přímočarý.

Pokud jde o termín „historický“, ten má dle *Slovníku spisovného jazyka českého* (ÚJČ 2011) daleko více významů a nemusí odkazovat vždy jen k minulosti. Ostatně například historická budova jistě může existovat i v současnosti (v tomto případě je pojem „historický“ často ve významu „starobylý“). Co se týče termínu „historický“, je tedy potřeba zkoumat konkrétní kontext jeho použití. Jiným způsobem totiž nezjistíme, zda jím daný autor odkazuje pouze k minulosti nebo i k současnosti, resp. zda existenci popisovaného jevu umísťuje jen do minulosti, či zda je podle něho existujícím i v současnosti. Na tomto místě je vhodné připomenout málo diskutovaný koncept historického regionu (viz kapitola 5.3), který označuje územní jednotku, o jejíž existenci v současnosti mohou být někteří lidé stále přesvědčeni, zatímco podle jiných již neexistuje. Dále je potřeba upozornit na specifický termín „historická země“. Přestože se o Čechách, Moravě a Slezsku často hovoří jako o historických zemích, toto spojení není v literatuře prakticky

---

¹⁴⁷ Jde o článek z roku 1973, kde se píše o „tehdejší zemi Moravskoslezské“. Na zemi Moravskoslezskou lze narazit v názvech článků v časopise *Geografie*, resp. v jeho předchůdcích od roku 1932 (tedy 4 roky po jejím vzniku) do roku 1948. Je přitom zajímavé, že v textech analyzovaných příspěvků se objevuje tato země paralelně s Moravou i Slezskem po celou dobu své existence (pokud tedy za konec existence země Moravskoslezské budeme považovat rok 1948 – samozřejmě ale nejde o její zánik jakožto sociálního jevu), a to často i v textu jediného autora. Je možné se tedy domnívat, že vznik země Moravskoslezské nevedl k přesvědčení současníků, že již Morava a Slezsko neexistují (navíc Morava ani Slezsko nejsou tehdejšími autory popisovány pomocí adjektiv, které by odkazovaly k minulosti). Otázku (ne)existence země Moravskoslezské (a její vliv na vnímanou (ne)existenci Moravy a Slezska) by bylo jistě zajímavé zkoumat detailněji.

¹⁴⁸ V analyzovaných článcích se lze setkat také s jinými regiony označovanými jako „bývalé“ – kupříkladu „bývalý Severočeský kraj“ (v článku z roku 1991) či „dnes již bývalé okresy Jihočeského kraje“ (článek z roku 2003). Autoři obou zmíněných příspěvků takto popisují regiony bezprostředně poté, co došlo ke zrušení jejich územně správních (tedy dominantní) funkce (přestože jiné vrstvy těchto regionů přetrvávají nadále).

¹⁴⁹ Že byla tato otázka některými lidmi reflektována již před rokem 1989, ukazuje níže v textu citovaný text Řeháka (1988).

diskutováno. Jeho používání se pravděpodobně rozšířilo se vznikem Československa, kdy byly české země označovány jako historické země „na rozdíl od nově vytvořených zemí Slovenska a Podkarpatské Rusi“¹⁵⁰ (Maříková – Petrušek – Vodáková 1996b: 916). Přestože je tedy termín „historické země“ používán zcela jistě déle než od roku 1949, a není tudíž spojený se ztrátou administrativního statusu těchto regionů, někteří autoři tento názor nesdílí. Například Jeleček (2008) v popisu vývoje Moravy o této zemi uvádí, že „od 1. 1. 1949 je bohužel jen jednou z historických českých zemí“. Podobně i Semian¹⁵¹ (2015: 31) píše, že české země se staly „historickými regiony“ jako „historické země Čechy, Morava a Slezsko“ od roku 1949, kdy „byly oficiálně zrušeny“.

Dalším problematickým pojmem je „reliktní hranice“ (např. Chromý 2008 píše i o „reliktních regionech“ – viz kapitola 5.3). Tento termín byl zaveden několikrát zmiňovaným Richardem Hartshornem (zabývajícím se Horním Slezskem) v jeho genetické klasifikaci hranic, která je dodnes velmi citovanou (viz např. de Blij – Murphy 1999, Chromý 2000, Fellmann – Getis – Getis 2003, Dokoupil 2004, Ištók 2004, Gurňák 2007a, de Blij *et al.* 2010, Getis – Bjelland – Getis 2014). Hartshornova definice pocházející z 30. let 20. století hovoří o reliktní hranici jako o té, „která byla opuštěna pro politické účely, ale je stále patrná v kulturní krajině“ (Hartshorne 1936 cit. v Sobczynski 2006: 1). Z této definice vycházejí mnozí autoři dodnes – kupříkladu de Blij *et al.* (2010: 403) popisují reliktní hranici jako tu, „která přestala fungovat, ale její otisky (a někdy i vliv) jsou stále patrné v kulturní krajině“ (velmi podobně pak i de Blij – Murphy 1999: 351, Fellmann – Getis – Getis 2003: 459, Getis – Bjelland – Getis 2014: 226). Tyto definice tedy (ne)existenci reliktní hranice výslovně neřeší. Slovník spisovného jazyka českého uvádí, že reliktní znamená pozůstatek – například živočišný či rostlinný druh z minulého geologického období (ÚJČ 2011). Co se týče glaciálních reliktních, tedy rostlinných a živočišných druhů přežívajících z doby ledové do současnosti, lze jednoznačně konstatovat jejich existenci¹⁵². Pokud jde o reliktní hranice, ty jsou však podle některých definic považovány za již neexistující. Kupříkladu Chromý (2000: 68–69) píše o reliktních (historickogeografických) hranicích, že jsou „mezními oblastmi historickogeografického regionu, a [...] v některém období minulosti byly funkčními hranicemi mezi odlišnými prostorovými jednotkami, resp. jednotkami s odlišným osídlením, odlišným systémem hospodaření, odlišnými kulturními tradicemi a znaky apod. Jsou buď patrné v terénu (v kulturní krajině) nebo zaznamenány v archivních pramenech“. Dále tento autor dodává, že jsou reliktní hranice „již neexistující, faktory dřívějšího ohraničení jsou však nadále patrné“ (Chromý 2000: 69). Chromého definice cituje mj. Dokoupil (2004), který mezi příklady reliktních hranic uvádí také hranice historických zemí¹⁵³. Gurňák (2007a: 32) o reliktních hranicích píše, že „už sice neexistují, a tedy nemají politický význam, ale poukazují na historický vývoj území. Je možné je odhalit na základě různých znaků (národnostní, případně náboženská struktura obyvatelstva“¹⁵⁴,

¹⁵⁰ Spojitost termínu „historické země“ se vznikem Československa mi v podstatě potvrdili i historici z Historického ústavu Masarykovy univerzity (jmenovitě prof. Jiří Malý, dr. Tomáš Dvořák, dr. Jiří Němec), kteří navíc, nezávisle na sobě (komunikace probíhala formou individuálních emailů), zmínili možnou souvislost s bojem za české státní právo (české historické právo) z druhé poloviny 19. století. Prvotní použití pojmu „historické země“ tedy podle všeho odkazuje k historicitě, nikoli k neexistenci českých zemí. I tento termín by si nicméně zasloužil větší pozornost a odbornou diskuzi.

¹⁵¹ Za zmínku také stojí, že Semian (2015) označuje česko-moravskou hranici za reziduální. Jak bylo uvedeno v kapitole 5.3, do budoucna se jeví jako nezbytné podobné pojmy více diskutovat.

¹⁵² Existence glaciálních reliktních podobně jako existence historické budovy zmiňované výše má samozřejmě odlišný charakter než existence regionů coby sociálních jevů.

¹⁵³ Za reliktní (či historickogeografickou) hranici označuje tu česko-moravskou či moravsko-slezskou i řada dalších autorů (např. Chromý 2003a, Odehnal – Šerý 2012, Šerý – Šimáček 2012, 2013, Burda 2014, Šerý 2014a, Chalupa 2015, Marek 2015).

¹⁵⁴ Pokud je hranice rozlišitelná na základě národnostní či náboženské struktury obyvatelstva, politický význam zcela jistě mít může (a často má). Gurňákova (2007a) definice reliktní hranice je tedy poněkud nelogická. Navíc například Sobczynski (2006) uvádí, že byl v polském prostředí prokázán vliv reliktních hranic mj. na volební chování lidí (něco podobného lze pozorovat také u voličské podpory promoravských stran – viz kapitola 6). Obdobnou výtku jako k definici podle Gurňáka tedy můžeme směřovat i k tvrzení Ištoka (2004: 346), podle něhož reliktní hranice dnes „už na politických mapách nenacházíme, politický význam tedy nemají. Vnímáme je na základě různých znaků, které naznačují jejich průběh v historii (národnostní menšiny, tradice a zvyky obyvatelstva,

architektura, parcelace pozemků, dopravní infrastruktura aj.)“. Přestože tyto definice tvrdí opak, je z nich zřejmé, že popisované hranice mohou nadále existovat (a často také existují) jakožto sociální jevy (neboť přetrvávají v lidském vědomí). O jejich neexistenci, podobně jako o neexistenci regionů, můžeme být „pouze“ přesvědčeni. Opět se zde projevuje ono zjetí administrativního statusu. Je tedy jasné, že i termín „reliktní hranice“ musí být v budoucnu více diskutován (viz kapitola 5.3).

Vztah mezi adjektivy odkazujícími k minulosti a přesvědčením lidí (kteří tyto pojmy používají) o neexistenci popisovaných regionů a hranic je tedy značně komplikovaný (viz též níže). Z toho důvodu k zodpovězení výzkumné otázky, zda tím momentem, odkdy někteří lidé vnímají české země a jejich hranice za neexistující a označují je adjektivy odkazujícími k minulosti, je právě zrušení administrativního statusu, lépe poslouží debata mezi několika geografy, která proběhla na stránkách analyzovaného periodika. V této diskuzi byla totiž reflektována otázka zániku a (ne)existence Čech, Moravy a Slezska explicitně. „Rozbuškou“ zmíněné debaty byl článek Čekala (2003), který ztotožňoval Jihočeský kraj s jižními Čechami. Proti této záměně vystoupil Vaishar (2004), jenž upozornil na skutečnost, že podobné ztotožnění není možné, neboť součástí Jihočeského kraje je také část Moravy. Vaishar přitom argumentoval jednak regionální identitou, jednak spádovostí. Dále upozornil, že je potřeba obezřetnosti při popisu území po celé délce českomoravské hranice a také ve vztahu ke Slezsku – je nutné rozlišovat severní Moravu a Slezsko. Pokud jde o existenci českých zemí, konstatuje Vaishar (2004: 65) následující: „historické země jako administrativní útvary přestaly existovat v roce 1949. Přesto pojmy Čechy, Morava a Slezsko nezanikly, jsou běžně používány a objevují se i v názvech některých současných krajů“.

Na Vaishara reagoval Chromý (2004: 66) nespátující ve ztotožňování Jihočeského kraje s jižními Čechami problém: „Jihočeský kraj sice zahrnuje i část historického území Moravy, ale z hlediska současného státoprávního uspořádání a z hlediska legislativního Morava *de iure* neexistuje¹⁵⁵. Tím nepopírám, že se pojem Morava neuzívá a že i část obyvatel cítí potřebu se s územím bývalé historické země identifikovat.“ Přestože i tento autor píše „pouze“ o *de iure* neexistenci Moravy, nejen podle názvu jeho příspěvku „Kdyby byla Morava...“¹⁵⁶ se lze domnívat, že je přesvědčen o neexistenci českých zemí. V jednom ze svých předchozích článků psal Chromý (1998: 98) mimo jiné, „že Čechy, Morava a Slezsko jakožto české země už téměř půl století oficiálně neexistují. Existují jako historickogeografické pojmy a jednotky. [...] dnes žijeme pouze v jedné zemi – v Česku“. Příznačné také je, že Chromý (2003b) ve svém populárně naučném článku o Jihočeském kraji nezmiňuje ani jedenkrát Moravu – Jihočeský kraj je v tomto textu jižními Čechami. Na konci svého diskusního příspěvku, kterým reagoval na Vaishara, pak Chromý (2004) otevírá otázku, zda v Česku existují země, nebo zda je zde pouze jedna země.

V reakci na Chromého si ve svém článku Řehák (2007: 101–102)¹⁵⁷ pokládá otázku: „Jsou tedy ještě v České republice země nebo ne? [...] Jsou nebo nejsou tu země stále přítomny?“ Z následného textu tohoto autora vyplývá, že sám je o existenci zemí přesvědčen, zatímco Chromého cituje jako stoupence opačného názoru. Pro Řeháka totiž není klíčové, zda mají regiony právní či správní základ, jsou pro něj sociálním konstruktem (tento přístup k regionům přitom ve svých textech razí paradoxně i Chromý). Země existují podle Řeháka (2007) proto, že jsou v různých formách a kontextech používány jejich symboly. Zaprvé si autor všímá názvů zemí. Zmiňuje je preambule Ústavy České republiky a rovněž jsou obsaženy v množství toponym – jde o názvy některých krajů (např. Jihočeský, Jihomoravský), obcí (např. Česká Třebová, Moravská Třebová) či jiných objektů a jevů (např. Slezská Harta). Zadruhé zmiňuje znaky zemí. Ty jsou obsaženy ve velkém státním znaku, ve znacích krajů (viz kapitola 7) i v některých obecních znacích (ve znaku je má např. Znojmo, Olomouc a Moravská Třebová). Mimo to si Řehák všímá

---

rozdělení pozemků, architektura aj.). Projevuje se tu tzv. efekt hranice, tj. trvání některých znaků hranice ještě dlouho po jejím faktickém zániku“.

¹⁵⁵ Není to tak docela pravda, neboť jak připomíná například Řehák (2004, 2007), české země jsou vyjmenovány v preambuli Ústavy České republiky (jež je základním zákonem tohoto státu) a také mají své vyjádření (nejen) na státních znacích ČR. V zákonech se tedy české země vyskytují, byť ne jako samostatné územně správní jednotky, na což Chromý právě naráží.

¹⁵⁶ Třebaže je zde patrně využito názvu lidové písně, pojmenování diskusního příspěvku je výmluvné.

¹⁵⁷ Text byl otištěn již po Řehákově smrti, a zmíněná diskuze jím tedy prakticky končí.

také rozdílné mluvy v jednotlivých zemích. „To vše tento konstrukt trvale (byť nepřímou) oživuje a připomíná. Ačkoliv historická země již nemá administrativní funkci, je přesto klasickým sdíleným regionem ve frémontovském¹⁵⁸ smyslu“ (Řehák 2007: 102). Jinými slovy, zmíněné symboly zemí a charakteristiky jejich obyvatel jsou institucemi reprodukcími tyto regiony do budoucna. Právě na jejich základě je možné zkoumat vývoj (regionální identity) českých zemí (viz kapitola 4.3.2). Dokud si s nimi budou lidé spojovat Čechy, Moravu a Slezsko, budou tyto symboly a charakteristiky institucemi přispívajícími k „přilnavosti“ českých zemí. Není však vyloučeno, že jednoho dne si již nikdo kupříkladu pod velkým státním znakem Čechy, Moravu a Slezsko nevybaví.

S jistou dávkou opatrnosti (neboť šlo pouze o analýzu, a to jen vybraných, textů) lze tedy Chromého pokládat za představitele skupiny lidí, která pokládá české země za již neexistující, zatímco Řeháka za zástupce opačného tábora¹⁵⁹. Není jistě náhodou, že Chromý (2004: 66–67) ve své argumentaci používá spojení „býval[á] historick[á] země“ a „býval[á] zemsk[á] hranice“, zatímco Řehák (2007: 102 a 98) píše o „historick[é] zem[i]“ a „historick[é] hranic[i]“¹⁶⁰ (adjektivum „historický“ tedy v Řehákově případě evidentně neodkazuje pouze k minulosti). Je ale potřeba dodat, že názor na (ne)existenci určitého regionu se může u člověka v průběhu jeho života vyvíjet. Přestože jsem vycházel pouze z analýzy textů, je velmi pravděpodobné, že Řehák nebyl vždy o existenci českých zemí přesvědčen. Například ve svém článku o integraci na česko-moravském pomezí píše mj. o „někdejší existenc[i] jednotlivých českých zemí“ (Řehák 1988: 209).

Mezi oběma „póly“ je pak množství lidí, kteří nemají na (ne)existenci českých zemí a jejich hranic vyhraněný názor a lze u nich pozorovat jistou schizofrennost či minimálně nekonzistentnost¹⁶¹. Kupříkladu z textu Semotanové (2013: 26) je zřejmé, že autorka nemá vyjasněný názor na (ne)existenci česko-moravské hranice: „Jihlavský kraj se v letech 1949–1960 rozkládal po obou stranách bývalé zemské česko-moravské hranice. Prostorovým vymezením se mu v mnohém podobá současný Kraj Vysočina. [...] Středem obou krajů procházela a prochází po severovýchodní diagonále dnes již historická zemská česko-moravská hranice.“ Spojení „dnes již historická“ evokuje, že adjektivum „historický“ v tomto případě odkazuje pouze k minulosti. S tím do značné míry koresponduje výraz „bývalá zemská hranice“. Z času sloves, které Semotanová při popisu této hranice používá (hranice „procházela a prochází“), lze však usuzovat na to, že podle autorky česko-moravská hranice existuje i v současnosti. Podobně rozporuplně působí i popis Moravy v přehledu územně správního vývoje českého státu, kdy Semotanová (2006: 216) prakticky všechny uvedené regiony (např. Slezsko, Uhry, Valticko) označuje za „historická území“, ale pouze u Moravy píše, že se jedná o „historické (a současné) území“. Nekonzistentní jsou také tvrzení některých autorů, kteří jinak na různých datech dokládají existenci českých zemí a jejich hranic jakožto sociálních jevů (viz kapitola 6) a tak jsou také sami s největší pravděpodobností o existenci těchto regionů a hranic přesvědčeni. Kupříkladu Siwek – Kaňok (2000b: 14) píše, že „v roce 1949 byly definitivně zrušeny historické země a byly nahrazeny novými jednotkami – kraji“. Velmi podobná slova volí i Svobodová (2012: 21): „roku 1949 [...] byly země definitivně zrušeny a rozděleny mezi nově vzniklých 13 krajů“. „Zrušení zemí“ pak na mnoha místech své práce zmiňuje i Chalupa (2015), který píše rovněž o „průběh[u] historickogeografické česko-moravské zemské hranice k poslednímu roku její existence (1948)“ (Chalupa 2015: 53). Význam administrativní reformy z konce roku 1948 pro další existenci

¹⁵⁸ Francouzský geograf Armand Frémont chápe region jako „sdílené, společně obývané, společně vnímané a společně ‚žité‘ území“ (Řehák 2007: 96). Také tento pohled na region by si zasloužil hlubší diskuzi v kontextu Lefebvroy teorie produkce prostoru i Paasiho teorie institucionalizace regionů (viz kapitola 4.3.3).

¹⁵⁹ Jak plyne z textu v kapitolách 5.3 a 6, dokladem toho, že lidé vnímají Moravu jako existující region je i deklarování moravské národnosti v SLDB. Dalším (byť nepřímým) důkazem, že podle některých lidí Morava stále existuje, může být volební podpora promoravských politických stran.

¹⁶⁰ Na druhou stranu i v Řehákově (2007: 102) posledním textu se objevuje spojení „někdejší [...] hranice zemí“. Pojem „někdejší“ v tomto případě pravděpodobně odkazuje k vnímané změně hranic (viz níže v textu), než že by tento autor vnímal česko-moravskou hranici za neexistující.

¹⁶¹ Do jisté míry by sem bylo možné zařadit i výše citovaného Chromého a Řeháka. Na základě pouhé analýzy textů je totiž obtížné stoprocentně rozhodnout, zda ten který autor vnímá (vnímal) země jako stále existující, nebo jako již neexistující. Navíc toto přesvědčení, jak bylo uvedeno, není neměnné.

českých zemí komentují i jiní autoři. Například podle Vančury (1995: 9) „po válce trvalo zemské uspořádání až do roku 1948, kdy bylo zákonem [...] o krajském zřízení zrušeno a zanikly země Česká a Moravskoslezská“. O „zániku“ Čech a Moravy ke konci roku 1948 se pak zmiňuje Marek (2015: 72). Je však otázkou, zda citovaní autoři chápou výrazy „(definitivní) zrušení“, resp. „zánik“ zemí jako synonyma pro skutečnost, že tyto regiony přestaly existovat. Podle Slovníku spisovného jazyka českého (ÚJČ 2011) sice mohou slovesa „rušit“ a „zaniknout“ znamenat konec existence, ale mají i jiné významy, a tak nelze vyloučit, že s těmito významy byly použity zmíněnými autory. Je také možné, že uvedená tvrzení vycházejí pouze ze zkratkovitosti a odkazují jen ke zrušené administrativní vrstvě (viz níže). Dokladem toho, že reflexe (ne)existence českých zemí a jejich hranic není omezena jen na akademické prostředí, může být například relativně známý citát básníka Jana Skácela z roku 1988, který byl použit v úvodu této rigorózní práce: „Morava je podivuhodná země už proto, že je a není“ (Pernes 1996: 12).

Na tomto místě je ještě potřeba upozornit na skutečnost, že pro označování jednotlivých charakteristik regionu – jako jsou území a hranice (viz kapitola 3.1.1) – adjektivy odkazujícími k minulosti nemusí být klíčová ztráta administrativního statusu regionu. Tyto přívlastky mohou být použity na základě „pouhé“ právní změny rozsahu a ohraničení regionu. Například poslední *de iure* platnou změnou česko-moravské hranice, pomineme-li epizodický vývoj za nacistické okupace (viz kapitola 7), byl na základě *vládního nařízení č. 315/1924 Sb.* přesun osady Nedvězíčko z Moravy do Čech s platností od 1. 1. 1925. Území Nedvězíčka tedy může být po tomto datu označeno kupříkladu za tehdejší, bývalé či historické území Moravy a rovněž těmito adjektivy lze charakterizovat dotčený úsek zemské hranice¹⁶². Logicky to ale neznamená, že by došlo k zániku Moravy či česko-moravské hranice (pokud se ale změny týkají větších území, někteří mohou zánik zemské hranice vnímat – viz níže), tudíž vztah mezi přívlastky odkazujícími k minulosti a (ne)existencí zemí a hranic je tímto ještě více komplikovaný. Dále je nutné dodat, že zmíněná situace se nemusí vázat jen na *de iure* platnou změnu hranic (jako v případě Nedvězíčka), ale i na vnímanou změnu hranic, jak lze demonstrovat na textu některých autorů. Například Toušek – Šich – Vašíček (1991: 45–46) píší o možném „obnovení historické hranice mezi Čechami a Moravou“ a o jejím předchozím „zrušení“, o „původní zemsk[é] hranici“, o „původně moravských územích, nyní patřících do Jihočeského a Východočeského kraje“ či o „bývalém českém území Jihomoravského kraje“. Citovaní autoři tímto, jak vyplývá ze zbylého textu, neodkazují k neexistenci Čech a Moravy a velmi pravděpodobně ani nejsou přesvědčeni o neexistenci česko-moravské hranice. Pouze vnímají, že došlo, patrně s administrativní reformou v roce 1960, ke změně vymezení českých zemí. Najdou se ale i tací, kteří s rokem 1960 spojují zánik česko-moravské hranice – tato zemská hranice tedy podle nich (pravděpodobně) přestala existovat až 11 let poté, co přišly země o administrativní status. Kupříkladu Jeleček – Chromý (1997: 45) píší, že v roce 1960 „novým správním rozdělením státu zanikly bývalé zemské hranice“. Podobně například Fikejz (2010: 50–51) konstatuje, že „rok 1960 byl ve znamení velkých změn“, přičemž „okres [Svitavy] se stal součástí Východočeského kraje. Bylo tak zprerušeno prastaré pouto s Moravou, kdy zanikla historická hranice mezi oběma zeměmi“. Lze se tedy domnívat, že u citovaných autorů v otázce zániku zemské hranice hrají větší roli toponyma (homogenní region) než administrativní funkce (funkční region), neboť po územně správní reformě z konce roku 1948 byla zemská hranice rovněž nerespektována, avšak pojmenování krajů z roku 1949 neodráželo názvy zemí (viz kapitola 7).

Přestože tedy například přídavné jméno „bývalý“ odkazuje podle Slovníku spisovného jazyka českého pouze k minulosti (viz výše), ve spojitosti s územím či hranicí nemusí indikovat, že daný člověk vnímá dotčený region či hranici jako v současnosti neexistující (je rozdíl např. mezi spojením „území bývalé Moravy“ a „bývalé území Moravy“). Nicméně v řadě případů adjektivum

¹⁶² Při každé podobné změně hranic tedy dochází ke vzniku dalšího historického území (a potažmo historického regionu) a další historické hranice. Zajímavé je si také uvědomit, jak hluboce jsme v zajetí administrativního statusu, resp. v tomto případě spíše zajetí *de iure* statusu (viz poznámka pod čarou č. 100) – s „pouhou“ změnou zákona často bez problému začneme vnímat určité regiony jinak (jinde). Jak upozorňují někteří autoři (např. Paasi 1986, Chromý 2003a, Řehák 2007, Riukulehto 2015), při studiu regionální historie či regionů v minulosti je potřeba pracovat s těmito územními jednotkami v tehdejších hranicích, nikoli ahistoricky prolongovat (do minulosti či budoucnosti) regiony v hranicích současných.

„bývalý“ k přesvědčení jedince o neexistenci regionu či hranice odkazuje. Zejména u lidí, kteří nejsou obeznámeni s případnými jinými, nadále přetrvávajícími vrstvami regionu je logické, že budou tento „bývalý region“ považovat za již neexistující. Avšak jistě existují i lidé, kteří o dalších, nadále přetrvávajících vrstvách regionu vědí, a přesto region z potřeby stručně se vyjádřit označí za bývalý. Ačkoliv tedy mohou tímto zkratkovitým způsobem odkazovat kupříkladu pouze k administrativní vrstvě regionu, která byla *de iure* zrušena, a nevnímat region jako neexistující, při analýze textu toto již stěží odhalíme. Přestože je analýza ztížena i faktem, že každý může pod jednotlivými slovy chápat trochu něco jiného, při obezřetné práci s kontextem je možné alespoň v některých textech nalézt hledané odpovědi. Nelze se ale spoléhat pouze na adjektiva odkazující k minulosti, nýbrž je nutné si všimnout i času sloves, synonymních výrazů pro konec existence apod.

První výzkumná otázka zněla: Došlo u některých lidí k přesvědčení o neexistenci Čech, Moravy, Slezska a zemských hranic se zánikem jejich administrativní funkce a jsou od té doby tyto regiony a hranice popisovány přídavnými jmény odkazujícími k minulosti? Jak bylo nastíněno výše, na základě 154 analyzovaných příspěvků z časopisu *Geografie* a jeho předchůdců nelze odpovědět, zda a jak reflektovali (ne)existenci českých zemí současníci územně správní reformy z konce roku 1948, kdy země ztratily administrativní status. Jisté však je, a to i díky analýze dalších textů, že autoři po roce 1989 často odkazují právě k přelomu let 1948/1949 jakožto k významnému zvratu pro Čechy, Moravu, Slezsko a jejich hranice. Někteří uvádějí, že se tehdy staly české země historickými (Jeleček 2008, Semian 2015), přestože pojem „historické země“ je staršího data (viz výše), a hlavně mnozí odkazují k administrativní reformě z konce roku 1948 jako ke klíčovému milníku pro existenci českých zemí (Vančura 1995, Chromý 1998, 2004, Siwek – Kaňok 2000b, Vaishar 2004, Svobodová 2012, Chalupa 2015, Marek 2015, Semian 2015), byť pouze u některých z nich je možné se domnívat, že díky této reformě vnímají české země jako v současnosti (či spíše v době napsání daného textu) neexistující. Otázka zániku zemských hranic je o něco komplikovanější, a tak například někteří autoři vnímají, že přestala česko-moravská hranice existovat (pokud tedy pod „zánikem“ chápou „konec existence“) až v roce 1960 (Jeleček – Chromý 1997, Fikejz 2010). Přestože Vaishar – Zapletalová (2016: 22) tvrdí, že „lidé nepochybují o tom, že [...] historické země existují“, nelze s takovýmto názorem souhlasit. Jisté existují i lidé, kteří vnímají české země jako již neexistující územní jednotky, přičemž tím zásadním momentem je pro ně zrušení administrativního statusu těchto regionů od 1. 1. 1949. Nejblíže k této skupině lidí má z citovaných autorů Chromý (2004), který se k otázce (ne)existence českých zemí vyjadřuje jako jeden z mála autorů explicitně.

Metoda analyzování textů byla zvolena pro odhalení reflexe (ne)existence českých zemí u současníků v průběhu více než 100 let. K takovému historickogeografickému výzkumu logicky nelze využít například dotazníkové šetření. Pokud jde o zjišťování názorů lidí na (ne)existenci určitých regionů v současnosti, zdá se jako vhodnější metoda přímé dotazování těchto lidí. Vzhledem k faktu, že přesvědčení o tom, zda nějaký region existuje, či neexistuje, je vlastně jen jednou z mnoha charakteristik percepčních regionů, lze dotaz na tuto charakteristiku zařadit mezi ostatní otázky ohledně vnímání regionů. Zároveň je potřeba se doptávat „proč“, abychom odhalili, co vede lidi k tomu, že jsou o některých regionech přesvědčeni, že existují, zatímco o jiných, že již neexistují (resp. abychom potvrdili, či vyvrátili tezi o zjetí administrativního statusu, na níž je do značné míry založena typologie regionů dle reflexe jejich (ne)existence). Také není od věci uvažovat o výzkumu percepce slov, s nimiž si lidé spojují (ne)existenci regionu (tedy zda např. pojem „historický“ či „reliktní“ podle nich odkazuje pouze k minulosti, nebo i k současnosti).

Přestože tedy použitá metoda přinesla odpověď na výzkumnou otázku pouze do určité míry a navzdory tomu, že je s ní spojena řada problémů (např. nevyjasněná terminologie a s tím související používání různých pojmů jednotlivými autory v odlišných významech ztěžuje možnost využití určitých slov coby indikátorů vnímané (ne)existence regionů), nelze ji úplně zavrhnout. Jednak pro výzkum reflexe (ne)existence určitých regionů v minulosti prakticky jinou možnost nemáme, jednak může být přínosná pro rozkrytí toho, jak reflektují lidé (ne)existenci jiných regionů, než jsou české země¹⁶³. Lze se domnívat, že například pro výzkum vnímané (ne)existence

---

¹⁶³ Jinak než z analýzy textů také nelze ověřit tezi, že u některých regionů není jejich (ne)existence reflektována, tedy že nebývají spojovány s přídavnými jmény odkazujícími k minulosti (ale ani k současnosti).

Československa či krajů a okresů z roku 1960 by analyzování textů mohlo být užitečné. Jde totiž o regiony, o jejichž neexistenci je přesvědčeno pravděpodobně daleko více lidí než o neexistenci Čech, Moravy a Slezska, tudíž je jejich vnímaná neexistence více reflektovaná. České země mají v této otázce zvláštní postavení. Přestože byly silně deinstitucionalizovány administrativní reformou z konce roku 1948, z řady důvodů se udržely nejen v myslích mnohých lidí, ale také v přesvědčení většiny těchto lidí, že jako regiony stále existují. Příznačné je, že kupříkladu již *vládní nařízení č. 3/1949 Sb.*, které bylo schváleno necelé tři týdny po „likvidaci zemí“ dle *zákona č. 280/1948 Sb.* (viz kapitola 7), nese podtitul „o územní organizaci okresů v českých zemích“ (v tomto zákoně se explicitně píše i o Čechách, Moravě a Slezsku). Jak uvádějí například Jeleček – Chromý (1997: 43), české země jsou „geograficky a historicky univerzální pojem“, lze jimi tedy bez problému označit území současné České republiky v minulosti (vhodně použitelné je toto spojení minimálně pro posledních tisíc let). Jde tedy o jakýsi „nadčasový“ pojem, který pravděpodobně přispívá k přesvědčení většiny lidí, že české země existují. Dalším důvodem přetrvávajícího přesvědčení o existenci Čech, Moravy a Slezska (a s tím i jejich hranic) je v kapitole 7 uvedená skutečnost, že mnohé vrstvy těchto regionů nebyly nahrazeny nově vzniklými kraji (a ani těmi následujícími), což souvisí s faktem, že kraje nerespektovaly zemské hranice. Země tedy byly sice do jisté míry rozděleny na kraje, avšak velmi nedůsledně. Byly to také kraje, díky kterým se staly země v roce 1960 silně (re)institucionalizovanými. Rovněž některé kraje vzniklé roku 2000 po svém přejmenování v následujícím roce (ale také všechny kraje svým znakem) reprodukuje zemskou identitu (viz kapitola 7). Vedle toho jsou historické země reprodukovány i množstvím dalších institucí (viz např. Řehák 2007) a také mnoha aktéry. Ostatně i řada příspěvků z časopisu *Geografie* a jeho předchůdců toto dokládá (viz kapitola 8).

9.2 Rezistence vůči přesvědčení o neexistenci Moravy a jejích hranic na příkladu dvou vybraných aktivit

9.2.1 Vyvěšování moravské vlajky

„Moravská vlajka je symbol země, která už neměla existovat. Ona ale je, protože my jsme na ni nezapomněli, jsme její součástí a o tom, co máme považovat za svou vlast, se nerozhoduje na úřadech. Morava je náš domov.“

(Lenka Holaňová, 2017)

Aktivitu vyvěšování moravské vlajky lze zřejmě považovat za nejvýznamnější úspěch současného moravského (nepolitického) regionalismu ve vztahu ke „svému“ regionu, neboť je díky ní Morava každoročně (od roku 2010) silně reprodukována. Tato reprodukce je nicméně pouze nárazová, neboť jsou moravské vlajky vyvěšovány organizovaně ve větší míře pouze na státní svátek 5. července (Den slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje). Podle webových stránek Moravské národní obce, která za iniciativou s názvem „Vyvěsíme“ stojí, jsou oslovováni představitelé samospráv nejen na Moravě, ale například i v obcích za česko-moravskou hranicí (za hranici Moravy je považována zemská hranice *de iure* platná do roku 1928) s žádostí, aby si vyvěšením moravské vlajky na úřední budově připomněli historický odkaz Moravy zahrnující cyrilometodějskou tradici. Moravská národní obec nicméně doporučuje vyvěšovat moravskou vlajku i v jiné „pro Moravu významné dny“ (např. 28. října, tedy v „den moravské státnosti“, kdy je připomínán svátek svatého Rostislava). Do prvního ročníku vlajkové iniciativy se v roce 2010 zapojilo 75 obcí (zdaleka nejen z okolí Brna) a v následujících letech byl zaznamenán rostoucí trend: 226 obcí (2011), 397 obcí (2012), 761 obcí (2013), 959 obcí (2014), 1119 obcí (2015), 1232 obcí (2016), 1328 obcí (2017) a 1421 obcí (2018). V současnosti je tedy moravská vlajka vyvěšována 5. července již ve většině moravských obcí¹⁶⁴ (Moravská národní obec 2018). Z jejich

¹⁶⁴ Jednou z „problémových“ obcí je například Jihlava, která „dnes není ‚moravská‘ a není (a ani nechce být) centrem ‚moravského‘ kraje. Za dobu existence kraje Vysočina se relativně úspěšně daří formovat regionální

výčtu je patrné, že je tato aktivita velmi vázaná na území Moravy – zejména hranice s Čechami je výrazná, což poukazuje na přetrvávající teritoriální chápání regionu (viz kapitola 2.3). Ostatně i Paasi (2009b) uvádí „vlajkové dny“ jako příklad praktik a diskursů, jež (re)produkuji hranice (viz kapitola 3.1.1). Iniciativa vyvěšování moravské vlajky je doprovázena výzvou ke zpřístupnění místních pamětihodností, tematickou fotografickou soutěží a má relativně velký mediální ohlas (Moravská národní obec 2018).

Na základě nezúčastněného pozorování mohu konstatovat, že uvedené počty zapojených obcí jsou pouze orientační, neboť ne vždy se shoduje seznam obcí (kde jsou zahrnuty i městské části a Krajský úřad Jihomoravského kraje), v nichž má 5. července zavlát moravská vlajka, se skutečností zaznamenanou v terénu. Na druhou stranu se lze v řadě obcí setkat s moravskou vlajkou i v jiné dny v roce (a to nejen ve zmíněné pro Moravu významné dny), což se v některých případech děje zásluhou jednotlivců, kteří si touto vlajkou zkrášlí prostor před vlastním domem. Důležité je poznamenat, že neexistuje jedna všemi uznávaná verze moravské vlajky, což nezřídka vede ke sporům mezi některými Moravany. Často používaná varianta, kterou v podstatě doporučuje i Moravská národní obec, je zachycena na Obr. 2 (fotografie byla pořízena v městské části Brno-Královo Pole). Díky pozorování mohu rovněž konstatovat, že při vytváření Moravy (a jiných regionů) se uplatňuje také relační přístup (viz kapitola 2.3). Například v září 2016 v Brně spolupřádala politická strana Moravané konferenci Evropské svobodné aliance (*European Free Alliance*, dále jen EFA), kde si zástupci různých subjektů (nejen členů EFA – zastoupena byla např. i Moravská národní obec) předali zkušenosti s organizací různých aktivit podporujících „své“ regiony. EFA tedy představuje jakousi síť vztahů propojující různé subjekty, čímž přispívá k vytváření a přetváření regionů.

Obr. 2: Jedna z verzí moravské vlajky vyvěšované (nejen) 5. července
(Foto: autor)

identitu obyvatel Vysočiny (mj. o tom svědčí i výrazný útlum ‚separatistických‘ tendencí okrajových) území kraje“ (Chromý 2004: 66–67). Na základě svých dosud nepublikovaných výzkumů v Kraji Vysočina (dnes již s velkým „K“) mohu potvrdit, že moravská identita je v tomto regionu velmi upozaděna právě identitou krajskou. Nicméně nelze přehlížet letošní úspěch iniciativy „Vyvěsíme“, díky níž zavlála moravská vlajka 5. 7. 2018 hned v několika obcích v těsné blízkosti Jihlavy (Jihlava však stále „vzdoruje“), což se v minulých letech nepodařilo prosadit (Moravská národní obec 2018).

Měla-li být na základě vlajkové iniciativy zodpovězena výzkumná otázka, zda se lze v případě moravanství setkat s rezistenční identitou čerpající ze skutečnosti, že jsou Morava a moravské hranice některými lidmi považovány za neexistující, bylo potřeba analyzovat texty vztahující se k této aktivitě. Jako velmi přesvědčivý se jeví (již výše uvedený) citát z příspěvku hlavní koordinátorky sledované iniciativy, Lenky Holaňové, která jím mj. *de facto* výstižně popisuje existenci Moravy coby sociálního jevu: „Moravská vlajka je symbol země, která už neměla existovat. Ona ale je, protože my jsme na ni nezapomněli, jsme její součástí a o tom, co máme považovat za svou vlast, se nerozhoduje na úřadech. Morava je náš domov“ (Moravská národní obec 2017). V podstatě tedy podle L. Holaňové deinstitucionalizace Moravy se zrušením jejího administrativního statusu neznamena, že Morava přestala existovat. Zároveň je možné konstatovat, že ve vlajkové iniciativě se jednoznačně zrcadlí rezistenční identita, která do jisté míry vyvěrá i z toho, že někteří lidé považují Moravu za již neexistující.

9.2.2 Péče o hraniční kameny na česko-moravské hranici

„Pro nás to není nic bývalého, překonaného, neplatného, zastaralého, anachronního a další adjektiva... Není to předmět minulosti. To teda ne!“

(Jaroslav Nesiba, 2017)

Aktivitu pana Jaroslava Nesiby, pečujícího o hraniční kameny na česko-moravské zemské hranici, lze pravděpodobně označit za nejvýznamnější činnost v rámci současného moravanství ve vztahu k moravským hranicím. Zejména za posledních 15 let zaevidoval zhruba 550 hraničních objektů na zemské hranici mezi Čechami a Moravou. Převážnou většinu z těchto objektů představují hraniční kameny (čili hranečnický či hraničnický). Ze zhruba 85 % jde o staré hranečnický, méně (přibližně 15 %) je pak těch, které zcela nově (či jako náhradu za zcizené) vztyčil J. Nesiba. Soustavněji se tento Moravan začal česko-moravskou hranicí zabývat kolem roku 2000, kdy spolu s několikrát v této práci citovaným Stanislavem Řehákem¹⁶⁵ konzultoval svoji koncepci. Česko-moravskou hranici rozdělil J. Nesiba na 12 úseků, v nichž mělo postupně proběhnout mapování a evidence hraničních kamenů. Sám se přitom zabývá zejména jižní částí česko-moravské hranice (dvěma úseky mezi Trojmezím u hranic s Rakouskem a vrcholem Lísek nedaleko obce Počátky) a po roce 2007, kdy došlo v okolí Svitav ke krádeži několika cenných hraničnicků z doby Marie Terezie, také Svitavskem (úsekem od vojenského prostoru u Květné po vrchol u vysílače Kamenná Horka). Celkem má tedy souvisle prozkoumánu čtvrtinu úseků, v nichž zmapoval zmíněných zhruba 550 hraničních objektů¹⁶⁶.

J. Nesiba se drží průběhu zemské hranice platného ke konci roku 1948, avšak zohledňuje řadu „úprav, které život přináší“, jak sám říká. Těmito úpravami jsou drobné změny katastrálních hranic, jež jsou pro komunikačního partnera alfou a omegou¹⁶⁷. Pokud jsou hraniční kameny součástí *de iure* platné katastrální hranice, mají určitou formu ochrany a také, bylo-li by někdy obnoveno zemské zřízení, je podle J. Nesiby potřeba, aby se obě hranice (zemská a katastrální) shodovaly¹⁶⁸. Nově umísťované hranečnický¹⁶⁹ jsou tedy lokalizovány na současných katastrálních

¹⁶⁵ S. Řehák (na něhož J. Nesiba často rád vzpomíná) následně vedl tři diplomové práce, které evidovaly hranečnický v celé délce česko-moravské hranice, pro tyto účely rozdělené na tři části: Rakousko – Stáj (Kruťová 2004), Stáj – Rozhraní (Dosedla 2004) a Rozhraní – Polsko (Dvořák 2003). Autoři zmíněných diplomových prací napočítali dohromady na celé česko-moravské hranici 775 hraničních objektů. Zůstává však otázkou, co vše lze za hraniční objekt označit (viz též Marek 2015).

¹⁶⁶ Sám komunikační partner ale odhaduje, že má zmapováno asi 70 % všech hranečnicků na česko-moravské hranici. Jejich konečný počet tedy může odpovídat číslu, ke kterému dospěli Řehákoví diplomanti (viz předchozí poznámka pod čarou). Nicméně neustále dochází ke změnám (zejména k úbytku hraničních kamenů).

¹⁶⁷ S touto koncepcí však ne všichni souhlasí. Podle některých je závazný pouze průběh hranice ke konci roku 1948, neboť k žádným následným *de iure* platným změnám této hranice nedošlo.

¹⁶⁸ Jak ale plyne například z výzkumu autorů Toušek – Šich – Vašíček (1990, 1991), jen stěží by došlo k obnově zemské hranice v jejím průběhu z konce roku 1948: „požadavky ‚moravských iniciativ‘ volající po obnově historické zemské hranice neodráží plně objektivní realitu v územní organizaci osídlení. Zrušení zemské hranice

hranicích – ty se nicméně dosud s hranicí zemskou platnou ke konci roku 1948 v drtivé většině případů shodují. Důležité je, že jsou hraničníky zároveň téměř vždy stabilizovány pomocí betonu (viz Obr. 3 – fotografie byla pořízena na Svitavsku v letním horku), přičemž ve většině případů jsou označeny letopočtem a písmeny „Č“ a „M“ (buď přímo na kameni, nebo v betonové patce). Podobně stabilizoval a označil J. Nesiba i desítky starých kamenů (často hranečníků bývalých panství), čímž je *de facto* povýšil na hraniční kameny zemské – před tím totiž nijak viditelně na české země neodkazovaly. Na základě svého dosud nepublikovaného výzkumu percepce česko-moravské hranice v její jižní části mohu konstatovat, že o mnohých J. Nesibou nově umístěných či „pouze“ stabilizovaných a písmeny označených hraničních kamenech vědí místní lidé, a řada z nich tedy díky těmto hranečníkům v dané lokalitě česko-moravskou hranici, resp. Čechy a Moravu vnímá. Zásahu na tom jistě mají mj. i různé informační tabule, které na zemské hranečníky (včetně těch nových) upozorňují. Jednoznačně je tedy možné konstatovat, že se v případě vytváření Moravy uplatňuje také teritoriální pojetí regionu (viz kapitola 2.3). Činnost komunikačního partnera je významná rovněž proto, že existují promoravské iniciativy, pro které se staly Nesibovy hranečníky prakticky symbolem. Přestože činnost J. Nesiby probíhá pod záštitou Moravskoslezské akademie pro vzdělání, vědu a umění, je zásluhou zejména tohoto jednotlivce, že se řada historicky cenných hraničních kamenů zachovala. Nebýt jejich stabilizace, pravděpodobně by mnohé z nich dnes již nebyly dohledatelné, podobně jako v roce 2007 zcizené hranečníky na Svitavsku. Za zmínku jistě stojí i jeho úsilí pořídit podrobnou dokumentaci k těm nejvýznamnějším, památkově chráněným, hranečníkům. J. Nesiba se také snaží o zvýšení krajinářské hodnoty vybraných hraničních kamenů výsadbou stromů¹⁷⁰. Obětavou činností tohoto Moravana probíhající v jeho volném čase a na jeho náklady (a téměř za každého počasí) lze proto asi nejvýstižněji nazvat péčí o hraniční kameny.

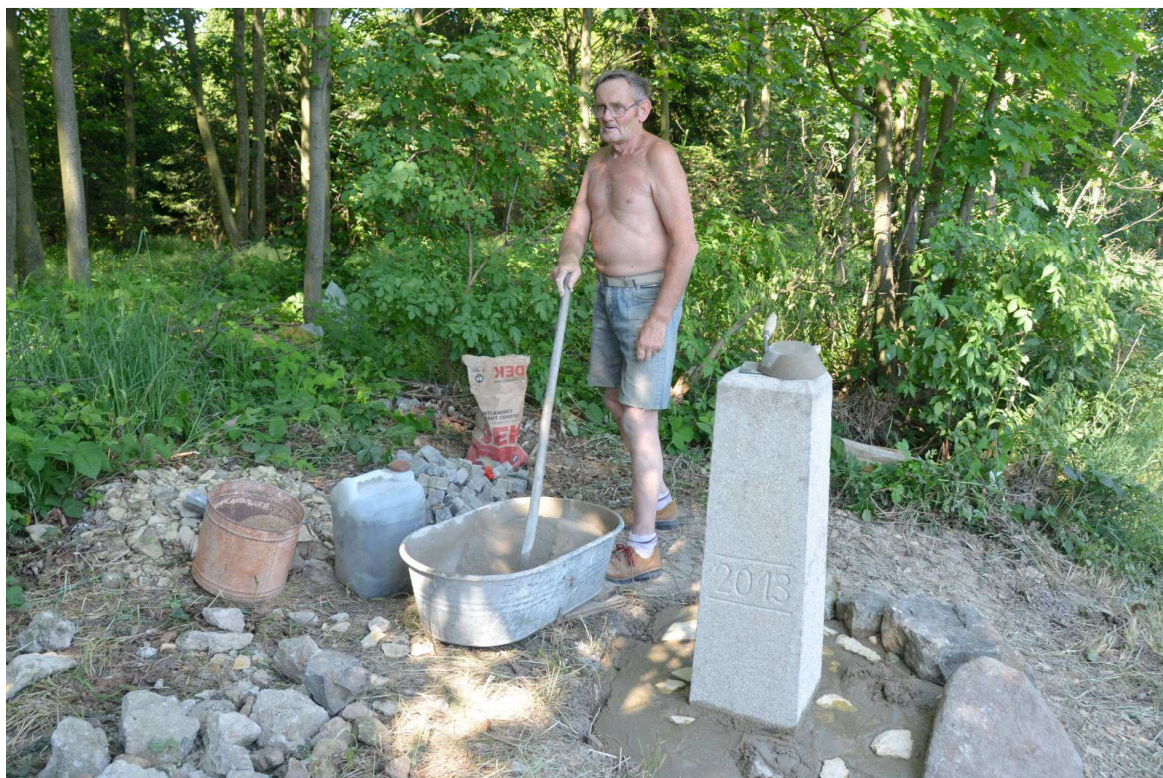
Po stručném představení významu aktivity J. Nesiby je možné zkoumat, jak se tento komunikační partner staví k faktu, že někteří lidé označují Moravu a její hranice za již neexistující, resp. že jsou tyto entity označovány přídavnými jmény odkazujícími k minulosti. Daleko explicitněji se totiž J. Nesiba vyjadřuje právě k různým přívlastkům, které jsou často s Moravou a jejími hranicemi spojovány. Velmi zřetelně projevil komunikační partner svůj nesouhlas na začátku jednoho z našich setkání poté, co si prostudoval moji diplomovou práci (vč. posudků), v jejímž názvu, ale nesčetněkrát i v obsahu, je česko-moravská hranice označena za hranici reliktní (Marek 2015). Jeho (již výše citovaná) reakce byla následující: „Pro nás to není nic bývalého, překonaného, neplatného, zastaralého, anachronního a další adjektiva... Není to předmět minulosti. To teda ne!“ Nejen z tohoto výroku je zřejmé, že podobná přídavná jména mohou posilovat jeho rezistenční identitu. Například také ne zcela souhlasí s označováním moravské hranice za historickou (je tedy zřejmé, že adjektivum „historický“ v tomto případě podle něho odkazuje pouze k minulosti), což se děje v rámci iniciativy „Vyznačíme“, kterou zaštiťuje Moravská národní obec. Dodnes bylo (i díky činnosti místních) vztyčeno celkem šest hnědých cedulí (dopravních značek) s moravskou orlicí a nápisem „Historická hranice Moravy“ (Moravská národní obec 2018). Tvůrci návrhu nicméně argumentují tím, že slovo „historická“ je na ceduli proto, „aby to prošlo“ (tedy aby s tím úřady a Češi neměli problém).

---

v r. 1949 vedlo k vytvoření pracovních, obslužných i dalších vazeb mezi sídly nerespektujících původní zemskou hranici. [...] Přece nelze vygumovat 42letý vývoj našeho osídlení“ (Toušek – Šich – Vašíček 1990: 53 a 7). Ostatně také Řehák (1988: 211) zkoumající integraci na česko-moravském pomezí konstatoval, že „samotný průběh historické zemské hranice se stává z valné části již anachronismem“.

¹⁶⁹ Velký význam mají pro J. Nesibu zejména hraniční kameny nacházející se na styku zemské (resp. katastrální) hranice s „rozmořím“ (jak nazývá hranici mezi úmořím Severního moře a Černého moře). A je to právě „přirozená hranice“, kterou v poslední době tento Moravan začíná stále více preferovat. Nežrídka si vzpomene také na regionalizaci podle Wokouna. Pokud jde o „přirozenou regionální strukturu České republiky“, vyčleňuje Wokoun (2008b: 72) makroregion „polabský, tj. Čechy, podunajský, tj. Morava, pooderský, tj. Slezsko (resp. tzv. „české Slezsko“)“.

¹⁷⁰ Přestože bydlí J. Nesiba v Brně, například v letošním suchém létě neváhal více než desetkrát vyrazit autem s kanystry plnými vody, aby zalil čerstvě vysazené stromky v jižní části česko-moravské hranice (vzdálenost Brna od dotčeného úseku zemské hranice přitom činí zhruba 120 km).

Obr. 3: Jaroslav Nesiba při betonování hraničního kamene na česko-moravské hranici
(Foto: autor)

9.2.3 Shrnutí obou rezistenčních aktivit a jejich finská paralela

Jak vyvěšování moravské vlajky, tak i péči o hraniční kameny na česko-moravské hranici lze jednoznačně nazvat rezistenčními aktivitami (byť pohnutky obou činností mohou být i jiné). Rezistence však evidentně může pramenit z rozličných skutečností, a tak je v budoucích výzkumech potřeba rozlišovat různé typy či složky odporu (rezistenční identity). Pokud jde o druhou výzkumnou otázku, která ověřovala, zda se v rámci moravanství lze setkat s rezistencí vůči skutečnosti, že jsou Morava a její hranice označovány některými lidmi za již neexistující, resp. že jsou popisovány přídavnými jmény odkazujícími k minulosti, v obou sledovaných aktivitách lze tento typ odporu skutečně zaznamenat. K podobným závěrům by bylo možné dospět také analýzou jiných iniciativ Moravské národní obce, ale i různých dalších aktivit moravského regionalismu (vč. toho politického¹⁷¹). To je však úkolem pro jiné práce. V této rigorózní práci budiž naznačeno, že studium moravanství a moravismu může přinést cenné poznání nejen o regionalismu (nepolitickém i politickém), ale i o s ním často spojené rezistenci. Ta v případě moravského regionalismu sice může být živena „schizofrenní existencí“ Moravy, ale jako daleko důležitější se jeví být odpor vůči údajné čechizaci související s vnímanou změnou zemské hranice v důsledku územně správních reforem¹⁷², se ztotožňováním České republiky s Čechami, s používáním malého státního znaku ČR apod.¹⁷³ Pole pro budoucí výzkumy je tedy široké a přitom zatím téměř neorané!

¹⁷¹ Pokud jde o promoravské politické strany, bylo by zajímavé zkoumat, jak s otázkou (ne)existence Moravy pracují. Zdá se například, že za občasným konstatováním některých promoravských politiků, že Morava neexistuje, je snaha mobilizovat voliče.

¹⁷² Například rezistenční identita J. Nesiby je z velké části sycena současným krajským zřízením, přičemž zejména Kraji Vysočina tento komunikační partner často nemůže přijít na jméno. U některých lidí zase působí silnou rezistenci schizofrenní identitární situace (Chromý 2003a, Marek 2015; viz též poznámka pod čarou č. 130) moravských území Východočeského (či Pardubického) a Jihočeského kraje.

¹⁷³ Samozřejmě se v moravském regionalismu (v tomto případě zejména politickém) uplatňují mimo jiné také politicko-ekonomické požadavky související s tzv. konfliktní linií centrum – periferie. Velký podíl na rezistenční

V kapitole 4.3.2 bylo uvedeno, že percepční regiony ovlivňují veškeré naše prostorové chování, a proto je můžeme vnímat i jako jeden z klíčů k pochopení a vysvětlení regionalismu, tedy například moravanství. Pokud jde o představitele Moravské národní obce či o Jaroslava Nesibu, tito lidé jsou přesvědčeni o existenci Moravy¹⁷⁴ a také její hranici s Čechami vnímají převážně tam, kudy *de iure* procházela do roku 1928. Kde je tedy problém? Proč mají někteří lidé potřebu vyvěšovat vlajku či betonovat hraniční kámen? Pro určité lidi může být jistě primární motivací jejich silná regionální identita, pro jiné je hnacím motorem spíše jejich identita rezistenční. Do druhé skupiny náleží i J. Nesiba, což explicitně vyplynulo z jednoho našeho rozhovoru. Pro jistotu jsem se tehdy ještě ujistil, zda jsem vše pochopil správně: „Takže víc tě štve to potírání Moravy, než že bys byl hrdej Moravák?“ Jeho reakce byla krátká, ale přesvědčivá: „Jo, jo!“ Zdá se přitom, že rezistence je založena na jistém rozporu či konfliktu subjektivních obrazů. Již bylo vysvětleno, že každý může mít jiný percepční region, neboť si jej vytváří na základě pro něho důležitých institucí (viz kapitola 4.3.2). Lidé s odlišnými subjektivními obrazy regionu mohou vedle sebe přirozeně bez problémů koexistovat. Když je však například někomu, kdo je bytostně přesvědčen o existenci Moravy v hranicích platných do roku 1928, neustále z různých stran – prostřednictvím percepčních regionů (či reprezentací) jiných lidí – podsouváno, že Morava neexistuje, či že ji tvoří kupříkladu Jihomoravský, Zlínský, Olomoucký a Moravskoslezský kraj, nelze se divit, že může mít potřebu se proti tomu ohradit¹⁷⁵. Tento odpor pak může být manifestován v regionalismu různými formami, jak bylo demonstrováno v kapitolách 9.2.1 a 9.2.2. Lze tedy tvrdit, že nejen naše vlastní percepční regiony ovlivňují naše chování, tuto moc mají i percepční regiony (reprezentace) ostatních lidí. Vždy však záleží na tom, do jaké míry je pro nás rozpor těchto obrazů důležitý. Například zdaleka ne všechny Moravany (spíše jen hrstku z nich) vyburcuje k rezistenční aktivitě zpráva v televizi, že Dačice leží v jižních Čechách či že Morava neexistuje. Navíc zdaleka ne všichni obyvatelé Moravy se cítí být Moravany (ať již zemsky či národnostně). Zjednodušeně by se dalo říci, že se rezistenční identita projevuje pouze u „tvrdého jádra“ Moravanů. Přesto nelze tuto skutečnost bagatelizovat, neboť aktivita několika málo jedinců může ovlivnit mnohé další lidi, zvláště když se projevuje v krajině, a je jim tak na očích. Přímo tedy rozpor percepčních regionů tyto lidi ovlivnit nemusí, zprostředkovaně se však často v nějaké podobě dotkne i jich. Popisovaná skutečnost tedy zároveň poukazuje na klíčový význam regionálních aktivistů pro (re)produkci a konstrukci regionů.

V této souvislosti se velmi problematickým jeví používání adjektiv odkazujících k minulosti pro regiony a hranice, které podle některých lidí stále existují. Vzhledem ke skutečnosti, že je pro lidi administrativní status často alfou a omegou, není překvapivé, že někteří vnímají se zrušením územně správní funkce regionu, že region, ale i jeho hranice tímto aktem přestávají existovat. Ve skutečnosti je takto zrušena (nejdříve) pouze jedna vrstva regionu – pouze ji lze označit adjektivy odkazujícími k minulosti¹⁷⁶ (viz kapitola 5.3). Kvůli zajištění administrativního statusu (viz kapitola 5.2) však často těmito přívlastky popisujeme region a hranice jako celek, což může být problematické právě v případech, kdy jsou o existenci těchto entit někteří lidé stále přesvědčeni. Problematické je to o to víc, když jsou region a jeho hranice pro tyto lidi například důležitým konstituentem jejich identity. Označování daných regionů a hranic například za „bývalé“ či již neexistující může vyvolávat či posilovat rezistenci zmíněných lidí

---

identitě má samozřejmě skutečnost, že došlo ke ztrátě administrativního statusu Moravy a z toho plynoucích výhod. I toto jsou tedy možné směry dalšího bádání.

¹⁷⁴ V kapitole 9.2.2 o činnosti J. Nesiby byly diskutovány pouze pojmy odkazující k minulosti, nikoli explicitně otázka (ne)existence českých zemí. Proto jako důkaz, že je tento Moravan neochvějně přesvědčen o existenci „své“ země, mohu uvést citát z jednoho našeho rozhovoru. Když se mě v průběhu psaní předložené rigorózní práce tento komunikační partner ptal, o čem že to vlastně píše, říkal jsem, že mj. zkoumám, jestli Čechy, Morava a Slezsko stále existují. On na to reagoval slovy: „Petře, prosím tě, takový jasný věci... To je jak zkoumat, jestli existuje gravitace, nebo sluneční soustava.“

¹⁷⁵ Zrovna tak se ale mohou ohradit lidé vnímající Moravu v hranicích Jihomoravského, Zlínského, Olomouckého a Moravskoslezského kraje proti percepčnímu regionu Morava v hranicích platných do roku 1928 apod.

¹⁷⁶ Ostatní vrstvy se však mohou stát (a často stávají) „bývalými“, „historickými“ apod. záhy poté. Po ztrátě administrativního statusu se totiž ostatní vrstvy začnou zanedlouho vázat na nový region s územně správním statusem.

a rovněž přispívat k jejich marginalizaci! Pokud jde o spojení „reliktní hranice“, s nesouhlasem označovat takto česko-moravskou hranici jsem se při neformálních rozhovorech setkal i u jiných lidí, nikoli jen u J. Nesiby. Problematický v případě tohoto termínu je také fakt, že v českém, ale i slovenském geografickém prostředí je reliktní hranice definována jako ta, která již neexistuje (viz kapitola 9.1). Česko-moravská hranice však existuje, a to nejen jako sociální jev, ale i v přesvědčení mnohých lidí. Domnívám se tedy, že by (podobně jako hranice moravsko-slezská) neměla být za reliktní označována. Nechceme přece přispívat k rezistenci a marginalizaci určité skupiny osob, cílem geografie by měl být opak. Do jisté míry univerzálním pojmem je adjektivum „historický“, neboť to může odkazovat jak k minulosti, tak i k současnosti. Každý člověk však může daným slovem vnímat něco trochu jiného, a proto i termín „historický“ se může někomu jevit kupříkladu ve spojitosti s česko-moravskou hranicí za nepatřičný, neboť jej vnímá jako slovo popisující pouze minulost.

Problém s přídavnými jmény odkazujícími k minulosti naopak zřejmě nenastává u regionů, o jejichž neexistenci jsou dnes přesvědčeni všichni lidé. Takové regiony a spolu s nimi i jejich hranice lze podle všeho bez problému označit jako „tehdejší“, „bývalé“, „historické“ či „reliktní“. Označíme-li například Římskou říši za „tehdejší“ či Limes Romanus za „reliktní“, s největší pravděpodobností to nebude marginalizovat žádné „Římany“ a ani to nebude sytit jejich odpor (rezistenční identitu). Dnes se totiž pravděpodobně nikdo necítí být obyvatelem Římské říše – Římanem (viz kapitola 5.3).

Jak bylo nastíněno v kapitole 5.2, přestože se rozdělení českých zemí na kraje může zdát naprosto odlišným případem od amalgamace finských obcí, díky přístupu nové regionální geografie lze nalézt v obou událostech silné paralely. Důvody k rozdělení českých zemí či ke sloučení finských obcí se liší (viz kapitoly 5.2 a 7), avšak následná percepce regionů a s ní související regionalismus nesou řadu společných (ovšem i rozdílných) znaků. Na základě příspěvků Zimmerbauera a jeho kolegů lze konstatovat, že podobně jako je tomu u českých zemí, také v případě finské obce Nurmo existují (či alespoň v době výzkumů existovaly) tři skupiny lidí reflektujících (ne)existenci tohoto regionu. O existenci Moravy jsou přesvědčeni například představitelé dvou diskutovaných promoravských aktivit – L. Holaňová a J. Nesiba (viz výše). Do této skupiny (alespoň dle jeho posledních prací) patřil i již zesnulý S. Řehák (viz kapitola 9.1). Za zástupce lidí, podle nichž stále existuje finská obec Nurmo, lze považovat dva respondenty, jejichž výpovědi citují Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja (2012: 1071 a 1072): „Nemyslím si, že se to [identifikace] změnilo. Ačkoli hranice obce zmizela, necítím vůbec, že bych patřil do Seinäjoki“, „Nurmo bude existovat ve sportovních klubech a podobných věcech ještě hodně, hodně dlouho, přestože my budeme po sloučení pouhou součástí jednoho velkého Seinäjoki“. Naopak po zrušení administrativního statusu regionu uvažuje o neexistenci Moravy P. Chromý (viz kapitola 9.1) a o neexistenci Nurma někteří lidé citovaní Zimmerbauerem a jeho kolegy: „Tato domovská vesnice je pro mě nejdůležitější, protože jsem zde žil skoro celý život [...] Ale nyní se prostě zdá, že bylo Nurmo jaksi smazáno“, „Bylo to, jako by nám byla sebrána část identity, když jsme se sloučili. Takže si myslím, že věci teď vypadají jinak“ (Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017: 9), „Zabili jste prosperující Nurmo. Nikdy vám to neodpustím“ (Zimmerbauer – Paasi 2013: 38). Lidí se schizofrenním či minimálně nekonzistentním názorem na (ne)existenci Moravy (či obecněji českých zemí) je celá řada (viz kapitola 9.1). Příkladem z finského prostředí mohou být samotní autoři citovaných článků, neboť na jednu stranu píše, že obec Nurmo „přestala existovat“ (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012: 1069), ale následně tvrdí, že „Nurmo nadále existuje jako kognitivní a kulturní region prostřednictvím různých symbolů“ (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012: 1071)¹⁷⁷. Regiony, které ztratí administrativní status (tedy i Nurmo), jsou podle nich „ne plně existující, ne úplně zaniklé“ (Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017: 1).

Rovněž jde-li o regionalismus, můžeme v případě Moravy i Nurma nalézt velmi podobné projevy, včetně skutečnosti, že se v obou regionech uplatňuje (uplatňovala) rezistenční identita.

---

¹⁷⁷ Je sice možné, že „obci Nurmo“ mají autoři na mysli pouze administrativní vrstvu „regionu Nurmo“, avšak jak plyne z následně citovaného textu z roku 2017, Nurmo podle nich (resp. podle dvou ze tří předchozích autorů) není ani plně existující, ani úplně zaniklé.

Důležitými procesy jsou (byly) pro moravské regionalisty i pro regionalisty v obci Nurmo (re)institucionalizace a reprodukce „jejich“ regionu. Významnými prostředky v manifestaci, že Morava, resp. Nurmo existuje, jsou vedle hranic (ať už jde o jejich vyznačení v terénu jako v případě činnosti J. Nesiby či o jejich zobrazování na tričkách jako v případě hnutí ProNurmo) například také vlajky. Velmi podobně jako L. Holaňová (viz citát v kapitole 9.2.1) se vyjádřili dva komunikační partneři finským výzkumníkům: „Vlajka Nurma na stožáru je prohlášení okolnímu světu, že my z Nurma jsme tady“ (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012: 1072), „Jsme obyvatelé Nurma, nemohou ho spláchnout [(wash away)]“ (Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017: 10). Podobně jako autoři studující obec Nurmo dokumentují, že teritoriální přístup k regionu není pasé a lze jej chápat jako komplementární k pojetí relačnímu (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Zimmerbauer – Paasi 2013, Zimmerbauer – Riukulehto – Suutari 2017), také v moravském regionalismu byla demonstrována přítomnost obou přístupů. Lze rovněž konstatovat, že v případě českých zemí jsou teritoriální pojetí regionu a s ním spojená problematika hranic stále relevantní a také velmi aktuální. To jasně dokládá činnost J. Nesiby, jehož hraniční kameny mohou sloužit (a slouží) k tvorbě a reprodukci regionální (zemské) identity.

Již bylo nastíněno, že v případě obou regionalismů lze nalézt i rozdíly. Jak uvádějí finští autoři, rezistenční identita manifestující se v regionalismu je často pouze dočasná, což byl případ i hnutí ProNurmo. Jeho činnost po amalgamací obcí ustala, byť rezistence u aktivistů pravděpodobně v nějaké podobě a na nějakou dobu přetrvává (Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012, Zimmerbauer – Paasi 2013). Pokud jde o moravský regionalismus, jehož významnou součástí je rovněž rezistenční identita¹⁷⁸, ten má výrazně delší trvání. Například rezistence vůči zrušení zemí jakožto administrativních jednotek se s jistými přestávkami objevuje či vyvěrá jako ponorná řeka Punkva již od zrušení zemského zřízení na přelomu let 1948/1949¹⁷⁹ (Pernes 1996, Chromý 2004). Je však jasné, že v různých obdobích byly a jsou moravský regionalismus a s ním související rezistenční identita napájeny různými prameny. Dodnes vydatným zdrojem je například krajské uspořádání, o němž bylo rozhodnuto v roce 1997 (viz kapitola 7). Přestože je moravský regionalismus trvalejší než regionalismus v Nurmu, s českými zeměmi se podle různých průzkumů ztotožňuje oproti ostatním regionům paradoxně relativně méně lidí (např. Semian 2010, Marek 2015, Šerý 2015), zatímco finské obce jsou tradičně regiony, s nimiž se Finové ztotožňují nejvíce (viz kapitola 5.2). Jak české země, tak i finské obce jsou staré regiony, ve kterých vidí Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja (2012) jeden z klíčových důvodů pro regionální aktivismus. Ovšem vzhledem k tomu, že historie finských obcí sahá „pouze“ do 19. století (např. Zimmerbauer – Suutari – Saartenoja 2012), zatímco historie českých zemí do prvního tisíciletí našeho letopočtu (např. Pernes 1996, Jeleček – Chromý 1997, Semotanová 2006), není překvapivé, že Čechy, Morava a Slezsko jsou ve společnosti silně zakořeněny (viz kapitola 9.1), a to pravděpodobně daleko více než finské obce. Morava má oproti Nurmu výhodu také v tom, že ji obývá mnohem početnější populace, tudíž „vždy se někdo najde“, kdo by v regionalismu, resp. v rezistenci pokračoval. České země jsou oproti sloučeným finským obcím v jiné pozici také proto, že nebyly důsledně nahrazeny novými regiony (kraji). Navíc jsou to právě kraje, díky nimž (zejména díky jejich názvům a znakům) byly české země významně (re)institucionalizovány (viz kapitola 7). V tomto ohledu se amalgamací finských regionů více podobá kupříkladu rozdělení Československa (viz kapitola 9.1).

---

¹⁷⁸ Jak moravský regionalismus, tak i regionalismus ve finském Nurmu jsou spojeny nejen s rezistenční identitou, ale logicky i s „pouhou“ regionální identitou lidí, tedy s pocitem sounáležitosti, nikoli (jen) odporu.

¹⁷⁹ Poslední velká vlna moravanství se vzedmula v 90. letech v souvislosti s debatou o obnově zemského zřízení. Předchozí větší vlna se objevila při uvolnění poměrů v 60. letech (viz např. Pernes 1996).

10 ZÁVĚREČNÉ SHRNTÍ

Přestože je region objektem výzkumu již od starověku, předmětem zkoumání se stal až s novou regionální geografii v 80. letech 20. století, kdy začal být pojímán jako prostorová struktura, sociální konstrukce a dynamický proces. Díky čelnému představiteli nové regionální geografie, Anssi Paasimu, máme k dispozici velmi vhodný nástroj pro dekonstrukci regionu a rovněž pro výzkum jeho vzniku. Chápeme-li region jako proces, který nejen vzniká, ale je i reprodukován, transformován a nakonec může zaniknout, je potřeba hledat způsoby, jak zkoumat i regionální vývoj. Přestože mezi geografy zaznívají hlasy o relevanci a potřebnosti výzkumů reprodukce regionu (vedle zkoumání jeho produkce a konstrukce – tedy vzniku), dodnes převažuje v rámci nové regionální geografie studium vzniku regionu. Jedním ze tří hlavních cílů této rigorózní práce proto bylo diskutovat využitelnost konceptu percepčního regionu při výzkumu institucionalizace a deinstitucionalizace regionů, tedy procesů, pod které lze zahrnout vznik i následný vývoj regionu – jeho reprodukci, transformaci a zánik. Proces reprodukce (úzce spojený s regionální transformací) je klíčový pro existenci regionu a lze pomocí něho zkoumat jak institucionalizaci regionů, tak i jejich deinstitucionalizaci (viz níže). Nový, institucionalizující se region získává instituce, které zajišťují jeho existenci v budoucnu, zatímco starý region čelící deinstitucionalizaci přichází o instituce, a tak je reprodukován méně než před tím a nakonec může i zaniknout. Logicky čím více je region reprodukován (čím více institucemi), tím méně pravděpodobný je jeho zánik. Velkým přínosem Paasiho (1986) teorie je vedle formulace čtyř fází vzniku regionu v procesu institucionalizace také propojení starých konceptů regionu a hranic s novým konceptem regionální identity. Regionální identitu dělí tento autor na dvě hlavní dimenze – regionální vědomí lidí (regionální identitu lidí), jež odkazuje ke ztotožnění se s regionem či regionální komunitou, resp. k citění vztahu k nim, a identitu regionu, která se týká znalosti. Druhou ze zmíněných dimenzí pak Paasi dále člení na subjektivní a „objektivní“ část. Tento autor se nicméně ve svých textech zaměřuje především na regionální vědomí lidí, zatímco identitu regionu téměř neřeší. V případě subjektivní dimenze identity regionu (obrazů regionu) pak pouze odkazuje na práce behaviorálních geografů.

Byla to behaviorální geografie, která se začala zabývat vnímáním a mentálními mapami, tedy obrazy regionů v myslích lidí, které můžeme ztotožnit s percepčními regiony. Přestože se přímo nabízí i propojení mentálních map, resp. percepčních regionů se subjektivní částí identity regionu podle Paasiho, v pracích rozvíjejících teorii institucionalizace regionů se toto spojení dosud neobjevilo. Pravděpodobně je to způsobeno skutečností, že je koncept percepčního regionu diskutován téměř výhradně v didakticky zaměřených publikacích (přestože koncept mentálních map je velmi rozšířen i v jiných textech) a navíc je často směřován s konceptem *vernacular* regionu, který je spíše regionem homogenním. Řada autorů dnes ve svých výzkumech vychází z dědictví jak behaviorální geografie (mentální mapy), tak i nové regionální geografie (regionální identita), avšak jen zřídka je toto explicitně uvedeno. Přitom má-li být rozvíjeno poznání konceptu regionu a regionální identity, vzájemné a reflektované propojení obou přístupů je více než žádoucí. Spojujícím článkem může být právě koncept percepčního regionu, který lze pokládat za velmi významný hned z několika důvodů.

Je-li region sociální konstrukcí, musí přetrvávat ve společnosti – v myslích lidí v podobě percepčního regionu. Podle teorie sociálního konstruktivismu autorů Berger – Luckmann (1999) region jakožto sociální konstrukt (sociální jev) *de facto* vzniká, tedy začíná existovat, když jej lidé začnou vnímat – když vstoupí do jejich vědomí/vědění/znalosti. Je tedy evidentní, že pro existenci regionu jsou klíčové regiony percepční, tedy subjektivní obrazy regionu. Zároveň lze proto tvrdit, že identita regionu, jež je tedy samotnou esencí regionu, je základní dimenzí regionální identity, na které závisí vznik regionálního vědomí lidí a potažmo i regionalismu. Je možné konstatovat, že regionalismus se nemůže objevit tam, kde není regionální identita lidí, regionální vědomí lidí zase nemůže vzniknout bez subjektivních obrazů regionu a tyto percepční regiony jsou zase závislé na znalosti úzce spojené s vnímáním. Protože se Paasi ve svých pracích zabývá více regionálním vědomím lidí než identitou regionu (viz výše), nelze se divit, že otázka (ne)existence regionu, ale i téma jeho vývoje jsou v textech (nejen) tohoto autora opomíjeny.

Význam percepčních regionů tkví také v tom, že díky nim můžeme zkoumat reprodukci regionu a potažmo i ostatní procesy týkající se vývoje regionu (viz výše). Mohou totiž posloužit k identifikaci institucí reprodukcí regionu a také k rozpoznání významu a moci těchto institucí. Avšak je-li cílem výzkum reprodukce (resp. vývoje) regionu, nesmějí být percepční regiony chápány jako cíl, nýbrž jako nástroj. Výzkum nesmí končit delimitací – je potřeba se ptát i na to, proč lidé vnímají regiony tam (tak), kde (jak) je vnímají. Na tomto místě je nutné poznamenat, že často vedle sebe existuje velké množství různých vrstev téhož regionu (typicky se shodným názvem), jimiž mohou být regiony homogenní (např. založené na toponymech) i regiony funkční (např. založené na spádovosti). Všechny tyto vrstvy lze pokládat za instituce potenciálně se otiskující do percepčních regionů lidí, a přispívající tak k existenci daného regionu v budoucnosti. Nicméně zdaleka nejen regiony, či jejich různé vrstvy, se mohou otiskovat do percepčních regionů – také množství dalších institucí (včetně např. hranic) a rovněž řada aktérů může přispívat k reprodukci regionu do budoucnosti. Regiony homogenní a funkční lze pak ztotožnit s „objektivní“ částí identity regionu podle Paasiho, čímž dochází k propojení tří typů regionu podle formy s Paasiho konceptualizací regionální identity. Zároveň je potřeba poznamenat, že tyto „objektivní“ regiony nepostačují k existenci regionu coby sociálního jevu. K té jsou nezbytné regiony percepční (viz výše).

Dalším z hlavních cílů této práce bylo diskutovat otázku zániku a (ne)existence regionu z pohledu sociálního konstruktivismu, a zaplnit tak jednu z mezer ve výzkumu vývoje regionu. Přestože je region chápán představiteli nové regionální geografie jako sociální konstrukt, problematika jeho zániku (ale obecně i vývoje) a (ne)existence je dosud téměř opomíjená (viz výše). Již bylo uvedeno, jak podle teorie sociálního konstruktivismu region vzniká. Lze tedy konstatovat, že opačným způsobem region coby sociální jev zaniká – přestává existovat, když zmizí z lidské(ho) vědomí/vědění/znalosti. Jak bylo ale v práci demonstrováno, lidé se mohou nacházet v jistém zasetí administrativního statusu, tedy v přesvědčení, že je územně správní funkce regionu alfou a omegou a že s její ztrátou přestává region existovat a stává se „tehdejší“, „bývalý“, „historický“ apod. Někteří autoři chápou deinstitucionalizaci jako proces, kdy region ztrácí administrativní status. V takovém případě by ale nemohlo docházet k deinstitucionalizaci regionů, které nikdy územně správní funkci neměly. Přitom i u těchto regionů deinstitucionalizace zcela jasně probíhá. I proto je zřejmé, že je nutné rozlišovat zánik regionu coby sociálního jevu a „pouhé“ přesvědčení o zániku regionu. Region jakožto sociální jev totiž může existovat i dlouho poté, co prodělal deinstitucionalizaci v podobě ztráty administrativního statusu. I takové regiony jsou v našem vědomí, a tedy dokud o nich víme, existují. Region coby sociální jev tedy paradoxně existuje i tehdy, když jsou lidé přesvědčeni o jeho neexistenci. Přesvědčení o existenci či neexistenci určitého regionu je velmi subjektivní záležitostí a podobně jako například v případě ohraničení regionu záleží na moci institucí, které se otisknou do percepčního regionu daného člověka. Pro někoho může být administrativní vrstva regionu natolik důležitou, že když ji region ztratí, začne daný jedinec tuto územní jednotku vnímat jako v současnosti neexistující a popisovat ji přívlastky odkazujícími k minulosti. Pro jiného člověka ale mohou být důležitější jiné vrstvy regionu či jiné z mnoha dalších institucí, tudíž i po zrušení administrativního statusu může vnímat, že region stále existuje. Reflektovaná (ne)existence regionu je tedy pouze jednou z mnoha charakteristik regionu, která nijak neodkazuje k samotné existenci regionu coby sociálního jevu. To dokládá i skutečnost, že se přesvědčení jedince o (ne)existenci určitého regionu může v průběhu jeho života měnit.

Na základě reflexe (ne)existence regionů byla navržena typologie regionů, v níž jsou na prvním místě odlišeny územní jednotky bez administrativního statusu, u nichž nebývá (ne)existence reflektována, od těch s administrativní funkcí v současnosti, či pouze v minulosti. U regionů, které jsou v současnosti administrativními jednotkami, pravděpodobně nikdo nepochybuje, že existují. V případě územních jednotek s administrativním statusem pouze v minulosti jsou dvě skupiny regionů. U první z nich jsou všichni lidé (kteří o regionu vědí) přesvědčeni, že již tyto regiony neexistují. To je pravděpodobně případ Římské říše, která však nadále existuje jako sociální jev, což lze doložit i tím, že stále generuje akci (např. je zanášena do map). V případě druhé skupiny regionů nepanuje mezi lidmi shoda na tom, zda region existuje, či nikoli. Existují tři skupiny lidí: jedni jsou přesvědčeni o neexistenci regionu, druzí o jeho

existenci. Třetí skupinu představují ti, u nichž se lze setkat s jistým „schizofrenním“ či minimálně nekonzistentním postojem v otázce existence daného regionu. Příkladem regionů se „schizofrenní existencí“, u kterých se můžeme setkat s popsányi třemi skupinami lidí, jsou české země, ale například i Československo či finská obec Nurmo (byť tyto regiony vykazují velké rozdíly – viz níže). V práci byla také formulována hypotéza, že rozpor v případě regionů, které jsou jedněmi považovány za v současnosti existující, zatímco podle jiných již neexistují, může živit rezistenční identitu manifestující se v regionalismu. Tento předpoklad spolu s tezí, že ztráta administrativního statusu vede k přesvědčení lidí o neexistenci regionu a jeho hranic a k jejich označování adjektivy odkazujícími k minulosti, byl ověřován na příkladu českých zemí.

Existence Čech, Moravy, Slezska a jejich hranic jakožto sociálních jevů byla doložena mnohými autory na rozličných datech. Tato existence ostatně také vyplývá z množství institucí, které spolu s řadou aktérů historické země a zemské hranice neustále reprodukuje. Ono „pouhé“ přesvědčení o (ne)existenci uvedených sociálních konstruktů pak bylo v této práci studováno pomocí kvalitativní analýzy vybraných textů. Přestože bylo záměrem na těchto textech demonstrovat reflexi (ne)existence českých zemí a zemských hranic u současníků důležitých změn ve vývoji zkoumaných regionů a hranic (tedy kolem roku 1928 a zejména kolem přelomu let 1948/1949), zvolená data toto neumožnila. Zdá se totiž, že (ne)existence českých zemí a jejich hranic začala být více reflektována až po roce 1989 v souvislosti s debatou o možné obnově zemského zřízení. Toto tvrzení by však bylo potřeba podložit dalším výzkumem. Jisté je to, že za klíčový rok pro existenci českých zemí a jejich hranic (zejména té česko-moravské) považují mnozí autoři v současnosti přelom let 1948/1949, kdy došlo ke zrušení zemí jakožto územně správních jednotek. Lze tedy tvrdit, že i tito autoři jsou více či méně v zajetí administrativního statusu.

Na dvou vybraných promoravských aktivitách bylo ukázáno, že mohou být tyto činnosti poháněny rezistenční identitou plynoucí ze skutečnosti, že jsou Morava a její hranice některými lidmi považovány za neexistující či jsou označovány adjektivy odkazujícími k minulosti. Zároveň bylo ale konstatováno, že existují i jiné, silnější zdroje odporu – zejména jde o různé formy rezistence vůči údajné čechizaci související s vnímanou změnou zemských hranic v důsledku územně správních reforem, se ztotožňováním České republiky s Čechami, s používáním malého státního znaku ČR apod. Percepční regiony v myslích lidí ovlivňují veškeré lidské chování, tudíž lze vnímat i jako jeden z klíčů k pochopení a vysvětlení regionalismu (regionálního aktivismu). Například v případě moravanství může být pro mnohé lidi jistě primární motivací jejich silná regionální identita (zakládající se na jejich percepčních regionech), avšak pro jiné je hnacím motorem identita rezistenční. Zdá se přitom, že rezistence je založena na jistém rozporu či konfliktu subjektivních obrazů, přičemž odpor z něho plynoucí se pak může v různých formách manifestovat v regionalismu. Rezistenční identita projevující se v moravanství může být živena u lidí, kteří jsou bytostně přesvědčeni o existenci Moravy, tím, že jim jsou neustále podsouvány obrazy (reprezentace) Moravy neshodující se s jejich percepčním regionem – tuto rezistenci může živit jak konstatování o neexistenci Moravy a jejích hranic, tak i s těmito sociálními jevy spojované přívlastky odkazující k minulosti. V případě regionů a hranic, které podle některých lidí stále existují, a tak mohou být i důležitými zdroji regionálního vědomí nejen obyvatel, se proto zdá být jako velmi problematické jejich označování za „tehdejší“, „bývalé“ či „reliktní“. Kromě posilování rezistenční identity mohou tyto výroky přispívat také k marginalizaci dotyčných lidí. Přestože se zmíněná rezistence projevuje jen u hrstky jedinců, a to navíc v kombinaci s dalšími typy či složkami odporu, jde o regionální aktivisty, kteří bývají velmi významní v konstrukci a (re)produkcii regionů, tudíž se jejich činnost často v nějaké podobě dotkne i mnoha dalších lidí, případně celé společnosti. Uvedené rozpory percepčních regionů proto nesmí být bagatelizovány a je jisté i úkolem geografů, aby byli k těmto otázkám citliví.

Přestože se rozdělení českých zemí na kraje může zdát naprosto odlišným případem od sloučení finských obcí, díky přístupu nové regionální geografie lze nalézt v obou událostech silné paralely. Následná percepce regionů a s ní související regionalismus nesou řadu společných (ovšem i rozdílných) znaků. Jak na Moravě, tak i v případě finské obce Nurmo, byly identifikovány výše popsané tři skupiny lidí podle reflexe (ne)existence daného regionu. Pokud jde o regionalismus, byla v obou případech zaznamenána rezistenční identita. Důležitými procesy jsou

(byly) pro regionalisty (re)institucionalizace a reprodukce „jejich“ regionu, přičemž mezi významné prostředky v manifestaci, že Morava, resp. Nurmo existuje, patří například vlajky či hranice. Podobně jako autoři studující obec Nurmo dokumentují, že teritoriální přístup k regionu není pasé a lze jej chápat jako komplementární k pojetí relačnímu, také v moravském regionalismu byla demonstrována přítomnost obou přístupů – relevantní a velmi aktuální problematikou v případě českých zemí zůstává mimo jiné téma hranic.

Regiony, které měly v minulosti administrativní funkci, jsou v nevýhodě oproti územním jednotkám, které tuto funkci nikdy neměly, neboť bývají označovány přívlasky odkazujícími k minulosti a podle mnoha lidí již neexistují. Tato tvrzení sice nepoukazují na (ne)existenci regionu coby sociálního jevu, avšak přesvědčení o neexistenci těchto regionů může napomáhat k odsouvání daných územních jednotek do zapomnění. Tyto regiony se tedy zdají být náchylnější k zániku než například regiony etnografické. Na druhou stranu oproti územním jednotkám, které nikdy nebyly administrativními, jsou regiony se ztraceným administrativním statutem ve výhodě v tom, že měly přesně stanovené, *de iure* platné hranice, díky kterým mohou být nadále reprodukovány. Případně tyto hranice mohou sloužit i k (re)institucionalizaci regionů, jak bylo doloženo na příkladu Moravy i Nurma.

Obnova či (re)institucionalizace regionu může být spojena jednak s rezistencí (viz výše), jednak může probíhat víceméně neúmyslně, například při regionalizaci geomorfologických jednotek či administrativních regionů. Ne vždy však lze rozhodnout, byla-li (re)institucionalizace určitého regionu záměrná, či nikoli. V každém případě lze konstatovat, že přestože byly české země významně deinstitucionalizovány ztrátou administrativního statusu od 1. 1. 1949, z řady důvodů (např. byly sice rozděleny na kraje, avšak nedůsledně, a navíc díky některým krajům byly následně (re)institucionalizovány) se udržely nejen v myslích mnohých lidí, ale také v přesvědčení většiny těchto lidí, že jako regiony stále existují. Totéž však nelze tvrdit kupříkladu v případě Československa (přesto i tento region může podle některých lidí stále existovat). Pomocí dvou empirických sond z prostředí českých zemí (viz výše) byly sice primárně zodpovídaný výzkumné otázky zaměřené na rozvoj teorie, avšak domnívám se, že lze výsledky chápat i jako prvotní příspěvky do diskuze, co je to (v čem tkví) Morava a moravanství. I třetí hlavní cíl této rigorózní práce (příspěk k zaplňování bílých míst ve výzkumu a v poznání regionální identity českých zemí a jejich projevů, jako je zejména moravský regionalismus), byl tedy naplněn. Zároveň je možné konstatovat, že došlo i k naplnění všech cílů vedlejších, jež byly stanoveny v kapitole 1.

Po stručném shrnutí základních poznatků by měla následovat formulace perspektiv dalších výzkumů. Nepokládám však za účelné vypisovat na tomto místě všechny v předchozích kapitolách zmíněné náměty dalšího bádání, neboť jich je obrovské množství – některé byly uvedeny explicitně, jiné z předchozího textu vystupují méně nápadně. Jisté je to, že je nutné dále zkoumat, jak, proč, kým a čím jsou regiony (regionální identity) konstruovány a produkovány, a také je potřeba studovat jejich vývoj, tedy jak, proč, kým a čím jsou reprodukovány a transformovány a proč zanikají. Relevantní a legitimní je rovněž sledovat konkrétní region (např. Moravu) a konkrétní projevy regionální identity (např. moravanství), neboť jejich vytrvalým studiem mohou být odhaleny dosud skryté souvislosti, které pomohou jednak rozvíjet teorii, jednak přinesou pochopení a vysvětlení těchto sociálních jevů, což může být samo o sobě cílem.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH PRAMENŮ

Knihy, časopisy a sborníky

- ANDĚL, Jiří (1996). Sociogeografická regionalizace. 1. vyd. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP v Ústí nad Labem, 85 s.
- ANTONSICH, Marco (2010). Exploring the correspondence between regional forms of governance and regional identity: The case of western Europe. *European Urban and Regional Studies*, 17(3), s. 261–276.
- BARFORD, Anna (2014). Representing. In: LEE, Roger – CASTREE, Noel *et al.* eds. *The SAGE Handbook of Human Geography*. 1st ed. London: SAGE Publications, s. 273–295.
- BASSIN, Mark – BERDOULAY, Vincent (2004). Historical geography: locating time in the spaces of modernity. In: BENKO, Georges – STROHMAYER, Ulf eds. *Human Geography. A History for the 21st Century*. 1st ed. London: Edward Arnold, s. 64–82.
- BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas (1999). Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 214 s.
- BROWNELL, Joseph W. (1960). The Cultural Midwest. *Journal of Geography*, 59(2), s. 81–85.
- BURDA, Tomáš (2014). Význam změn správních hranic v procesu formování vnitřních periferií na území Česka od poloviny 19. století. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, 318 s.
- CLAVAL, Paul (2007). Regional geography: Past and present (a review of ideas, approaches and goals). *Geographica Polonica*, 80(1), s. 25–42.
- CRANG, Mike (2014). Representation–reality. In: CLOKE, Paul – CRANG, Philip – GOODWIN, Mark eds. *Introducing Human Geographies*. 3rd ed. London: Routledge, s. 130–143.
- CRESSWELL, Tim (2013). *Geographic Thought. A Critical Introduction*. 1st ed. Chichester: Wiley-Blackwell, 290 s.
- ČEKAL, Jiří (2003). Migrace obyvatelstva jižních Čech v období let 1992–1998. *Geografie – sborník České geografické společnosti*, 108(1), s. 61–75.
- DAHLMAN, Carl T. – RENWICK, William H. (2015). *Introduction to Geography. People, Places & Environment*. 6th ed. Boston: Pearson Education Limited, 568 s.
- DANĚK, Petr (1993). Moravian and Silesian Nationalities: a New Phenomenon in the Ethnic Map of the Czech Lands? *GeoJournal*, 30(3), s. 249–254.
- DANĚK, Petr (2002). Strukturální a geografické předpoklady demokratické místní správy v pohraničí českých zemí. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, 211 s.
- DANĚK, Petr (2008). Vývoj geografického myšlení. In: TOUŠEK, Václav – KUNC, Josef – VYSTOUPIL Jiří *et al.* *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 9–40.

- DANĚK, Petr (2013). Geografické myšlení: úvod do teoretických přístupů. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 171 s.
- DANIEL, Jan (2017). Proměny organizace prostoru českých zemí: reflexe historického vývoje v období 1945 až 1949. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, 123 s.
- DE BLIJ, Harm J. – MURPHY, Alexander B. (1999). Human Geography. Culture, Society, and Space. 6th ed. New York: John Wiley & Sons, 508 s.
- DE BLIJ, Harm J. *et al.* (2010). The World Today. Concepts and Regions in Geography. 5th ed. New York: John Wiley & Sons, 391 s.
- DISMAN, Miroslav (2002). Jak se vyrábí sociologická znalost. Příručka pro uživatele. Dotisk 3. vyd. Praha: Karolinum, 374 s.
- DOKOUPIL, Jaroslav (2004). Hranice a hraniční efekt. In: JEŘÁBEK, Milan – DOKOUPIL, Jaroslav – HAVLÍČEK, Tomáš *et al.* České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? 1. vyd. Praha: Academia, s. 47–58.
- DOSEDLA, Michal (2004). Hranečníky na pomezí Čech a Moravy - terénní výzkum a dokumentace úseku Stáj - Rozhraní. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, 67 s.
- DVOŘÁK, Pavel (2003). Hranečníky na pomezí Čech a Moravy (úsek mezi Rozhraním a Králickým Sněžníkem). Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, 51 s.
- ENTRIKIN, J. Nicholas (2011). Region and Regionalism. In: AGNEW, John A. – LIVINGSTONE, David N. eds. The SAGE Handbook of Geographical Knowledge. 1st ed. Los Angeles: SAGE Publications, s. 344–356.
- ERLEBACH, Martin – TOMÁŠ, Martin – TONEV, Petr (2016). A functional interaction approach to the definition of meso regions: The case of the Czech Republic. Moravian Geographical Reports, 24(2), 37–46.
- FELLMANN, Jerome D. – GETIS, Arthur – GETIS, Judith (2003). Human Geography. Landscapes of Human Activities. 7th ed. Boston: McGraw-Hill, 576 s.
- FIKEJZ, Radoslav (2010). Svitavy. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 68 s.
- FOUBERG, Erin H. – MOSELEY, William G. (2015). Understanding World Regional Geography. Danvers: John Wiley & Sons, 490 s.
- FOUBERG, Erin H. – MURPHY, Alexander B. – de BLIJ, Harm J. (2012). Human Geography. People, Place, and Culture. 10th ed. Hoboken: John Wiley & Sons, 479 s.
- FRISVOLL, Svein – RYE, Johan Fredrik (2009). Elite discourses of regional identity in a new regionalism development scheme: The Case of the 'Mountain Region' in Norway. Norsk Geografisk Tidsskrift, 63(3), s. 175–190.
- GETIS, Arthur – BJELLAND, Mark D. – GETIS, Victoria (2014). Introduction to Geography. 14th ed. New York: McGraw-Hill Education, 414 s.

- GIDDENS, Anthony (1984). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. 1st paperback edition 1986. Cambridge: Polity Press, 402 s.
- GIDDENS, Anthony (2013). *Sociologie*. 1. vyd. aktualiz. a rozšíř. Praha: Argo, 1049 s.
- GILBERT, Anne (1988). The new regional geography in English and French-speaking countries. *Progress in Human Geography*, 12(2), s. 208–228.
- GREGORY, Derek *et al.* eds. (2009). *The Dictionary of Human Geography*. 5th ed. Malden: Wiley-Blackwell, 1052 s.
- GURŇÁK, Daniel (2007a). Štát a štátne hranice jako predmet výskumu politickej geografie. In: GURŇÁK, Daniel – BLAŽÍK, Tibor – LAUKO, Viliam. *Úvod do politickej geografie, geopolitiky a regionálnej geografie*. Bratislava: Geo-grafika, s. 22–39.
- GURŇÁK, Daniel (2007b). Zmeny na politickej mape sveta. In: GURŇÁK, Daniel – BLAŽÍK, Tibor – LAUKO, Viliam. *Úvod do politickej geografie, geopolitiky a regionálnej geografie*. Bratislava: Geo-grafika, s. 40–76.
- HALÁS, Marián – KLAPKA, Pavel (2010). Regionalizace Česka z hlediska modelování prostorových interakcí. *Geografie*, 115(2), s. 144–160.
- HAMPL, Martin – MARADA, Miroslav (2015). Sociogeografická regionalizace Česka. *Geografie*, 120(3), s. 397–421.
- HART, John Fraser (1982). The Highest Form Of The Geographer's Art. *Annals of the Association of American Geographers*, 72(1), s. 1–29.
- HEFFRON, Susan Gallagher – DOWNS, Roger M. eds. (2012). *Geography for Life: National Geography Standards*. 2nd ed. Washington: National Council for Geographic Education, 118 s.
- HENDL, Jan (2005). *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 408 s.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan (2005). *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 568 s.
- HOBBS, Joseph J. (2016). *Fundamentals of world regional geography*. 4th ed. Boston: Cengage Learning, 552 s.
- HROMÁDKA, Jan (1956). Orografické třídění Československé republiky. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 61(3), s. 161–180, 265–299.
- CHALUPA, Jan (2015). Historickogeografická česko-moravská zemská hranice: rekonstrukce, percepcie, významy. Diplomová práce. Praha: Karlova univerzita, Přírodovědecká fakulta, 119 s.
- CHROMÝ, Pavel (1998). Čechy, Čechrava, ČESKO... (Aneb, jak zní zkrácený oficiální geografický název pro Českou republiku?). *Geografické rozhledy*, 7(4), s. 98–99.
- CHROMÝ, Pavel (1999). Kam patříš Jemnicko? *Geografické rozhledy*, 9(2), 38–39.

- CHROMÝ, Pavel (2000). Historickogeografické aspekty vymezení pohraničí jako součást geografické analýzy. *Geografie*, 105(1), s. 63–76.
- CHROMÝ, Pavel (2003a). Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů. In: JANČÁK, Vít – CHROMÝ, Pavel – MARADA, Miroslav. *Geografie na cestách poznání*. Praha: Univerzita Karlova, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, s. 163–178.
- CHROMÝ, Pavel (2003b). Jihočeský kraj. *Geografické rozhledy*, 12(4), s. 102–103.
- CHROMÝ, Pavel (2004). Kdyby byla Morava... *Geografie – sborník České geografické společnosti*, 109(1), s. 66–69.
- CHROMÝ, Pavel (2008). Regiony v proměnách času a prostoru (Úvaha o metodických přístupech nové regionální geografie). *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, 14, s. 57–64.
- CHROMÝ, Pavel (2009). Region a regionalismus. *Geografické rozhledy*, 19(1), s. 2–5.
- CHROMÝ, Pavel – JANŮ, Helena (2003). Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions. *ACTA Universitatis Carolinae Geographica*, 38(1), s. 105–117.
- CHROMÝ, Pavel – KUČEROVÁ, Silvie – KUČERA, Zdeněk (2009). Regional identity, contemporary and historical regions and the issue of relict borders - the case of Czechia. In: HEFFNER, Krystian ed. *Historical regions divided by the borders: Cultural heritage and Multicultural Cities. Regions and Regionalism*, 9(2), s. 9–19.
- CHROMÝ, Pavel – SEMIAN, Michal – KUČERA, Zdeněk (2014). Regionální vědomí a regionální identita v Česku: případová studie Českého ráje. *Geografie*, 119(3), s. 259–277.
- IŠTOK, Robert (2004). *Politická geografie a geopolitika*. 2. dopl. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, 392 s.
- IVANIČKA, Koloman (1987). *Základy teórie a metodológie socioeconomickej geografie*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 432 s.
- JELEČEK, Leoš (2008). Některé historicko-geografické zvláštnosti dějinného vývoje Moravy. *Geografické rozhledy*, 17(5), s. 2–3.
- JELEČEK, Leoš – CHROMÝ, Pavel (1997). Vývoj českého státu v pojmech a datech. *Geografické rozhledy*, 7(2), s. 43–45.
- JOHNSTON, Ron – SIDAWAY, James D. (2016). *Geography and Geographers. Anglo-American Human Geography since 1945*. 7th ed. London: Routledge, 520 s.
- JONES, Martin – MACLEOD, Gordon (2004). Regional spaces, spaces of regionalism: territory, insurgent politics and the English question. *Transactions of the Institute of British Geographers New Series*, 29(4), s. 433–452.
- JONES, Martin – PAASI, Anssi (2013). Guest Editorial: Regional World(s): Advancing the Geography of Regions. *Regional Studies*, 47(1), s. 1–5.

- JORDAN, Peter (2001). Regional Identities and Regionalization in East-Central Europe. *Post-Soviet Geography and Economics*, 42(4), s. 235–265.
- JORDAN, Terry G. (1978). Perceptual regions in Texas. *Geographical review*, 68(3), 293–307.
- KASALA, Karol (1996). Regions as spatial systems and regional development. *ACTA Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae Geographica*, 38, s. 91–107.
- KASALA, Karol – LAUKO, Viliam (2009). K teórii a metodológii regionálnej geografie. *ACTA Geographica Universitatis Comenianae*, 52, s. 87–99.
- KASALA, Karol – ŠIFTA, Miroslav (2017). The region as a concept: traditional and constructivist view. *AUC Geographica*, 52(2), s. 111–121.
- KEATING, Michael (1998). *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change*. Cheltenham: Edward Elgar, 242 s.
- KLAPKA, Pavel – HALÁS, Marián – TONEV, Petr (2013). Functional regions. Concept and types. In: KLÍMOVÁ, Viktorie – ŽÍTEK, Vladimír. XVI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků. Brno: Masarykova univerzita, s. 94–101.
- KLAPKA, Pavel – TONEV, Petr (2008). Regiony a regionalizace. In: TOUŠEK, Václav – KUNC, Josef – VYSTOUPIL Jiří *et al.* *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 371–397.
- KNOX, Paul L. – MARSTON, Sallie A (2013). *Human Geography. Places and Regions in Global Context*. 6th ed. Boston: Pearson, 445 s.
- KRUŽOVÁ, Zuzana (2004). *Hranečníky na pomezí Čech a Moravy - terénní výzkum a dokumentace úseku Rakousko - Stáj*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, 66 s.
- KUBY, Michael – HARNER, John – GOBER, Patricia (2013). *Human Geography in Action*. 6th ed. Hoboken: John Wiley & Sons, 478 s.
- KUČERA, Zdeněk (2011). Rozmanité cesty regionální geografie. *Geografické rozhledy*, 20(5), s. 14–18.
- LAUKO, Viliam (2007). Úvod do regionálnej geografie. In: GURNÁK, Daniel – BLAŽÍK, Tibor – LAUKO, Viliam. *Úvod do politickej geografie, geopolitiky a regionálnej geografie*. Bratislava: Geo-grafika, s. 111–132.
- LAUKO, Viliam – KASALA, Karol (2009). *Teória a metodológia regionálnej geografie*. 1. vyd. Bratislava: Kartprint, 95 s.
- LIESCH, Matthew *et al.* (2015). Use of Business-Naming Practices to Delineate Vernacular Regions: A Michigan Example. *Journal of Geography*, 114(5), s. 188–196.
- MACKINNON, Danny (2009). Regional Geography II. In: KITCHIN, Rob – THRIFT, Nigel eds. *International Encyclopedia of Human Geography*. Vol. 9. 1st ed. Amsterdam: Elsevier, s. 228–235.
- MACLEOD, Gordon – JONES, Martin (2001). Renewing the geography of regions. *Environment and Planning D*, 19(6), s. 669–695.

- MAREK, Petr (2015). Vnímání reliktní hranice na příkladu severní části česko-moravské zemské hranice. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, 83 s.
- MAŘÍKOVÁ, Hana – PETRUSEK, Miloslav – VODÁKOVÁ, Alena (1996a). Velký sociologický slovník. I. svazek A – O. 1. vyd. Praha: Karolinum, 747 s.
- MAŘÍKOVÁ, Hana – PETRUSEK, Miloslav – VODÁKOVÁ, Alena (1996b). Velký sociologický slovník. II. svazek P – Z. 1. vyd. Praha: Karolinum, 878 s.
- MATLOVIČ, René – MATLOVIČOVÁ, Kvetoslava (2015). Geografické myslenie. 1. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, 321 s.
- NEDBÁLKOVÁ, Kateřina (2007). Etnografie (Jedna ruka kreslí druhou aneb Jak se dělá etnografický výzkum). In: ŠVARČEK, Roman – ŠEĐOVÁ, Klára *et al.* Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. 1. vyd. Praha: Portál, s. 112–123.
- NIR, Dov (1990). Region as a Socio-environmental System. An Introduction to a Systemic Regional Geography. 1st ed. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 182 s.
- NORTON, William (2004). Human Geography. 5th ed. Don Mills: Oxford University Press, 538 s.
- NOVOTNÁ, Kateřina – HANUS, Martin – HÁTLE, Jan (2017). Mentální mapa jako nástroj i předmět výzkumu geografického vzdělávání. Geografie, 122(3), 382–407.
- ODEHNAL, Jan – ŠERÝ, Miloslav (2012). Regional identity and its reflection in Czech human geography. Dela, 38, s. 25–37.
- OSMAN, Robert (2014). Sociální prostor. In: MATOUŠEK, Roman – OSMAN, Robert eds. Prostor(y) geografie. Praha: Karolinum, s. 33–58.
- OSMAN, Robert (2016). Sémantická mapa: příklad Ústí nad Orlicí. Geografie, 121(3), s. 463–492.
- PAASI, Anssi (1986). The Institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. Fennia, 164(1), s. 105–146.
- PAASI, Anssi (1991). Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life. Environment and Planning A, 23(2), s. 239–256.
- PAASI, Anssi (2001). Europe as a Social Process and Discourse: Considerations of Place, Boundaries and Identity. European Urban and Regional Studies, 8(1), s. 7–28.
- PAASI, Anssi (2002a). Bounded spaces in the mobile world: Deconstructing 'regional identity'. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 93(2), s. 137–148.
- PAASI, Anssi (2002b). Place and region: regional worlds and words. Progress in Human Geography, 26(6), s. 802–811.
- PAASI, Anssi (2003). Region and place: regional identity in question. Progress in Human Geography, 27(4), s. 475–485.

- PAASI, Anssi (2009a). Political Boundaries. In: KITCHIN, Rob – THRIFT, Nigel eds. *International Encyclopedia of Human Geography*. Vol. 8. 1st ed. Amsterdam: Elsevier, s. 217–227.
- PAASI, Anssi (2009b). Regional Geography I. In: KITCHIN, Rob – THRIFT, Nigel eds. *International Encyclopedia of Human Geography*. Vol. 9. 1st ed. Amsterdam: Elsevier, s. 214–227.
- PAASI, Anssi (2009c). The Resurgence of the ‘Region’ and ‘Regional Identity’: theoretical perspectives and empirical observations on regional dynamics in Europe. *Review of International Studies*, 35(11), s. 121–146.
- PAASI, Anssi (2010). Regions are social constructs, but who or what ‘constructs’ them? Agency in question. *Environment and Planning A*, 42(10), s. 2296–2301.
- PAASI, Anssi (2011a). From Region to Space. Part II. In: AGNEW, John A. – DUNCAN, James S. eds. *The Wiley-Blackwell Companion to Human Geography*. 1st ed. Chichester: Wiley-Blackwell, s. 161–175.
- PAASI, Anssi (2011b). The region, identity, and power. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 14, s. 9–16.
- PAASI, Anssi – Metzger, Jonathan (2017). Foregrounding the region. *Regional Studies*, 51(1), s. 19–30.
- PERLÍN, Radim (2009). Administrativní členění Česka. *Geografické rozhledy*, 19(1), s. 6–7.
- PERNES, Jiří (1996). *Pod moravskou orlicí aneb dějiny moravanství*. Brno: Barrister & Principal, 285 s.
- PRED, Allan (1984). Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time-Geography of Becoming Places. *Annals of the Association of American Geographers*, 74(2), s. 279–297.
- RAAGMAA, Garri (2002). Regional Identity in Regional Development and Planning. *European Planning Studies*, 10(1), s. 55–76.
- RIUKULEHTO, Sulevi (2015). Regional History between Time and Space. In: RIUKULEHTO, Sulevi ed. *Between Time and Space*. 1st ed. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, s. 1–21.
- ROSE, Gillian (2001). *Visual Methodologies. An Introduction to Researching with Visual Materials*. 1st ed. London: SAGE Publications, 229 s.
- ROTH, Klaus (2007). What’s in a Regions? Southeast European Region Between Globalization, EU-Integration and Marginalization. In: ROTH, Klaus – BRUNNBAUER, Ulf eds. *Region, Regional Identity and Regionalism in Southeastern Europe*. *Ethnologica Balkanica*, 11, 17–41.
- RUBENSTEIN, James M. (2014). *The Cultural Landscape. An Introduction to Human Geography*. 11th ed. Harlow: Pearson Education Limited, 536 s.
- ŘEHÁK, Stanislav (1988). Integrace na českomoravském pomezí. In: KONEČNÝ, Milan – DRÁPELA, Milan V. eds. *Sborník prací 16*. Brno: Geografický ústav ČSAV, 209–219.

- ŘEHÁK, Stanislav (2000). Do jaké Evropy přicházíme se svými kraji. *Geografie – sborník České geografické společnosti*, 105(3), s. 288–294.
- ŘEHÁK, Stanislav (2004). Česko? Chaos a skepse... *Geografie – sborník České geografické společnosti*, 109(4), s. 328–331.
- ŘEHÁK, Stanislav (2007). V této zemi, v těchto zemích? *Geografie – sborník České geografické společnosti*, 112(1), s. 95–106.
- SAYER, Andrew (2006). Realism as a basis for knowing the world. In: AITKEN, Stuart – VALENTINE, Gill eds. *Approaches to Human Geography*. 1st ed. London: SAGE Publications, s. 98–106.
- SEDLÁČEK, Martin (2007). Případová studie. In: ŠVAŘÍČEK, Roman – ŠEĐOVÁ, Klára *et al.* *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 1. vyd. Praha: Portál, s. 96–112.
- SEMIAN, Michal (2010). Regionální identita Českého ráje. Diplomová práce. Praha: Karlova univerzita, Přírodovědecká fakulta, 102 s.
- SEMIAN, Michal (2012a). Český ráj. Ale který? *Geografické rozhledy*, 21(3), s. 26–27.
- SEMIAN, Michal (2012b). Název jako symbol regionu. *Historická geografie*, 38(2), s. 335–352.
- SEMIAN, Michal (2012c). Searching for the Territorial Shape of a Region in Regional Consciousness: The Český ráj (Bohemian Paradise), Czech Republic. *Moravian Geographical Reports*, 20(2), s. 25–35.
- SEMIAN, Michal (2015). Historical Aspects and Influences of the Reproduction of Regions in Czechia. In: RIUKULEHTO, Sulevi ed. *Between Time and Space*. 1st ed. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, s. 23–43.
- SEMIAN, Michal (2016a). Region in its complexity. A discussion on constructivist approaches. *AUC Geographica*, 51(2), s. 179–188.
- SEMIAN, Michal (2016b). Regions through time and space: Problem of regionalization. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, 78 s (bez souboru vybraných studií).
- SEMIAN, Michal (2016c). Novodobá choronyma v současném regionálním systému. In: DAVID, Jaroslav ed. *Toponyma. Kulturní dědictví a paměť míst*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, s. 158–169.
- SEMOTANOVÁ, Eva (2006). *Historická geografie českých zemí*. 2. aktualiz. vyd. 2. dotisk. Praha: Historický ústav, 279 s.
- SEMOTANOVÁ, Eva (2013). Historické regiony Česka – součást regionální identity v evropském prostoru. *Geografické rozhledy*, 22(5), s. 24–27.
- SHORTRIDGE, James R. (1985). The Vernacular Middle West. *Annals of the Association of American Geographers*, 75(1), s. 48–57.
- SIWEK, Tadeusz (2000). Kdo jsou dnešní Slezané. *Geografie – sborník České geografické společnosti*, 105(1), s. 90–92.

- SIWEK, Tadeusz (2011). *Percepce geografického prostoru*. 1. vyd. Praha: Česká geografická společnost, 164 s.
- SIWEK, Tadeusz – BOGDOVÁ, Kamila (2007). České kulturně-historické regiony ve vědomích svých obyvatel. *Sociologický časopis*, 43(4), 1039–1053.
- SIWEK, Tadeusz – KAŇOK, Jaromír (2000a). Mapping Silesian Identity in Czechia. *Geografie – sborník České geografické společnosti*, 105(2), s. 190–200.
- SIWEK, Tadeusz – KAŇOK, Jaromír (2000b). *Vědomí slezské identity v mentální mapě*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 97 s.
- SKOKAN, Ladislav (1998). *Úvod do teorie geografie I*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP, 147 s.
- SOJA, Edward William (2009). Regional Planning and Development Theories. In: KITCHIN, Rob – THRIFT, Nigel eds. *International Encyclopedia of Human Geography*. Vol. 9. 1st ed. Amsterdam: Elsevier, s. 259–270.
- SVOBODOVÁ, Iva (2012). *Moravanství na Dačicku*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, 71 s.
- ŠERÝ, Miloslav – ŠIMÁČEK, Petr (2010). Percepce historické hranice Moravy a Slezska obyvatelstvem Jesenicka. In: *Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna – 3. září 2010*. Ostrava: Ostravska univerzita v Ostravě, s. 856–860.
- ŠERÝ, Miloslav – ŠIMÁČEK, Petr (2012). Perception of the historical border between Moravia and Silesia by residents of Jeseník area as a partial aspect of their regional identity (Czech Republic). *Moravian Geographical Reports*, 20(2), s. 36–46.
- ŠERÝ, Miloslav – ŠIMÁČEK, Petr (2013). Vnímání hranic obyvatelstvem regionů s rozdílnou kontinuitou socio-historického vývoje jako dílčí aspekt jejich regionální identity. *Geografie*, 118(4), s. 392–414.
- ŠERÝ, Miloslav (2014a). *Regionální identita obyvatelstva a kontinuita socio-historického vývoje*. Disertační práce. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Přírodovědecká fakulta, 151 s.
- ŠERÝ, Miloslav (2014b). The identification of residents with their region and the continuity of socio-historical development. *Moravian Geographical Reports*, 22(3), s. 53–64.
- ŠERÝ, Miloslav (2015). Ukotvení regionů s rozdílnou kontinuitou socio-historického vývoje v hierarchii regionálního povědomí svých rezidentů. In: GARSZTECKI, Stefan – JEŘÁBEK, Milan – SCHERM, Ilona eds. *Sachsen und Tschechien – Regionale Identitäten und transregionale Verflechtungen in Ostmitteleuropa. / Sasko a Česko – Regionální identity a transregionální propojení ve střední a východní Evropě*. 1. vyd. Dresden: Thelem Dresden, s. 75–86.
- THRIFT, Nigel (1994). Taking Aim at the Heart of the Region. In: GREGORY, Derek – MARTIN, Ron – SMITH, Graham eds. *Human Geography. Society, Space and Social Science*. 1st ed. London: The Macmillan Press, s. 200–231.

- TOMANEY, John (2009). Region. In: KITCHIN, Rob – THRIFT, Nigel eds. *International Encyclopedia of Human Geography*. Vol. 9. 1st ed. Amsterdam: Elsevier, s. 136–150.
- TOUŠEK, Václav – ŠICH, Pavel – VAŠÍČEK, Pavel (1990). *Zemská hranice mezi Čechami a Moravou (návrh na její úpravu)*. Brno: Geografický ústav ČSAV, 54 s.
- TOUŠEK, Václav – ŠICH, Pavel – VAŠÍČEK, Pavel (1991). *Zemská hranice mezi Čechami a Moravou*. *Sborník Československé geografické společnosti*, 96(1), s. 45–48.
- VAISHAR, Antonín (2004). Čechy + Morava a Slezsko = Česko? *Geografie – sborník České geografické společnosti*, 109(1), s. 65–66.
- VAISHAR, Antonín – ZAPLETALOVÁ, Jana (2016). Regional identities of Czech historical lands. *Hungarian Geographical Bulletin*, 65(1), s. 15–25.
- VANČURA, Michal (1995). *Zemská hranice mezi Čechami a Moravou (ve světle nové administrativní reformy)*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, 82 s.
- WARF, Barney ed. (2006). *Encyclopedia of Human Geography*. London, SAGE Publications, 616 s.
- WOKOUN, René (2008a). Teorie regionu. In: KOLEKTIV AUTORŮ. *Úvod do regionálních věd a veřejné správy*. 2. rozšř. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 63–71.
- WOKOUN, René (2008b). Regionální struktura České republiky. In: KOLEKTIV AUTORŮ. *Úvod do regionálních věd a veřejné správy*. 2. rozšř. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 72–85.
- ZELINSKY, Wilbur (1980). North America's vernacular regions. *Annals of the Association of American Geographers*, 70(1), s. 1–16.
- ZIMMERBAUER, Kaj (2011). From Image to Identity: Building Regions by Place Promotion. *European Planning Studies*, 19(2), s. 243–260.
- ZIMMERBAUER, Kaj – PAASI, Anssi (2013). When old and new regionalism collide. Deinstitutionalization of regions and resistance identity in municipality amalgamations. *Journal of Rural Studies*, 30, s. 31–40.
- ZIMMERBAUER, Kaj – RIUKULEHTO, Sulevi – SUUTARI, Timo (2017). Killing the regional Leviathan? Deinstitutionalization and Stickiness of Regions. *International journal of urban and regional research*, 41(4), s. 1–18.
- ZIMMERBAUER, Kaj – SUUTARI, Timo – SAARTENOJA, Antti (2012). Resistance to the deinstitutionalization of a region. Borders, identity and activism in municipality merger. *Geoforum*, 43(6), s. 1065–1075.

Časopis Geografie a jeho předchůdci (články z uvedených let byly analyzovány)

Sborník České společnosti zeměvědné (1895–1920)

Sborník Československé společnosti zeměpisné (1921–1937 a 1945–1978)

Sborník Česko-slovenské společnosti zeměpisné (1938)
Sborník České společnosti zeměpisné (1939–1944)
Sborník Československé geografické společnosti (1979–1991)
Sborník České geografické společnosti (1992–1995)
Geografie – sborník České geografické společnosti (1996–2009)
Geografie (2010–2017)

Právní předpisy

Dekret presidenta republiky č. 121/1945 Sb., o územní organizaci správy, vykonávané národními výbory

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky

Ústavní zákon č. 347/1997 Sb., o vytvoření vyšších územních samosprávných celků a o změně ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky

Ústavní zákon č. 176/2001 Sb., kterým se mění ústavní zákon č. 347/1997 Sb., o vytvoření vyšších územních samosprávných celků a o změně ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky

Vládní nařízení č. 315/1924 Sb., kterým se mění hranice mezi obcemi Nedvězím v zastupitelském, soudním a politickém okrese poličském a Ubušínkem v soudním okrese bystřickém a politickém okrese novoměstském na Moravě a tím i hranice zastupitelského, soudního a politického okresu poličského se soudním okresem bystřickým a politickým okresem novoměstským na Moravě, jakož i hranice župy II. (pardubické) s župou XI. (brněnskou) a zemské hranice česko-moravské

Vládní nařízení č. 388/1940 Sb., o některých změnách obvodů zemských úřadů v Praze a v Brně

Vládní nařízení č. 3/1949 Sb., o územní organizaci okresů v českých zemích

Zákon č. 126/1920 Sb., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé

Zákon č. 125/1927 Sb., o organizaci politické správy

Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení

Zákon č. 36/1960 Sb., o územním členění státu

Zákon č. 65/1960 Sb., o národních výborech

Zákon České národní rady č. 425/1990 Sb., o okresních úřadech, úpravě jejich působnosti a o některých dalších opatřeních s tím souvisejících

Elektronické zdroje

- ČSÚ (2011). Tab. 614a Obyvatelstvo podle věku, národnosti a pohlaví [online]. Český statistický úřad, Veřejná databáze, období: 26. 3. 2011 [cit. 31. 8. 2018]. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/index.jsf?page=vystup-objekt&z=T&f=TABULKA&katalog=30715&pvo=OBCR614A&u=v1050__VUZEMI__97__19&v=v1051__null__null__null#w=>>.
- Moravská národní obec (2018). Moravská národní obec – Za Moravu [online]. [cit. 18. 7. 2018]. Dostupné z: <<http://zamoravu.eu/>>.
- Moravská národní obec (2017). 1325 RADNIC – Morava, náš domov [online]. Moravská národní obec – Za Moravu, 29. 6. 2017 [cit. 14. 1. 2018]. Dostupné z: <<http://zamoravu.eu/2017/06/1325-radnic-morava-nas-domov/>>.
- SOBCZYNSKI, Marek (2006). Studies on relict boundaries and border landscape in Poland [online]. Department of Political Geography, University of Łódź, Poland [cit. 15. 3. 2018]. Dostupné z: <http://web.unitn.it/archive/events/borderscapes/download/abstract/SOBCZYNSKI_paper.pdf>.
- ÚJČ (2011). Slovník spisovného jazyka českého [online]. Ústav pro jazyk český, v. v. i. 2011 [cit. 18. 7. 2018]. Dostupné z: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>>.